

#3 (43), 2019 część 5

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)

Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

#3 (43), 2019 part 5

East European Scientific Journal
(Warsaw, Poland)

The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Peter Clarkwood(University College London)
Igor Dziedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)
Kehan Schreiner(Hebrew University)
Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)
Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska»

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001
Warszawa, Polska

E-mail: info@eesa-journal.com ,
http://eesa-journal.com/

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Peter Clarkwood(University College London)
Igor Dziedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)
Kehan Schreiner(Hebrew University)
Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)
Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Poland»

East European Scientific Journal

Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Poland

E-mail: info@eesa-journal.com ,
http://eesa-journal.com/

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Резников Р.Б.,	
ПРОГНОЗНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИИ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ЭНЕРГЕТИЧЕСКОМ СЕКТОРЕ.....	4
Садыкова Т.С., Досова С.Н.	
РОЛЬ ОФИСА ПРОЕКТА В ОРГАНИЗАЦИИ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УНИВЕРСИТЕТА 10	
Сментина Н., Клиевциевич Н., Фиалковская А.	
ПУБЛИЧНОЕ ЧАСТНОЕ ПАРТНЕРСТВО КАК ИНСТРУМЕНТ УСТОЙЧИВОГО МЕСТНОГО РАЗВИТИЯ 15	
Гавриленко А.С.	
РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА	24
Петрик О.А., Гриненко Ю.І.	
ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ТРАНСФЕРТНОГО ЦІНОУТВОРЕННЯ	28
Черкесова Э.Ю., Демидова Н.Е.	
ДИНАМИКА ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СИСТЕМЕ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ 35	
Тихонов Н.Н., Никифоров А.Г.	
ТОПЛИВНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЕ РЕСУРСЫ И ГИПОТЕЗЫ О ЗАПАСАХ ОРГАНИЧЕСКОГО ТОПЛИВА	43
Романова А.	
ТУРИСТИЧНА ІНДУСТРІЯ ЯК ЦАРИНА ЕКОНОМІКО-СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ЖІНОК.....48	
Суханбердина Б.Б., Курманова Г.К., Ким А.А., Уразова Б.А.	
ОСОБЕННОСТИ БАНКОВСКОГО РОЗНИЧНОГО БИЗНЕСА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	53
Украинець Л.	
ДИНАМИКА И ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ УКРАИНЫ-КИТАЯ	58
Фаизов И.Д., Курбанаева Л.Х.	
АНАЛИЗ ФОРМИРОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ООО «АГРО-АЛЬЯНС»	68

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

UDC: 338.24

Reznikov R. B.,

Postgraduate Institute of Industrial Economics National Academy of Science of Ukraine

FORECASTING TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF INFORMATION TECHNOLOGY IN THE ENERGY SECTOR

Резников Р.Б.,

Аспирантура Института экономики промышленности НАН Украины

ПРОГНОЗНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИИ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ЭНЕРГЕТИЧЕСКОМ СЕКТОРЕ

Summary. The analysis of basic scientific methods of basic economics, and especially their use in modern terms. The development of information technology ensures the emergence of new concepts in the energy sector which will make it possible in the future to substantially reduce the costs of production, consumption and redistribution of energy resources between economic agents. New information technologies will provide a permanent cost reduction and will ensure the growth of the efficiency of energy systems and power grids.

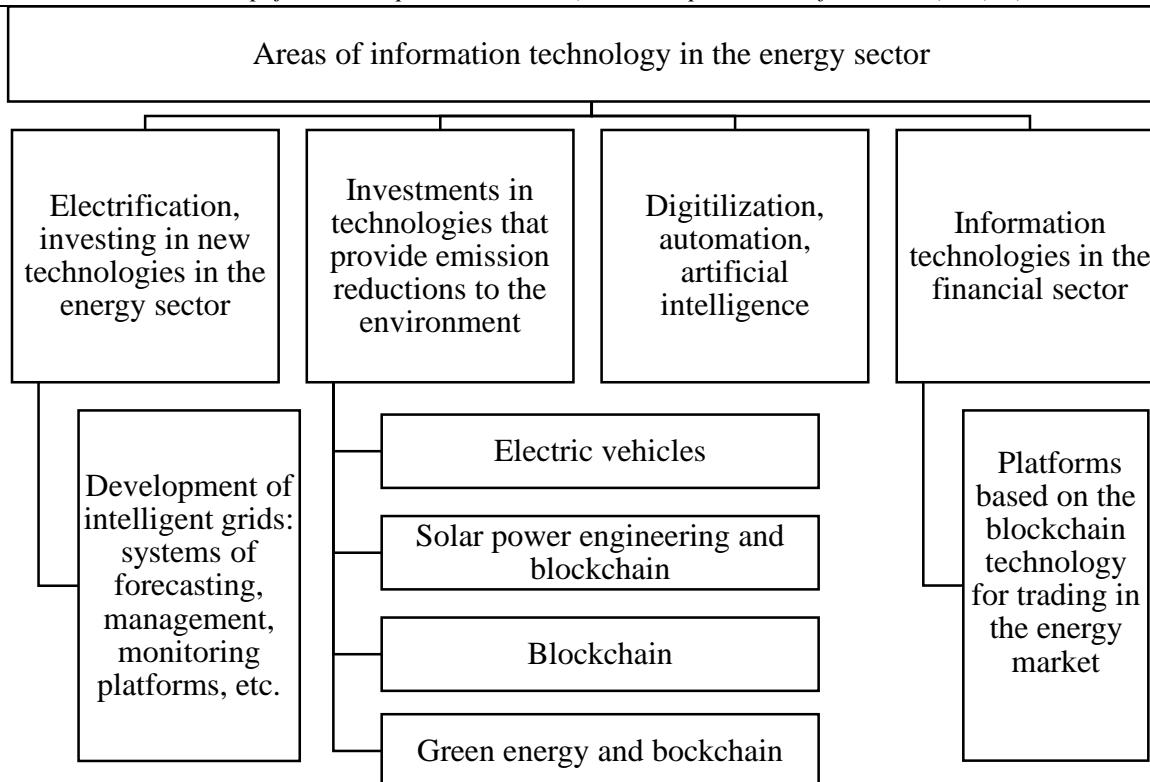
Key words: *energy sphere, information technologies, energy trends, methods in power engineering, digital energy.*

Problem statement. The development of alternative energy sources, information technology, small generation systems has led to the emergence of a large number of independent electricity producers. The consumer electricity market has also undergone significant changes. Digital technologies have led to the development of new tools and methods for managing the grid, the emergence of new principles of regulation of production and consumption of energy. Information technologies have led to the emergence of a new term – “digital energy”. But, in addition to increasing the efficiency of using various ways of generating electricity, digital technology allows for the implementation of fundamentally new functions in the power system.

Analysis of scientific research and publications. The scientific literature on digital energy is covered in many studies that distinguish different concepts at the intersection of the energy sector, the financial sector, IT technologies and innovation. Recent studies at the intersection of information technology and energy sectors are the works of V.D. Bilodid, K. V. Taranets, S.P.

Denysiuk, D.S. Horenko, A. Dyskina, V.V. Kaplun, O.P. Kravchenko, V.V. Vasilenko, S.S. Makarevych, O.V. Kyrylenko, S.P. Denysiuk, S.Ye. Tankevych, T.M. Baziuk, M.M. Kuzmina, O.I. Stasiuk, L.L. Honcharova, S.M. Boiko, O.M. Sinchuk, Yu.M. Shmelev, I.A. Chyzhevska.

Research findings. The development of information technology ensures the emergence of new concepts in the energy sector which will make it possible in the future to substantially reduce the costs of production, consumption and redistribution of energy resources between economic agents. Today, the main areas of implementation, integration and development of information technologies in the energy sector are electrification, the integration of the market of alternative energy sources with the blockchain technologies, automation and digitilization, artificial intelligence, the use of information technology in the financial sector with their simultaneous integration in the energy sector (Figure 1).

Fig. 1. The main directions of implementation of information technologies in the energy sector

Source: compiled by the author.

One of the most rapidly developing areas is the use of blockchain technology in power engineering. The main trends in the development of projects at the intersection of the blockchain and the energy sector can be considered the following: the activity of giant companies, increase in the energy efficiency and investment in energy saving technologies, transformational changes in the wholesale electricity market, trade in energy resources using digital currency (tokens) (Table 1) [1]. For example, in the 2nd quarter of 2017 - the first quarter of 2018, \$300 million was invested in blockchain projects. In January 2018 only, \$150 million of investment was attracted. Data of Wood Mackenzie and GTM Research show that 122 companies are currently working on the development and implementation of blockchain platforms in the energy sector, 40 projects are implemented as of March 2018 [17; 21; 29].

The technological revolution has led to the emergence of intelligent power grids based on Smart Grids, Smart Metering smart meters, Smart Appliance and new electrical technologies, operating elements and control tools: Electric Vehicle (EV), E-Mobility (electric transport), Electric Vehicle Charge Station (EVCS), Vehicle-to-Grid (V2G) (electric charging station, electric vehicle interaction and power grid), Demand Side Response (demand management by consumer), Energy Storage, Blockchain, Big Data, which have revolutionized energy systems, have changed the strategy and behaviour of the market participants, led to the emergence of new economic agents, rules and standards regulating their activity [13].

Creating energy resources in "digital" assets that can be sold using blockchain technology can open up

new opportunities for investing and trading in the energy sector, enabling small players in the energy market to engage in energy sales. For large companies, the blockchain can simplify trade and record keeping. As a result, technology enables the development of new asset groups, such as crypto tokens assigned to oil or renewable resources.

So far, today there are projects that actively implement blockchain technology in the energy sector: the Australian Power Ledger platform (sales of electricity on the basis of blockchains mainly from renewable energy sources), Grid Singularity (decentralized platform of blockchain-based energy resources exchange), Grid +, an Energy Web Foundation and The Energy Web Blockchain platform, the Enerchain Project, the Usizo platform.

Usizo is a South Africa blockchain-based platform, which allows anyone to help pay electricity bills for community schools. Donors can track how much electricity the school uses to calculate how much energy can be purchased with financial donations directly with Bitcoin digital currency.

The decentralized energy exchange platform Grid Singularity [24] is a technology of green block chains that develops an open decentralized energy exchange platform under the auspices of the energy web fund. The platform uses the technology of transferring renewable energy sources from one building to another buildings using blockchain technology [24], and based on the new market model for managing the D3A network (D3A - a decentralized autonomous area agent), which allows coordinating the activities of small energy producers, carry out a wide range of energy market

transactions and control the load in an open decentralized grid.

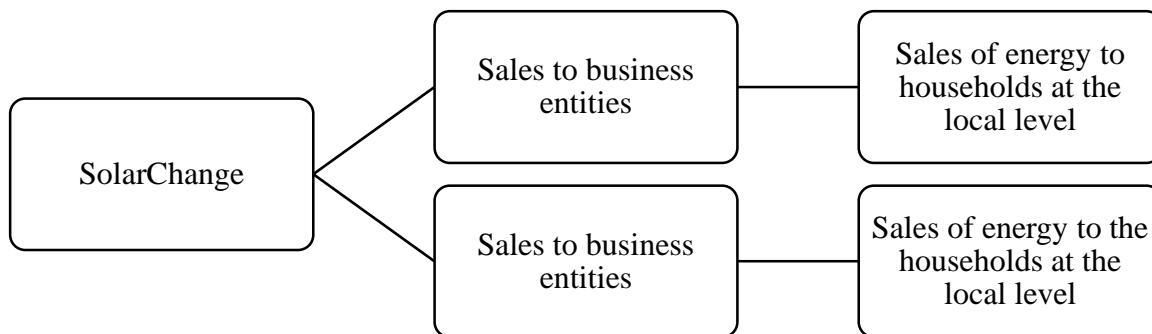
Energy Web Foundation (EWF, Web Energy Fund) [22] is a non-profit organization operating in Berlin to intensify and accelerate the revolution of the blockchain technology in the energy sector, and develops a decentralized, democratized and digitized energy system. Thus, one of the trends in the energy sector is the development of digital business models based on the blockchain technology and intelligent control systems of blockchain platforms, the introduction of decentralized and distributed intellectual grids. Intelligent power grids are open scalable blockchain platforms, specially designed for the regulatory, operational and

market needs of the energy sector. They serve as a fundamental common digital infrastructure for energy market and blockchain players.

Another example of the blockchain implementation is the innovative product of Solar Change SCTree [33], which allows decentralized electricity generation. SCTree uses state-of-the-art solar technology that ensures continuity, safety and efficiency of power generation. The new combination of modern technological components (management, storage, energy generation, nanosolar technology) of the product with cost-effective engineering provides maximum efficiency [33].

Figure 2 shows the business model for distributing SCTree product by SolarChange.

Figure 2 reflects the business model of the distribution of the SCTree product of SolarChange.

Figure 2. Business Model of the Distribution of the SCTree Product of SolarChange

Source: compiled by the author based on [33].

They intend to distribute the product of SCTree through an advanced business model based on the use of social contacts.

Due to the active use of blockchain technology in the currency market, a new digital currency - SolarCoin (SLR) – emerged, aimed at promoting renewable energy sources, which serves as an economic incentive for solar energy producers. Consequently, SolarCoin is an economic incentive for accelerating capital spending on the production or purchase of solar energy. It is believed that an additional \$10-20/MWh of remuneration is a useful economic incentive. In some parts of the world, solar energy is produced at the level of \$23-30/MWh. In these prices, 40-70% of solar energy costs

can be offset by the SolarCoin digital currency users network.

As of November 2018, it is estimated that there are around 20 million solar installations with a capacity of 500 GW in the world. Taking into account the 4-year average age and power generation estimates, the economy which used 100% SolarCoin could bring together 20 million participants in power generation and 2.62 billion SLRs in circulation. The price for SolarCoin on the basis of the above model, according to expert estimates, will vary from \$ 7.63 to \$ 38.16 per SolarCoin [26].

Table 1 shows the main trends of energy blockchain projects development.

Table 1

The main trends of energy blockchain projects development

Trend	Examples of projects	Characteristics
Activities of giant companies	The Energy Web Foundation, Interbit,	Conducting transactions, automating record keeping, accounting and audit
Increase in energy efficiency	TenneT	Use of the storage as a buffer for absorbing electricity overloads from wind power plants, balancing the power grid
Transformation of wholesale electricity market	Enerchain	Creation of a market for off-exchange electricity trading, which allows increasing the speed of transactions and reduce the barrier for the entry of small companies
Token-based electricity trading	Power Ledger, Grid+	Focusing on creating local markets for electricity, reducing retail prices, creating a surplus energy market

Source: compiled by the author based on [7].

One of the most prominent projects is the Brooklyn TransActive Grid of LO3 Energy and Siemens for the creation of a pilot micro-environment using blockchain technology. LO3 Energy develops innovations based on the blockchain technology to implement innovations in the energy sector: generating, storing, selling and using energy at the local level. Brooklyn microgrid TransActive Grid enabled the local users (households) which use and generate solar power to sell excess power through blockchain-based transactions. Microcircuits minimize the volume of energy lost through transmission, since, according to experts, 5% of electricity generated in the United States is lost as a result of transmission, while microcircuits provide an efficient alternative to transmitting excess energy. TransActiveGrid is a radically new US energy resource transactions platform.

The growth of the scope of concept can radically change the transmission and sales of energy. The blockchain technology and the TransActiveGrid platform allow counting and recording each unit of energy. Special software called Smart Contracts generates energy units in the open market that are bought and sold by households in the local community, while transactions are conducted through PayPal. Users can determine their energy needs by choosing places of purchasing energy resources. In the future, the process can be automated through an autonomous protection control system.

At the present stage, the costs are minimized through the reverse process - spread of capacities of both industrial and energy industries. This process has led to the development of new ideological principles of management and marketing in the field of energy services. At the same time, the intensive development of information and network technologies, microprocessor and power electronics has led to significant progress in achieving maximum efficiency of energy consumption by facilities powered by several competitive sources. Both these processes, economic and production, have become the prerequisite for the emergence of a new sector of power engineering - intelligent power engineering based on the concept of intelligent grids - SmartGrid [28]. These grids are automated systems with their own generation, monitoring and distribution of electric power flows, taking into account the consumer's requirements for achieving maximum efficiency of energy consumption. According to this concept, the operation of the energy sector is ensured through both centralized and decentralized distributed energy resources (DER). At the same time, there is an increase in the number of power resources that are spread in a certain territory or local facility and united into a single microsystem, thus forming MicroGrid.

MicroGrid has advantages over centralized power supply systems, as there is no need to build new generating capacities, long power lines and distribution networks, which in turn requires significant investment and results in additional power losses. Electricity supply system in MicroGrid is organized by integrating low-power energy sources and maximizing their adaptation to power consumption regimes. Creation of such

systems allows radical changing of the attitude of consumers to managing generation and distribution of electricity [14].

The basis for MicroGrid is FREEDM (Future Renewable Electric Energy Delivery and Management) [25], based on the concept of building a universal energy router (ER), which should dynamically control the distribution of energy between local sources and consumers [8; 34].

The introduction of information technology in the energy sector contributed to the development of the energy prosumer's activity. Today and in the future, apart from classical suppliers (producers) and consumers, small and medium-sized energy, including renewable energy, producers will increasingly develop their business. And such changes in the energy market (in particular Ukrainian market) will require regulatory changes: access guarantees and opportunities for the functioning of small and medium-sized energy (in the first instance, renewable energy) producers [10].

The reliable operation of the power system requires an ideal balance between demand and supply in real time. This balance is difficult to achieve, given that the supply and demand level can change quickly and unexpectedly due to many reasons such as forced disabling of generating plants, switching off the transmission and distribution lines, sudden changes in load. The infrastructure of the power system is very capital-intensive. That is why a demand response (DR) concept emerged, which is one of the cheaper resources available for operation of the system in accordance with the new philosophy and concept in the energy sector [20].

Demand response can be defined as a change in electricity consumption by end users in contrast to normal consumption conditions in response to changes in electricity prices over time. Demand response ensures a balance of generation and consumption in the energy systems of many countries by loading generating capacities and reducing consumer load when it is economically sound. The demand response mechanism has been actively developing since the 70's all over the world, but in the first place - in the United States. According to the analytical company Navigant Research, in 2015 the DR market amounted to \$ 2 billion, and by 2023 it will grow to \$ 12.8 billion. Of the world-wide DR-capacities of 39 GW (Navigant Research's forecast for 2016), 28 GW (72%) are operating in North America. Today, not only industrial and commercial consumers but also households (about 25% of capacity) provide their capacities for the demand response market in the USA. In addition, united distributed consumer resources are used.

So, in January 2017, the California state energy company held its first auction of capacities involving DR capacities of consumers. This was done in order to enable the participation of a wide range of distributed energy resources - from storage systems (electric batteries) to electric vehicles - in the wholesale market. According to the System Operator of the United Power System, the DR market in the European Union fully operates in France, Belgium, Switzerland, the United Kingdom, Ireland and Finland. Partly its elements are

introduced in Sweden and Norway. The launch in Germany, Denmark and Poland is being prepared. The DR programs are also being implemented in Australia and New Zealand [19]. For example, in Australia, contracts of energy companies with large industrial consumers to increase energy consumption in non-peak hours are wide-spread. Consumers get a positive economic effect due to cost savings, and the grid as a whole gets a more even schedule of generation and consumption.

One of the trends in the energy market is the development of VPP - virtual power plants that provide competition and consumer choice in the market. Virtual Power Plant (VPP) is a structure that combines elements of three types [2]: distributed generators (wind turbines, photovoltaic plants, mini- and micro CHPs, etc.); consumers - regulators of loading (domestic and industrial); energy accumulation systems [5]. It is a computer system that manages generation and consumption of its connected energy market operators, providing a balance of power within the community. This concept is now actively promoted to the market by Siemens, which has developed the DEMS system, which can be the basis for the creation of virtual power plants.

The virtual power plant forms the digital community of decentralized generators based on renewable energy sources (biogas, wind power, solar and hydroelectric power plants) and other decentralized power generators.

The business of virtual power plants is actively developing in Europe. At present, dozens of virtual power plants operate in Germany alone. The boom of their development is due to the widespread use of renewable energy sources and decentralized generation on their basis, accompanied by relevant innovations in the field of deregulation of energy markets [3]. In 2017, the Next Pool facility owned by German Next Energie GmbH grew by 1.35 GW. Germany provided 1 GW of growth (of which 540 MW was provided by solar power), and 350 MW was provided by seven European markets. According to the results of 2017, Next Pool united 140 generating facilities with a total capacity of 4,020 MW [30].

The new player in the energy market is electric vehicles and their manufacturers. The introduction of Vehicle-to-grid (V2G) technology in electric vehicles in the future will radically change the market, play a new role in balancing the power system, accumulating, storing and re-energizing the grid. It is forecasted that electric vehicles will achieve cost parity with gasoline/diesel vehicles in 2020, and in 2035 they will account for 35% of the global fleet. Accordingly, in the long run (by 2050), the world's electric power industry will be radically reformatted into a super-smart network [13].

In modern power grids, when the integration of renewable energy sources (renewable energy sources, RES) into the grid increases, uncertainty in the available generation is also increasing. In particular, the greater the share of RES in the grid, the more dependent the electricity generation on weather conditions, and in turn, electricity generation becomes more unpredictable. This uncertainty also affects demand, as electricity

consumption also depends on weather conditions and each kWh generated should be consumed. To solve this problem, a system for forecasting renewable energy generation (RES Forecasting) was developed [23]. RES Forecasting provides for the introduction of the RES generation forecasting system by involving energy market participants in order to avoid creating imbalances and assessing new projects and operational planning of power modes.

Grid CIM Modeling & Transparency is one of the pilot projects and technologies based on Smart Grid technology, which will provide the creation of an integration platform for collecting production information from the grid. This platform will show the cost of a new connection and the power quality metrics in a particular region of the country.

The integration of renewable energy sources (RES), which is the main objective of the EU energy and climate policy for 2020 and beyond, will influence the existing grid infrastructure, market transactions and operation of the electricity market. In connection with the active introduction of information technology, power grids will work more efficiently in the future. To do this, we need to ensure uninterrupted and effective information exchange at different stages between an increasing number of companies: system operators, distribution operators, generators, etc. Therefore, it can be predicted that the policy of governments in many countries in the energy sector will be aimed at the integration and deregulation of the industry [18].

Embedded generation control (distributed generation control systems and built-in generators implement a new paradigm in the power industry and change some assumptions on which grids have been developed and operated, in particular regarding voltage control and protection. Growing power needs and competition in utilities and energy markets mean that the number of generators connected to the subtransmission and distribution networks will increase significantly. Wide area measurement systems (WAMS) - transient monitoring systems - that are new direction of scientific research in the system of monitoring and optimization of electricity supply in the power engineering will also be implemented. Wide area measurement system (WAMS) [11], thanks to the use of functionally-oriented microprocessor devices in the system, opens up the opportunity of conducting synchronous measurements of a set of parameters in different segments of the distributed power supply network, as well as measure the voltage angles and current phases with binding to a single astronomical time. The development and implementation of such technology has become possible due to the widespread use of the GPS system, which allows the synchronization of measuring devices with an accuracy of up to hundreds of nanoseconds. The set of such primary parameters is registered at one time in different segments of the power system and give a qualitatively new level of knowledge about the properties of the grid and features of the flow of dynamic processes, as well as the ability to conduct direct monitoring of the dynamic characteristics of the grids.

Conclusions. The rapid transformational changes in the energy sector around the world change the structure of the energy market. Due to the information technology, consumers of the energy market become active users, the market is being able to generate energy resources and sell them through blockchain technology, smart grids and control systems. Adaptive digital grids enable partnerships between consumers and companies to form new power grids, power systems. Power exchange with the help of digital economy has the potential to monetize, in particular due to the emergence of digital currencies, exchange platforms for energy resources without intermediaries. Information technology allows investing. The Internet energy is being formed - the ecosystem of energy consumers and producers, in particular renewable energy sources, integrated into the new infrastructure and being able to exchange and redistribute energy resources. Over the next ten years, one can predict the formation of new technologies and the emergence of a new energy market, which will include electronics, smart grids, technologies of production, storage and distributed intelligent management. The change in the energy sector is driven by design and simulation, high-tech blockchain technology, smart contracts, decentralized autonomous organizations and networks. New information technologies will provide a permanent cost reduction and will ensure the growth of the efficiency of energy systems and power grids.

References:

1. Khalezov, A., Blockchain and Power Engineering: 4 Major Trends. [Electronic Resource]. – Available at: <https://medium.com/@khalezov/>
2. Bilodid, V. D. Taranets, K. V. Small Power Engineering and its Importance in Regional Systems of the Future // Problems of General Power Engineering. – 2008. – Is. 8. – P. 40-47.
3. Next Pool Virtual Power Plant: 4 GW at the End of 2017. [Electronic Resource]. – Available at: <http://renen.ru/virtual-power-plant-next-pool-4-gw-by-the-end-of-2017/>
4. Denysiuk S.P., Horenko D.S. Analysis of the Problems of the Introduction of Virtual Power Plants // Power Engineering: Economics, Technologies, Ecology. – 2016. – Is. 2. – P. 25-33.
5. Denysiuk S. P. Formation of the Policy of Increasing Energy Efficiency - Modern Challenges and European Benchmarks // Power Engineering. – 2013. – Is. 2. – P. 7-23.
6. Dyskina A. A. World Achievements in the Field of Smart Innovations // Economic Journal of the Odesa Polytechnic University. – 2018. – Is. 1(3). – P. 19-31.
7. Power Engineering is Tremendously Changing under the Influence of New Technologies. [Electronic Resource]. – Available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/05/28/637209/>
8. Kaplun V. V., Kravchenko O. P., Vasylenko V. V., Makarevych S. S. Analysis of MicroGrid Optimization Methods based on Sources of Distributed Generation // Bulletin of KNUTD. Series: Technical Sciences. – 2015. – Is. 2(84). – P. 5-17.
9. Kyrylenko O., Denysiuk S. P., Tankevych S. Ye., Baziuk T. M. Information and Regulatory Support of Organization of Multi-Agent Control of the Electric Power System with Active Consumer // Information Technology and Computer Engineering. – 2016. – Is. 1. – Pp. 29-34.
10. Kuzmina M. M. The Reform of the Electricity Market as a Basis for the Development of Renewable Energy // Law and Innovation. – 2016. – Is. 2(14). – P. 16-21.
11. Stasiuk O.I., Honcharova L.L. Mathematical Models of Computer Intellectualization of Technologies of Synchronous Vector Measurements of Power Grid Parameters // Cybernetics and system analysis. – 2016. – Vol. 52. – Is. 5. – P. 186-192.
12. Sinchuk O. M., Boiko S.M., Sinchuk O. M., Shmelev Yu. M. Peculiarities of the Determination of the Potential of Renewable Energy Sources in the Conditions of Iron Ore Mining Enterprises // Microsyst Electron Acoust. – 2018. – Is. 23(2). – P. 25-29.
13. Chyzhevska I. A. Simulation of the Near Future: New Players, Functions and Technologies in the Energy Sector of the Country // Power Engineering: Economics, Technology, Ecology. – 2017. – 3. – P. 137-143.
14. Singh A., Surjan B. S. Microgrid: A review //International Journal of Research in Engineering and Technology. – 2014. – Is. 3. – No. 2. – P. 185-198.
15. Accelerating blockchain technology across the energy sector with EWF. Available at: <https://renewablesnow.com/news/interview-accelerating-blockchain-technology-across-the-energy-sector-with-ewf-623232/>
16. Blockchain electricity. Available at: <http://www.fintechblue.com/2016/05/blockchain-electricity/>
17. Blockchain for Energy 2018: Companies & Applications for Distributed Ledger Technologies on the Grid. Available at : <https://www.woodmac.com/reports/power-markets-blockchain-for-energy-2018-companies-and-applications-for-distributed-ledger-technologies-on-the-grid-58115325> 27
18. Common Information Model. Available at : <https://www.entsoe.eu/digital/common-information-model/>
19. DR – новый механизм на ОРЭМ. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://perekop.ru/articles/strategy/13824/>
20. Elsevier B.V. A summary of demand response in electricity markets. Electric Power Systems Research, Vol. 78, 2008, 1989–1996. Available at: https://www.researchgate.net/publication/221956808_A_summary_of_demand_response_in_electricity_markets [accessed Feb 05 2019].
21. Energy Sector Invests \$300 Million In Blockchain In Past Year. Available at <https://www.ccn.com/energy-sector-invests-300-million-in-blockchain-in-past-year/>
22. Energy Web Foundation. Available at: <http://energyweb.org/>

23. Pezzutto S. et al. Forecasting Electricity Market Price for End Users in EU28 until 2020—Main Factors of Influence // Energies. – 2018. – Vol. 11. – No. 6. –P. 1460.
24. Gridsingularity. Available at: <https://gridsingularity.com>
25. Huang, A.Q., Baliga, J. FREEDM System: Role of power electronics and power semiconductors in developing an energy internet / Power Semiconductor Devices & IC's, 2009. ISPSD 2009. 21st International Symposium on Barcelona, 14-18 June 2009, p. 9-12.
26. Nick Gogerty, Paul Johnson (2018) Network Capital: Value of Currency Protocols Bitcoin & Solar-Coin cases in context // Columbia Business School Research Paper No. 19-2, 13 Pages. Posted: 3 Dec 2018, SolarCoin Foundation
27. Ponton. Available at <https://ener-chain.ponton.de/>
28. Power Ledger. Available at : <https://powerledger.io/> 32. Grid+ <http://gridplus.io/>
29. Predictions for Blockchain in Energy in 2018. Available at : <https://www.greentechmedia.com/articles/read/four-predictions-forblockchain-in-energy-in-2018#gs.35K987Q>
30. Ropuszynska-Surma E. A virtual power plant as a cooperation network / E. Ropuszynska-Surma, M. Weglarz // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2018. – Вип. 4. – С. 136-149.
31. Tenne T. Available at: <http://www.tennet.eu/>
32. The SCTree designed by Solar Change. Available at: <http://www.solar-change.com>
33. The SCTree Fact Sheet. Available at <http://www.solar-change.com/SCTree%20-%20Facts%20&%20Data.pdf>
34. Yi Xu , Jianhua Zhang ; Wenye Wang ; Juneja, A. etc. Energy router: Architectures and functionalities toward Energy Internet / Smart Grid Communications (Smart Grid Comm), 2011, International Conference on Brussels, 17-20 Oct. 2011, p.31-36.

Sadykova Tokynai Seitkadyrovna

Master in Project Management

Department of Business and Management

Kazakh National Technical Research University after K.I.Satpaev

Dossova Senimgul Nauryzbaeva

Head of Department of Business and Management

Kazakh National Technical Research University after K.I.Satpaev

THE ROLE OF THE PROJECT OFFICE IN ORGANIZING THE RESEARCH ACTIVITIES OF THE UNIVERSITY

Садыкова Толкина Сейткадыровна

Мастер в управлении проектами

Департамент бизнеса и менеджмента

Казахский национальный технический исследовательский университет им. К.И.Сатпаева

Доссова Сенимгүль Наурызбаева

Начальник отдела бизнеса и управления

Казахский национальный технический исследовательский университет им. К.И.Сатпаева

РОЛЬ ОФИСА ПРОЕКТА В ОРГАНИЗАЦИИ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УНИВЕРСИТЕТА

Abstract: The article discusses approaches to the organization of project management of research activities in Kazakhstan universities in the context of the implementation of research projects and programs. The focus is on the work of the project office, the roles of the participants of the research project, their functions and interaction. It has been determined that purposeful activities on the application of project management methods in the organization of research activities of the university will improve the quality of the organization of scientific work and use the full range of possibilities of this type of activity.

Keywords: *project, project management, project office, research activity.*

Formulation of the problem. In recent years, considerable interest in project management of research activities in universities has been developing in connection with the adoption of a number of regulations to support their research and innovation activities.

The Law of the Republic of Kazakhstan "On State Support of Industrial Innovation" of January 9, 2012 No. 534-IV stipulates that the technological parks created by the national development institute in the field of technological development provide industrial-innovative activities to the subjects at the initial stage of

their functioning including project management. The consolidation of such a legislative norm indicates the recognition by the state of the progressive nature of project management approaches.

In the Message of the President of the Republic of Kazakhstan - the leader of the nation N.Nazarbayev to the people of Kazakhstan "Strategy" Kazakhstan-2050": a new political course of the established state" states that "higher education institutions should not be limited to educational functions. They need to create

and develop applied and research units. Higher education institutions, to which we guaranteed academic autonomy, should not be limited to improving their curricula and actively develop their research activities" [1].

The research activity of the university is aimed at the development of education, culture and applied science through applied and fundamental research. The organization and conduct of research work at the university is carried out by the project office and the commercialization of innovative technologies. Sources of financing of the scientific sphere in Kazakhstan are the state budget, own funds of enterprises and raised funds of commercial and non-profit organizations. The forms of financing of scientific, scientific and technical activities from the budget are core, grant, program-targeted.

At the moment, one of the main problems in the development of science in the republic is the low applied nature of the work of scientists and the low commercialization of results, due to the lack of well-established relationships of scientific organizations with the commercial sector to ensure successful technology transfer. There are also internal reasons for reducing the potential of science (reducing the number of researchers, funding, etc.), which are manifested in the reduction of its effectiveness - in a smaller number of patents created by new innovative technologies, publications in leading journals.

At the same time, in most universities, the hierarchical organization of the management of scientific activities (functional or linearly functional), which is poorly adapted to the horizontal integration of subdivisions necessary for research activities, remains. However, this does not mean abandoning the system of scientific activity management that has been established at the university. On the contrary, we are talking about the need to develop processes aimed at changing the spheres of influence, roles and responsibilities, areas of interaction between university departments in unity with the construction of an organizational management structure.

In addition, not all projects of university scientists prove to be effective, since they are not well organized. Universities traditionally consider a science project as a weakly structured subproject that does not have a predetermined order. Overcoming this problem is the creation of a project management system for the scientific activities of the university. The practice knows various organizational mechanisms, for example, it is a functioning project office on a temporary and permanent basis.

The purpose of this article is to consider and define the role of the project office in organizing the research activities of a university in the context of the implementation of research projects and programs.

Presentation of the main material. To understand project management theory, it is necessary to define its key categories such as "project", "project management" and "project office".

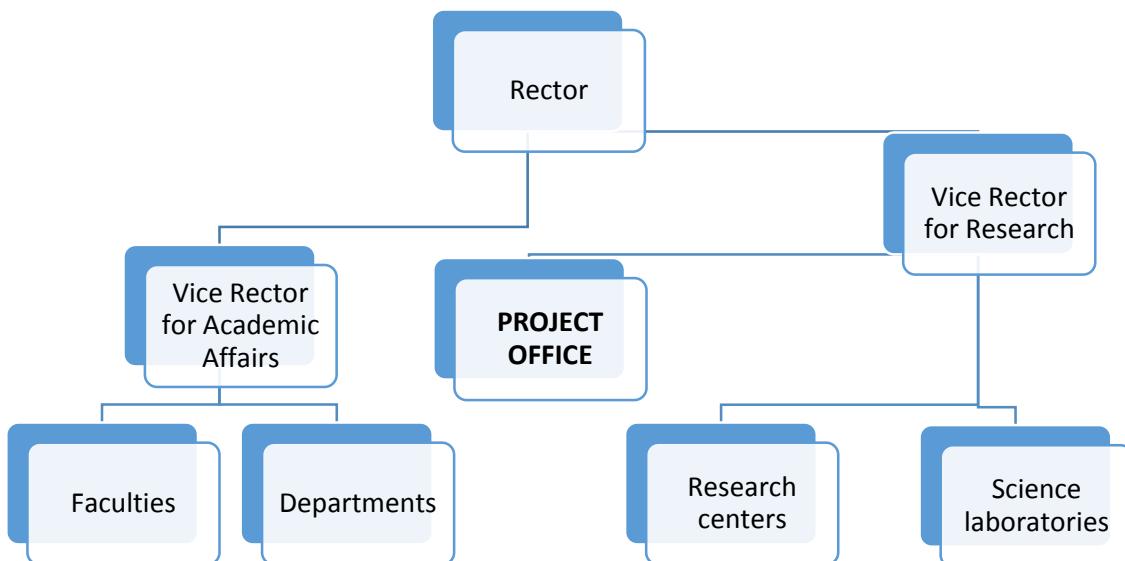
A project is a time-limited, purposeful change of a single system with established requirements for the

quality of the results, a possible framework for the expenditure of funds and resources and a specific organization" [2]. And, although the concept of "project" in science and art has been used only recently, somewhere in the mid-twentieth century – an atomic project, a project to create a feature film, a project of theatrical production, etc. – but historically the first was the project type of organizational culture of artistic activity (since the Renaissance). Then, by the end of XIX-beginning of XX century, the project type of organizational culture "penetrated" into science – when in scientific research in many branches of scientific knowledge it became almost mandatory to build scientific hypotheses as cognitive models [3], and scientific research was thus designed. In full force, the design and technological type of organizational culture "earned" only in recent decades – when it was in demand on a mass scale practice. Traditional understanding of the project, which existed previously in engineering, construction, etc. - this is a set of documents (calculations, drawings, etc.) to create any structure or product[4]. It was replaced by a modern understanding of the project as a complete cycle of productive activities: an individual, a team, an organization, an enterprise or joint activities of many organizations and enterprises. Based on the project management body of knowledge (PMBOK Manual), project management should be understood as the application of knowledge, skills, tools and methods to the project work to meet the requirements of the project [5]. At the same time, according to the international standard for project management ISO 21500, the term "project" means a unique set of processes consisting of coordinated and managed tasks with start and end dates taken to achieve the goal. Achieving a project goal requires results that meet pre-defined requirements, including restrictions on obtaining results such as time, money, and resources.

Among the methods and means of implementing targeted managerial influences that can serve the tasks of a planned long-term development of socio – economic, a special place is occupied by the project management system. The basis for this statement is the effectiveness of this approach, confirmed by the experience of solving managerial problems of creating or transforming various types of systems. It is the project management system that allows you to manage individual events (projects) initiated in an educational organization without violating the principles of the institution's budget dependence.

So, the project approach in relation to the management of a higher education institution acts as a guiding idea that can be used as a basis for management activities. In other words, a task stands out among others, which is viewed as a project, that is, as a complex of interrelated works scheduled to be completed on time and with a given level of costs. In this case, this task focuses on the necessary resources and special control over the conduct of all phases of work, which determines the specifics and determines the effectiveness of the project. With this focus on the final result, the task set has more chances for a successful solution than with other management methods.

A project office, or a project management office (Project management office, PMO) is a unit that provides centralized coordination and management of projects that are accountable to it [6.].

Figure 1. Model of project management of research activities of the university

What does the Project Office (Figure 1) do in organizing research activities? How does it differ from the established practice of the work of the Department for the organization of research? First of all, the Project Office organizes on a professional basis the main processes of research activities under university agreements with customers, that is, it uses a certain set of tools, methods, methodologies, resources and procedures for managing a project. The second important task of the project office is to perform the functions of a single reporting collection center at all stages of the project life cycle based on keeping track of the direct and indirect costs of the project. Accounting of contracts in the context of projects allows you to track all receipts and payments for them, as well as form budgets for an arbitrary accounting or planning period.

In particular, the vice-rector for research of the university receives from the project office tools that provide:

- support of research and consulting contracts, starting with the initiation and approval of projects and ending with their closure;
- keeping records of all university projects in the context of activities, structural units, cost centers, etc.;
- planning, monitoring and evaluating the achievement of results in project work.

A special place is occupied by the solution of the task of integrating the project office into the university's management structure. The project environment in the organizational environment of the university are the areas of finance, logistics and infrastructure.

The participants of a research project are scientific and pedagogical staff, structural units or third-

party organizations that are actively involved in the project (the project team). They influence the goals and results of the project. For effective management of a scientific project, it is possible to apply the established methods of organizing project management. For example, a project management team should identify project participants, define their requirements and expectations, and, as far as possible, manage their influence with respect to requirements to ensure successful completion of the project.

In accordance with the project management methodology, three groups of participants are distinguished according to the degree of involvement in the project: core team, extended team, and stakeholders. The core team is a group of specialists and organizations who are directly involved in the implementation of the project in close contact with each other (the project leader and members of the working group).

An expanded team is a more extensive team than the core team, a group of specialists assisting members of the core group, but not directly involved in the implementation of the project and the achievement of its goals (for example, the project manager and management of the R & D organization).

Stakeholders are people and organizations that influence members of the core and extended teams and the progress of the project, but do not enter into direct cooperation with them (for example, the accounting department of a higher education institution).

Direct project participants include the project customer, project initiator, project manager, project team, project office manager, project manager.

The customer of a research project is a party interested in the implementation of the project and the achievement of its goals. As a rule, special requirements for the organization of project management formulate large customers of the results of scientific activity..

For universities, the leading customer is the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (MES RK), which forms a new system of management of scientific programs. As the future owner of the results of a research project, the MES RK defines the basic requirements for the results, ensures its financing at the expense of public funds and therefore actively participates in the management of contracts concluded with universities. This means that it begins to perform important functions in project management of scientific activities:

- formulates clear requirements for the organization of the project;
- introduces into practice the approval of the project charter;
- introduces interaction with the project manager in order to monitor project changes;
- participates in the consideration of reports for certain time periods, and not only on the basis of the contract with the university;
- participates in the evaluation of the project results.

The project initiator is a department or employee of the university who prepares an initiative proposal for the organization of a research project. Often the initiator of the projects is the management of the organization of the research of the university, which is entrusted with the marketing functions of scientific research and services, as well as monitoring of announced tenders for the implementation of research.

A project manager is a person who manages a research project who is responsible for achieving project objectives within a budget, on time and with a given level of quality. The peculiarity of scientific projects of universities is the combination of the supervisor and the organizer in one person, which makes it difficult to organize effective management of the project team.

The project office assumes part of the labor-intensive functions of the manager-organizer, supporting the project research manager and ensuring management of the project team or project team in the context of the main management functions (management by time, cost, risk, etc.).

The main business processes of the organization of the project are shown in **Fig. 2**. In essence, the project office covers all the operational activities of the scientific project manager and provides intra-university service for organizing the work of the project team using project management automation systems.

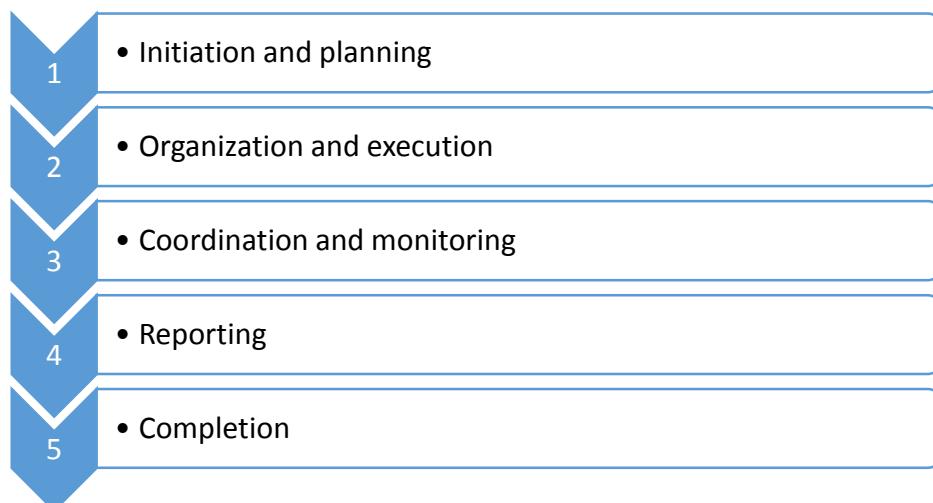

Figure 2. The main business processes of the organization process

At the same time, **the leader** - the project organizer forms the organizational structure of the project and the project team; attracts the required resources to the project; ensures the execution of the project plan, monitoring and analyzing the current state of work, implements corrective actions; maintains constant communication with the customer, solves emerging issues and ensures that all the necessary information is received from him for the quality execution of the project; provides complete and timely project closure.

A project team (or a research project team) is a temporary organizational structure that brings together individual researchers, university specialists, temporary work teams and / or organizations involved in the work on individual project phases and responsible to

the project scientific leader for their implementation. The project team is created in a targeted manner for the duration of the project.

Members of a research project team perform the following main functions:

1. providing expert opinions on the project in the field of their authority and knowledge;
2. assistance in drawing up a project plan by the project manager;
3. timely execution of the project;
4. timely information on delays in project implementation and problems, as well as on the process of carrying out work on the project.

Conclusions and suggestions. When applying project management, it must be remembered that the

concept of the project itself is defined as "a time-limited, purposeful change of a separate system with established requirements for the quality of results, a possible framework of expenditures of funds and resources and a specific organization". As you know, each project includes three phases: the design phase (goal setting), the technological phase (goal achievement), and the reflexive phase (control, evaluation, and reflection).

As the main recommendation on the application of project management methods in the organization of research and development activities is the fact that the main characteristics of the project should be regularity, consistency, algorithmism, optimality. Legally it assumes that the project should be of a scientific-reflexive nature, built in accordance with the laws and laws of the educational process. Systematic involves the systematic ordering of the structure of the project, that is, it must be represented all the components of the educational process and the relationship between them. In the procedural plan, the project is characterized by algorithmism, that is, it is a set of operations (actions) of the activities of the subjects of the educational process. From the point of view of meeting the specific conditions for the implementation of the educational process, the project should be optimal (best) for these conditions relative to the time and effort of the project participants [7].

The logical structure of the design in the development of the project of research activities in the universities of Kazakhstan should be the following:

1. Motivational stage. This stage in the design of research activities should be based on the formation of personal motivation for the project; highlighting his important problems; implementation of professional analysis of the opportunities available at the moment; search for the necessary information.

2. Installation stage. At this stage, an analysis and assessment of the pedagogical situation conducive to the implementation of research activities; development of targets; definition of tasks; the choice of methods and means aimed at achieving the goal; determining the conditions that are necessary to achieve the goal; forecasting possible difficulties in the implementation of project work; identifying opportunities to use the resulting project.

3. Activity stage. At this stage, the goal and objectives are clarified, which should be focused on the desired result of research activities; development of criteria for evaluating results; development of a model for

the implementation of research detail; development of technology as a procedural component of the model; mental experimentation, that is, the implementation of the mental implementation of a future project; performing a test model verification through technology implementation.

4. Correctional stage. At this stage, an analysis of the research work carried out; reflection; correction of activity; evaluation of results; documenting the project.

At the same time, the Project Office [7] created and functioning on the basis of the university will organize the following main activity processes:

1. Methodological support - the use of a set of methodologies, widely applicable practices.

2. Organizational support - the implementation of certain roles of project management, taking into account the regulations and job descriptions, staff competencies.

3. Information support - the use of a set of procedures, workflows, document templates.

4. Technical support - the use of a set of software and hardware.

References:

1. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan – Lidera nacii N.A. Nazarbaeva narodu Kazahstana «Strategiya «Kazahstan-2050»: Novyj politicheskij kurs sostoyavshegosya gosudarstva». -Almaty, - 66 s.
2. Burkov V.N., Novikov D.A. Kak upravlyat' proektami. – M.: Sinteg, 1997
3. Filosofskij ehnciklopedicheskij slovar'. – M.: Sov. EHnciklopediya, 1983
4. Sovetov B.YA., YAkovlev S.A. Modelirovaniye sistem. – M.: Vysshaya shkola, 1998.
5. Rukovodstvo k svodu znanij po upravleniyu proektami (Rukovodstvo PMBOK). – Atlanta, USA: ProjectManagementInstitute, 2013
6. IPMA Competence Baseline. Version 2.0. IPMA Editorial Committee. Bremen: Eigenverlag, 1999. R. 23
7. Demchenko Z.A. Nauchno - issledovatel'skaya deyatel'nost' studentov v obrazovatel'nom processe sovremennogo VUZA//SMAL'TA. 2016. № 1. S. 31-36.
8. Kuznecov P. A. Proektnyj ofis kak klyuchevoe zveno upravleniya innovacyami v universitete // EHkonomicheskie nauki. – 2010. – № 10 (71).

DSc (Economics), Associate Professor, Heard of the Economics, Law and Business Management Department of Odessa National Economic University,

Klievtsievych Nataliia,

PhD (Economics), Associate Professor of the Economics, Law and Business Management Department of Odessa National Economic University

Fialkovska Anastasiia,

PhD (Economics), Assistant Professor of the Economics, Law and Business Management Department of Odessa National Economic University

PUBLIC PRIVATE PARTNERSHIP AS A TOOL OF SUSTAINABLE LOCAL DEVELOPMENT

Сментина Наталья,

Доктор экономических наук, доцент кафедры экономики, права и управления бизнесом Одесского национального экономического университета,

Клиевцевич Наталья,

Кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики, права и управления бизнесом Кафедра Одесского национального экономического университета

Фиалковская Анастасия,

Кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики, права и управления бизнесом Кафедра Одесского национального экономического университета

ПУБЛИЧНОЕ ЧАСТНОЕ ПАРТНЕРСТВО КАК ИНСТРУМЕНТ УСТОЙЧИВОГО МЕСТНОГО РАЗВИТИЯ

Abstract. The study indicates wide possibilities of partnership between the public and private sectors for the amalgamated territorial communities in the terms of delegating them the responsibility for solving a large number of the local problems. The three basic stages of public-private partnership organizing at the local level: initiation, implementation, and control, have been singled out by the authors. Authors have determined the main components of the public-private partnerships performance evaluation for both public and private sectors. Special attention have been given to the justification of the main components of the public-private partnerships performance evaluation for the public sector among which public, social, environmental, fiscal and economic components had been highlighted. The article proposes measures for the formation of a number of institutional conditions and changes linked primarily with the establishment of legislative platform for the implementation of the public and private partnerships at the level of the amalgamated territorial communities.

Keywords: amalgamated territorial communities, private sector, public sector, public-private partnership, sustainable development.

Introduction. The administrative-territorial reform requires searching new factors of economic growth at the level of amalgamated territorial communities. In the face of limited financial capacity of local budget and absence any management innovations from the heads of newly formed local government, it became clear that local authorities are unable to provide traditional methods to increasing the efficiency of using existing local potential and developing local infrastructure. Under these conditions, it is necessary to focus on mechanisms that can restore the activity of business entities and provide public interest. One of such mechanism is the public-private partnership (PPP).

Mechanism of public-private partnership is oriented to the consolidation of resources (financial, material, intellectual, etc.) of the public and private sectors of national economy towards achieving socially significant results. Therefore, it is important for local authorities to justify the role of public-private partnership in ensuring sustainable development of amalgamated territorial communities, finding possible areas for its implementation at the local level, identifying problems that hinder its successful widely using as well as finding ways to solve them.

Formulation of the problem. Reforming the territorial organization of power on the principles of decentralization suggests formation the amalgamated territorial communities that can independently provide the appropriate level of service provision, particular in the sphere of education, culture, health care, social protection, housing and communal services etc. It will contribute the economic development of the region and of the state as a whole. The reform requires from local government, including the newly appointed amalgamated territorial communities' heads independent solution urgent current problems of socio-economic development on subordinated to them communities. First, it is housing and communal services, such as water and heat supply, garbage and solid waste management, maintenance of buildings and adjacent territories. Secondly, it is modernization of the social service system, which means management of schools and kindergartens, organization of primary care, providing maintenance and organization of cultural centers, clubs, libraries, stadiums, etc. The world experience shows that all these spheres are quite suitable for the application of the PPP mechanism [1].

At the same time, the competitive challenges of the XXI century require to meet the needs of all members of society on the basis of sustainable development. The concept of sustainable development (see Emas [2] and Klarin [3, p. 68]) provides an opportunity to ensure the integrity of amalgamated territorial community's management through combining economic, ecological and social aspects of society development that creates conditions under which the quality and safety of people's lives will not decrease from generation to generation, the environment will not get worse and will be socio-economic progress.

Reforming the territorial organization of power is a powerful tool of state policy for ensuring sustainable development of amalgamated territorial communities. Delegating power to lowest level activates the economic activity of local self-government bodies, motivates them to use local potential efficiently and rationally, to look for alternatives and additional opportunities for raising the level of territorial communities competitiveness for implementing the concept of sustainable development.

General part. Taking into account that local authorities are constrained financially and technically, PPP will be the mechanism for effective private sector participation in the provision of infrastructure and services at the level of amalgamated territorial communities.

Public-private partnerships is a tool for the provision of improved local public services on the principle of better value for money, appropriate risk transfer and management and taking advantage of private sector innovations.

PPP is based on a partnership approach, where the responsibility for the delivery of services is shared between the public and private sector both of which bring their complementary skills to the enterprise. PPPs bring together the public and private sectors in long-term contractual relationship to deliver high quality public services. The private sector then becomes the long-term service provider rather than the simple upfront asset builder.

It should be noted that many scientists (see [4-10]) have devoted their works to partnership of the public and private sectors in different spheres of national economy. Noteworthy that the mechanism of PPP is considered from different positions. All scientific papers mentioned above contain research results on implementation the PPP mechanism in the context of state regulation of the economy as well as the opportunities and barriers of implementing PPP in specific sectors and industries, primarily in the sector of housing and communal services. However, in our opinion, insufficient attention is paid to study the opportunities of implementation PPP mechanism at the local level.

It is erroneous opinion that PPP mechanism can be implemented only in the sphere of housing and communal services and there are no possibilities of its using in the sphere of education, medicine and so on. In particular, some scientists notes that opportunities for partnership between government and business or possible spheres of its using is much broader [11]. Other ones

also point a wide range of possible areas of PPP mechanism application. In addition, it is worth noting that their number is increasing recently [12].

At the same time, the PPP mechanism will not be suitable in every case. Scientists Ndandiko, Ibanda are united by the conclusion that PPP mechanism is suitable in such cases [13]:

- there is a major investment programme, requiring effective management of risks associated with construction and delivery;
- the private sector has the expertise to deliver and there is good reason to think that it will offer value for money;
- the structure of the service is appropriate, allowing the public sector to define its service needs as outputs/outcomes that can be adequately contracted for in a way that ensures effective, equitable and accountable delivery of public services in the long term;
- where risk allocation between the public and private sectors can be clearly made and enforced;
- the nature of the assets and services involved are capable of being costed on a long term, whole of life basis;
- the value of the project is sufficiently large to ensure that procurement costs are not disproportionate;
- the technology and other aspects are reasonably stable and not susceptible to short term fast paced changes;
- planning horizons are long term, with assets intended to be used over long periods.

Generally, benefits for local authorities that will be achieved from implementing PPP mechanism at the level of amalgamated territorial communities include saving resources, good management and using innovative solutions, sharing responsibilities with the private sector and sharing government facilities with third-party users. The main benefits of PPP are the financial benefits for local authorities (municipalities) as well as the socio-economic benefits for amalgamated territorial community.

Individual profitable PPP projects could be a source of new financial resources through the profit sharing between the private operator (partner) and authorities of amalgamated territorial communities. Thus, the project can be implemented without creating a burden for the budget, while released budget resources can be directed to other goals such as health care, education and other social projects.

Accelerated project implementation will allow the community to get a faster effect from implementation of new services or improving the quality of existing ones and it will contribute to increasing private investment and economic development of amalgamated territorial communities.

Finally, PPP changes the role of local authorities from the body that owns and exploits into an authority that administers and controls. This allows the local governments to improve the quality of communal services, while reducing the expenditures of local budget, including the cost of human resources to provide these services.

Restriction on PPP mechanism implementations that are being formed by scientist reflected the practice of concluding the relevant agreements.

Ukraine has involved the private sector in infrastructure projects since 1998. It has PPP experience in

the energy, transport, water and sanitation sectors. Total investment committed to PPPs since 1990 are \$2,121 (US\$ million). Total investment in active PPPs are \$2,003 (US\$ million).

The largest PPP projects under construction or operation in Ukraine are presented in the table 1.

Table 1

Largest PPP projects in Ukraine

Project Name	Sector	Financial Closure Year	Investments (US\$ million)
DTEK Botievo Wind Farm	Electricity	2012	\$458.00
Active Perovo Solar Plant	Electricity	2011	\$411.80
Active Ohotnikovo Solar Plant	Electricity	2011	\$200.00
Activ Dunayskaya Solar Plant	Electricity	2012	\$168.00
Activ Starokozache Solar Plant	Electricity	2012	\$167.50
Odessa Terminal Holdco Limited	Ports	2009	\$130.00
Activ Mityaevo Solar Plant	Electricity	2012	\$123.00
Novoazovskiy Wind Farm Phase I & II	Electricity	2011	\$118.40
Luganskvoda	Water and sewerage	2008	\$102.00
Odessa Water Utility	Water and sewerage	2003	\$100.00

Source: [14]

It should be noted that a system for registering PPP projects in Ukraine is fragmented. The State Property Fund hold registers of PPP projects and Concession projects, respectively. However, the registration of PPPs at the local government level at the State Property Fund is not mandatory. In addition, Ministry of Regional Development, Building and Housing and Communal Services and the Ministry of Energy and Coal Industry maintain registers of PPP projects in their sectors.

According to official data, there are 186 projects implemented in Ukraine on the basis of PPP on the January 1, 2017 and its number has been increased to the

level of 196 projects on the January 1, 2018 [15]. In 2017 the most PPP projects implemented in Ukraine are for processing waste - 112 projects (60%). In second place was collection, purification and distribution of water - 37 projects (20%). In third place - the projects of construction of motorways, roads, railways, runways at airfields, bridges, road overpasses, tunnels and subways, sea and river ports and their infrastructure (9%). Least implemented are projects in the service sector, since tourism, leisure, recreation, culture and sport account for only 1% of the total number of PPP projects (see Fig. 1).

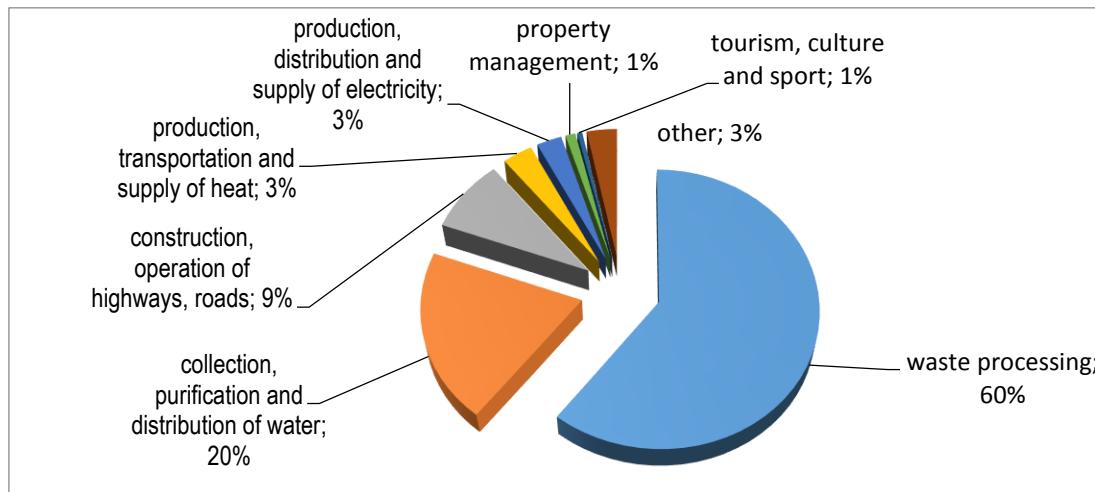

Figure 1: Distribution of projects implemented in Ukraine on the basis of PPP by field of use
(Source: compiled on the materials [15])

At the same time, today there is a positive trend drafting PPP project in accordance with the procedure provided by the Law of Ukraine "On Public-Private Partnership" which defines a new tender procedure. Thus, priority areas for the implementation of PPPs, on

the one hand, is reconstruction the object of communal property - systems of collection and utilization of biogas at the Landfill of Solid household waste, on the other one, is construction of multi-apartment house.

In 2018 the largest number of PPP projects implemented in the sphere of collection, purification and distribution of water. There are 31 projects in this sphere and it is 47% of total number of projects. At the second place is production, transportation and supply of heat. There are 8 projects in this sphere and it is 12.1% of total number of projects. At the third place is processing waste (7 projects; 10.6%). The smallest number of projects is in the service sector – tourism, leisure, recreation, culture – only 1% of the total number of PPP projects.

The largest number of PPP projects in the world in the first half of 2016 accounted for the energy sector (76), with the second biggest being transport sector (15), and third being water and wastewater (12) [16, p. 87]. Energy had the newest projects and largest invest-

ment – 72 percent of the global total. Transport captured 25 percent, while water and sanitation had only 1 percent.

Leading position of the energy sector is due to its priority in sustainable development policy by 2020. All 76 energy projects during first half of 2016 were in the electricity segment, with 19.7 billion dollars in investment commitments. Electricity generation projects accounted for 18.3 billion dollars in investments, while distribution and transmission projects accounted for 450 million dollars and 983 million dollars in investments, respectively. Approximately 9.3 billion dollars of investments in electricity generation went to 57 renewable energy projects, 30 of which were solar.

Distribution of PPP projects in Europe is different from Ukraine. In 2014 sectoral breakdown by number of projects is shown in Fig.2.

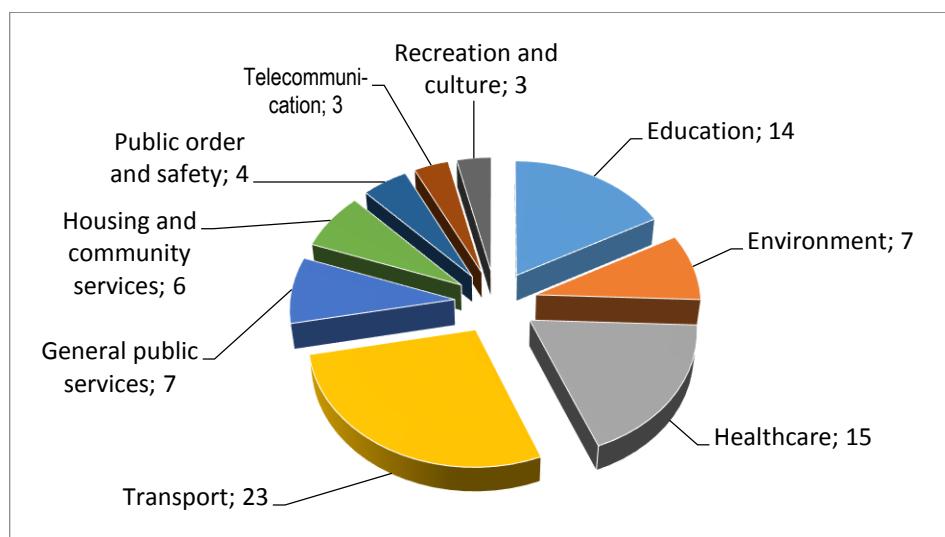

Figure 2: European PPP market by sectors in 2014
(Source: compiled on the materials [17])

It should be noted that the structure of PPP projects in Europe something has changed recent years, but the leading place remains for transport and education. The largest number of PPP projects in the world in 2018 was in the education sector. At the second place was transport sector, telecommunications sector and environment sector. At the same time transport sector remained the largest in value terms with over EUR 7 billion worth of transactions (EUR 7.6 billion in 2017). The telecommunications sector was the second most active one in terms of value with an aggregate value of EUR 3 billion (EUR 2.1 billion in 2017). In the education sector, the number of projects that reached financial close decreased from ten to nine and the aggregate

value similarly decreased to EUR 952 million (EUR 958 million in 2017) [17].

The United Kingdom was the largest PPP market in Europe, both in terms of value, with a total of EUR 3.8 billion in 2016, and in terms of number of projects, with 28 deals closed. France was the second largest PPP market both in terms of value, with a total of EUR 2.4 billion, and in terms of number of projects, with 16 deals closed.

Regarding PPP forms, it should be noted that 62% of the projects implemented in Ukraine in the form of public-private partnership are concession contracts. Therefore, in 2018 in Ukraine there were 41 concession contracts and 24 common activities contracts. Their distribution by state regions is shown in Table 2.

Distribution of PPP projects by forms and regions of Ukraine

№	Regions	PPP forms			Total number of PPP projects
		Concession	Common ac-tivities	Contract of PPP	
1	Vinnitsa	0	0	0	0
2	Volinsk	0	0	0	0
3	Dnepropetrovsk	0	0	0	0
4	Donetsk	2	2	0	4
5	Zhitomir	0	1	0	1
6	Zakarpatsk	4	5	0	9
7	Zaporozhe	4	0	0	6
8	Ivano-Frankovsk	1	0	0	1
9	Kiev	10	0	0	10
10	Kirovograd	0	1	0	1
11	Lugansk	1	0	0	1
12	Lvov	3	1	0	4
13	Mykolaiv	14	1	0	15
14	Odessa	0	6	0	6
15	Poltava	0	5	0	5
16	Rovno	0	0	0	0
17	Sumy	0	0	0	0
18	Ternopol	0	0	0	0
19	Kharkov	1	0	0	1
20	Kherson	1	1	0	2
21	Khmelnitsky	0	0	1	1
22	Cherkassy	0	0	0	0
23	Chernovtsi	0	0	0	0
24	Chernigov	0	1	0	1
Together		41	24	1	66

Source: [15]

Therefore, in Ukraine there are a number of regions in which PPP projects are not yet implemented. The largest number of PPP projects is implemented in Mykolaiv region.

Both partnership forms and their modifications are being developed. For example, in the past certain forms of partnership including concession applied only to the construction of motorways and district heat supply to the population, but today they are widely using in such spheres as education and some types of public transport. That is, projects implemented through PPP mechanisms extend from infrastructure to service industry.

In other words, in our opinion, PPP mechanism forms the basis for the joint responsibility of the state, community and business for the developing those sectors that are most important to the local economy. For example, among them the main are: infrastructure (construction of roads, railways, underground, schools and hospitals, stadiums, construction of new and reconstruction of worn urban transport systems and housing objects); humanitarian (improving the quality of education and health); environmental protection s (implementation of alternative technologies and renewable energy); agricultural sector (construction, operation and management of irrigation projects, construction and operation of grain terminals, agricultural recycling) and others.

A partnership involves two or more parties committed to a common goal, sharing risk and yielding a reward to all the partners. In PPP mechanism there is cooperation between the public and private sectors in one or more areas of the design, development, construction, operation, ownership or financing of infrastructure assets, or in the provision of services.

Ukraine has an experience in implementing PPP projects but most of them are at city level. Therefore, the most expensive pilot project in Ukraine is underground parking in Lvov. Approximate cost of the project is 7-15 million Euro, so it is not surprising that such a sum of the city budget is not feasible. The main point is that private partner determines the quality of management by knowing how and who will manage this process (tariff, advertising, etc.). In the town of Malin (Zhytomyr region) PPP project was implemented in the sphere of transporting heat boilers from the consumption of imported gas to local waste. In the city of Kyiv, such PPP project was implemented as Dolobetsky Island – the city of sports. Investor cleans up the island, create a sports infrastructure (temporary structures), provide security, streamline, and maintain sanitary and hygiene standards. In turn, the city authorities renovated the Venetian bridge, which connects the city and the island [18].

Another important aspect that should be taken into account when talking about the PPP abilities for ensuring sustainable development of amalgamated territorial

communities is the issue of legislative regulation of relations between the public and private sectors. In this context, it should be noted that the interaction of public and private operators in the initiation of partnership, implementation of joint projects, and monitoring and control of their course should be clearly regulated by law. This will ensure the success and effectiveness of partnership.

In Ukraine, the organizational and legal principles of interaction between the public and private partners are set in the main legislative act of the state - the Law of Ukraine "On Public-Private Partnership". The Law indicates the main features of PPP in Ukraine and identifies its possible areas of application. It is important that the Law creates a legal framework for the implementation of PPP projects in various legal forms not limited to concession or lease agreements. Overall, in our opinion, adoption of the Law is a significant step towards a more effective use of regional infrastructure and attraction of additional investment. However, it is not without drawbacks, including the absence of clearly defined mechanisms for practical implementation of PPP projects (e.g. project implementation stages, requirements for the project design, the list of issues that require mandatory coordination at the stage of the project agreement, and those that may arise during its implementation).

It should also be noted that in addition to the Law there is a series of adopted Resolutions and Decisions of the Cabinet of Ministers of Ukraine that govern the PPP implementation organization, identification of partnership risks, their assessment and determination of forms of management, analysis of the efficiency of the PPP.

It is also important to note that a system for registering PPP projects in Ukraine is fragmented. The State Property Fund hold registers of PPP projects and Concession projects, respectively. However, the registration of PPPs at the local government level at the State Property Fund is not mandatory. In addition, Ministry of Regional Development, Building and Housing and Communal Services and the Ministry of Energy and Coal Industry maintain registers of PPP projects in their sectors.

Therefore, Ukrainian PPP legislation contains many controversial issues related to: communication problems between the partners, legislative and regulatory issues, funding problems. Respectively, legislative acts are also far from ideal and require significant improvements.

In view of certain imperfection of legislation and limited ability of amalgamated territorial communities' authorities to co-finance PPP projects, their successful implementation requires compliance with a number of requirements.

In particular, potential projects must comply with the following criteria.

Firstly, the project should have a positive socio-economic effect for the amalgamated territorial community. It means that it should reduce fiscal impact on

the local budget as well as may involve insignificant co-financing from the local authority.

Second, the project must have a commercial component and be attractive to potential investors. The project must have acceptable financial and economic efficiency (IRR, NPV); a private investor should be prepared to develop a feasibility study for the project; the project should be characterized by a steady demand for goods / work / services provided by a private partner; the absence of significant barriers to the entry of a private partner on the market (the lack of the need to obtain a large number of licenses, permits, etc.).

Thirdly, the source of the return made by the private partner of the investment should be the payment from the consumers / users of the services (an example can be a park, the maintenance of which is engaged by a private partner, profit from visitors or small entrepreneurs renting places for shopping and entertainment establishments). A private partner can receive a fee from the local police, but in this case, the police should be a consumer of services (payment for heating schools, hospitals, kindergartens, etc.).

It is also important to note that the project should not involve large-scale construction work, which will require substantial investments in adjacent infrastructure (electricity supply lines, roads, other communications), and the local authority should be the manager or owner of the land on which the project is planned to be implemented.

The process of PPP organization at the level of amalgamated territorial communities in general can be presented as three stages (Fig. 3). At the same time, their content and special requirements are defined by the public partner depending on the scope and possible forms of PPP, or by public and private partners together.

In the first stage, opportunities for partnership of public and private sectors are evaluated taking into account the analysis of the current socio-economic development of amalgamated territorial community and prospects of its sustainable development. The problems of sustainable development of amalgamated territorial community identified during the analysis indicate the areas where the PPP mechanism should be applied due to the resource constraints of local budgets. The grounds for the decision are the poor state of infrastructure; volume, structure, and quality of the unmet demand for the services analyzed; the need for new infrastructure, etc. Besides, when deciding on the need for involvement of the private operator to solve the problems of sustainable development of amalgamated territorial communities, one should assess not only the need for such projects, but also determine the conditions of implementation of PPP projects, analyze the obstacles for involving the private operator to provide public services, and determine the financial model of the partnership, possible risks, and expectations from the project.

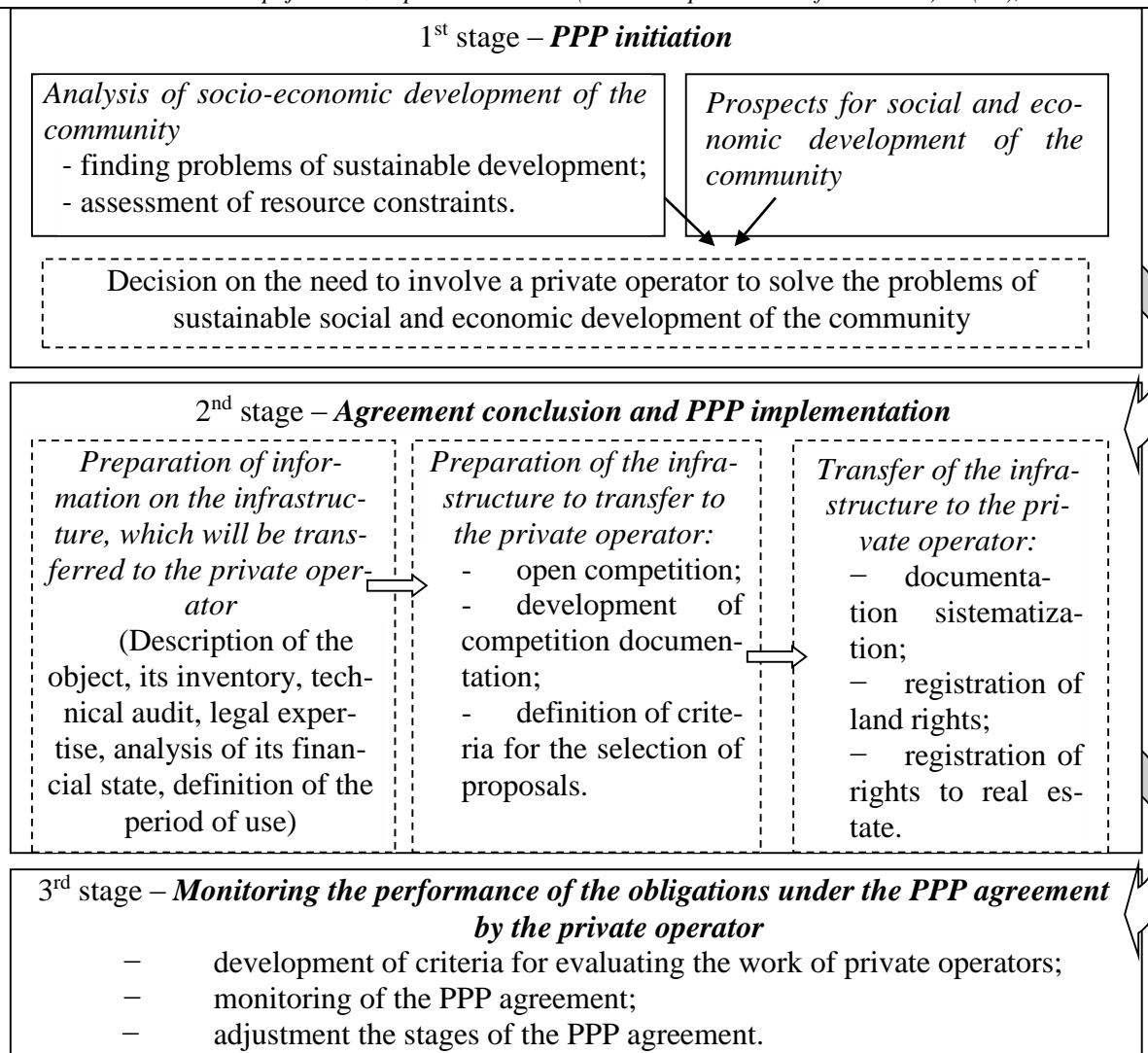

Figure 3: Process of PPP organization at the level of amalgamated territorial communities

Source: authors

The second stage deals with the procedure of the PPP agreement conclusion. It, in turn, involves three consecutive steps: competition preparation, competitive selection of the private operator and documentation arrangement. Before the competition on the PPP agreement, it is necessary to prepare detailed information on the infrastructure, which will be transferred to the private operator. The objects of analysis are the following: the creation of goods and provision of services, finance, production facilities, personnel and management. After the analysis, the actual state is compared with the previous periods and the plan. The competition procedure for selecting proposals (preparation, organization and the competition) and choosing the winner - the future private partner in the implementation of PPP is regulated by the relevant Regulation of the Cabinet of Ministers of Ukraine, which approved the Procedure for Competition to Determine the Private Partner for Implementation of Public-Private Partnership on Objects of State and Municipal Property and Those Owned by the ARC.” After determining the winners, the documentation that accompanies the PPP agreement is arranged, the conditions in which citizens or legal entities will be given land under the agreement are determined,

as well as the possibility of obtaining them without bidding (competitions, auctions).

The third stage provides for the procedure for monitoring the performance of the obligations under the PPP agreement by the private partner. In our opinion, the procedure for monitoring the PPP agreement performance with the local authorities should include the following already at the conclusion stage: a plan of control activities; agreement of the activities plan with the private operator managing the infrastructure; defining the rights and obligations of the supervisory authority; at the performance stage: summarizing the results of monitoring the activities; agreement of the activities to eliminate violations (if such were found) with the private partner.

The public sector, in our opinion, should play a key role in initiating PPP projects (represented by the local government as collective representatives of amalgamated territorial community interests), as the authorities, on the one hand, are obliged to ensure balanced socio-economic development of the local community, efficient use of available resources, and, on the other hand, as rightly noted by scientists, they “are able to correctly formalize the “road map” of implementation

of PPP projects" based on factors such as the available potential, regional resource and legislative restrictions, sectoral priorities, territorial differentiation in terms of development, territorial location of production facilities and others.

To ensure the sustainable development of amalgamated territorial communities, we believe that PPP projects should be initiated during the strategic, territorial and sectoral planning. These projects need to be part of the long-term plan and program design for social and economic development of amalgamated territorial communities, regions, the state, and industry strategies. Development of PPP projects at this stage will not only significantly improve the efficiency of the plans and programs of socio-economic development of local systems, but will also help regulate the interaction between local governments and private companies. However, for this it is necessary to improve the institutional conditions and implement the appropriate procedures and tools of PPP project management into the activities of local governments. Therefore, when involving private partners to the management of state and municipal property it is necessary to use project management methodology.

Since the state should play a key role in initiating PPP projects for local governments, it has primary responsibility in this regard. Thus, in our view, special attention should be paid to the following aspects: assessing alternatives (with the project and without it); transparent competitive selection of the private partner; public discussion of the project and its future results (including for the purpose of creating favorable conditions for the project from the local community); the project's correspondence to the master plan for the city and other local and regional programs; providing access to services for socially disadvantaged groups; provision of social protection, including through regulation of the tariffs for services and their reviewing conditions; provision of defined quality parameters of services; compliance with laws and regulations, industry standards; the roles of the parties, division of functions and responsibilities; equitable distribution of the risks associated with the project; determining the conditions of guarantees to the private operator; the ability to regard for the possible changes in the environment in the project within the partnership and others. These aspects should always be considered by local authorities.

For better understanding of the consequences of implementation of PPP projects from the point of view of the public (community) interest and entrepreneurs, evaluation of the public and private sectors partnership project is important. Generally accepted efficiency indicators of a project are the following: net present value, internal rate of return, payback period. However, these figures are more important to investors because they allow determining what their income will be throughout the duration of the project and in what period of time their expenses will be covered. However, we would like to note that none of the above indicator alone are sufficient for its approval by local authorities.

For local authorities representing amalgamated territorial communities, evaluation results for public,

social, environmental, fiscal and economic efficiency of the project are important.

Evaluation of social efficiency allows answering the following question: how useful is the implementation of this project for amalgamated territorial community and region in general? In other words, this component determines the overall benefits that the project brings to the society. For example, creating conditions for sustainable and effective development of life support systems of cities, villages, and towns; modernization and development of utility systems; improving the quality and reliability of services provided to consumers, installation of additional hardware and software for remote monitoring and control of industrial systems, etc.

Evaluation of social efficiency of the project involves determining the effect on the socio-demographic processes, living standards, labour force status, quality of labour potential and more. Equally important is to achieve a particular environmental effect.

The environmental component of the evaluation should determine the level of the project effect on the environment, the expected environmental and related social, economic and other consequences of the project. The evaluation should result in a conclusion about whether the project is environmentally acceptable and provides a stable environment. Extremely important is the evaluation of the project budget. This evaluation should be built based on a comparison of budget receipts and payments.

Evaluation of the economic efficiency of the project should be built on determining the impact of the results of the project on the level of economic development, investment activity, innovation, trends in science and technology, without which no progress and further existence of the economy are possible.

Conclusion. It can be noted that the attitude to the mechanism of PPP in Ukraine is ambiguous. Some scholars see this mechanism as the way for radical positive changes in the economy of the regions and the country as a whole, while others believe that the mechanism could lead to another budget spending and public-private partnerships may be another redistribution of public enterprises, and this, in turn, would lead to a sharp increase in the cost of social services, etc. Entrepreneurs are afraid of strengthening of the role of the state and its intrusion into the sphere of freedom of competition and reallocation of resources. In this regard, they express opinions that the state having the capital and mastering the new technology of the private sector and using administrative resources can cause pressure in the mechanism of interaction.

On the one hand, the implementation of PPP mechanisms in practice may be associated with certain problems. The following should be noted: the loss of control over the implementation of the project (the possibility of losing control by the local authorities should be excluded at the stage of conclusion before the project implementation); reducing service quality (poorly structured agreements can lead to inefficient provision of services by operators, as they are primarily interested in profit, and can try to achieve this goal at any price);

increased budget spending (at conclusion it is important to analyze the objective capabilities of the budget, if this is not done it could lead to higher budget costs in the provision of services to all consumers).

On the other hand, despite the existence of some problems, it should be stated that there is a need for such partnership, as these phenomena are possible only if the PPP projects are poorly structured and many significant points are not reflected in the agreements with the private sector. To avoid these negatives, representatives of local authorities should be highly qualified, there should be relevant laws and clearly defined mechanisms for their implementation. Under such conditions one can expect the positive consequences of PPP.

Today, there is a lack of methodological base observed. In addition, successfully solving these problems requires quite tough methodological rules of how to do it. Moreover, such a policy should be developed as a result of dialogue between the government and businesses, in finding mutually agreed positions. This is the meaning of PPP: governments set priorities, and in this case, it is important that they are accurately and clearly defined and are best suited to take into account the interests of the public, and business in this case has to fulfil the governmental orders in good faith.

We believe that the interests of the amalgamated territorial community in such a partnership should be a priority, and local authorities must defend them using the above-mentioned features. However, today they are not used in full.

A clear indication of this is the fact that the involvement of the private sector for a long time took place in the conditions when the state did nothing to determine the qualification and financial requirements for those operators that are in the appropriate infrastructure sector. After all, if one or another private operator is allowed in the relevant market, it must manage infrastructure professionally and efficiently and understand the financial, economic, technical and environmental aspects of the relevant facilities. Now some steps are made in this direction, but they are clearly insufficient. Moreover, businesspersons are not guilty that such work is not performed. Nevertheless, to refuse the PPP in general when it is so well established in the world must not be done either.

To ensure that public-private partnership could be implemented at the level of amalgamated territorial communities of our country, it is necessary to form a number of institutional conditions and changes associated primarily with the establishment of legislative platform for the implementation of such projects. Among them, the following are worth noting:

1) detailing and updating the requirements to be met by operators wishing to enter the relevant industry, in particular, regarding the evidence of their financial security and their ability to operate;

2) forms of project implementation of the plans;

3) justification of the choice of form of private sector involvement by local authorities;

4) implementation of effective monitoring by local authorities regarding the performance of current

functions and investment commitments by private operators;

5) development of requirements for the reporting system of the private operator;

6) involvement of the public in the decisions regarding the transfer of infrastructure to the private sector and identifying the frequency and types of social control;

7) development and implementation of the mechanism for determining responsibility of representatives of the private sector for their actions or inaction causing property damage to amalgamated territorial communities and vice versa, definition of the mechanism for return of investment, etc., acceptable to both parties.

Properly constructed and legally regulated system of partnership between the state and private operators will allow to attract additional investment resources, better share risks, responsibility and reward between the partners. In turn, this will encourage the private investors to join the process of activating local socio-economic development on the terms of mutually beneficial cooperation and social partnership.

Subject to maximal effectiveness of the partnership, investments will be given that provide social and economic development of amalgamated territorial community and innovation in the long term.

References

1. Policy Forum. (2016). "Public Private Partnerships at the local level: a catalyst for development?". Retrieved 15 February, 2019, from: <https://www.policyforum-tz.org/public-private-partnerships-local-level-catalyst-development>.
2. Emas, R. (2015). "The Concept of Sustainable Development: Definition and Defining Principles". Retrieved 15 February, 2019, from: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5839GSDR%202015_SD_concept_definiton_rev.pdf
3. Klarin, T. (2018). The Concept of Sustainable Development: From its Beginning to the Contemporary Issues. Zagreb International Review of Economics and Business, 21(1), 67–94.
4. Klijn, E. H., & Teisman, G. (2000). Governing Public-Private Partnerships: Analysing and Managing the Process and Institutional Characteristics of Public-Private Partnerships. Public-Private Partnerships: Theory and Practice in International Perspective. Ed. by S. P. Osborne. London: Routledge, 2000, 84–102.
5. Osborne, S. (2000). Managing Public-Private Partnerships for Public Services: An International Perspective. London: Routledge.
6. Gerrard, M. B. (2001). Public-Private Partnerships: What Are Public-Private Partnerships, and How Do They Differ from Privatizations? Finance & Development, 38(3), 48–51.
7. Grimsey, D., & K. Lewis, M. (2004). Public private partnerships: The worldwide revolution in infrastructure provision and project finance. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited. <https://doi.org/10.4337/9781845423438>

8. Hodge, G. A., Greve, C., & Boardman, A. E. (2010). International handbook on public-private partnerships. United Kingdom: Edward Elgar Publishing.
9. Delmon, J. (2009). Private sector investment in infrastructure : project finance, PPP projects and risk (Second editon). Alphen aan den Rijn, The netherlands : a co-publication of The World Bank and Kluwer Law International.
10. Forrer, J., Kee, J. E., Newcomer, K. E., & Boyer, E. (2010). Public–Private Partnerships and the Public Accountability Question. *Public Administration Review*, 70(3), 475–484. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2010.02161.x>
11. Yefymenko, T.I., Cherevykov, Ye. L. et al. (2012). Public-private partnership in the system of economic regulation. In T. I. Yefymenko (Ed.). Kyiv.
12. Jomo, K., Chowdhury, A., Sharma, K., & Platz, D. (2016). Public-Private Partnerships and the 2030 Agenda for Sustainable Development: Fit for purpose? by Jomo KS, Anis Chowdhury, Krishnan Sharma and Daniel Platz, DESA Working Paper No. 148, March 2016. (DESA Working Paper No. 148) (p. 30). Retrieved from <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/2288desaworkingpaper148.pdf>
13. Ndandiko, Ch., Ibanda S.J. (2013). "Private Public Partnerships Guidelines for Local Governments". Retrieved 15 February, 2019, from:
14. Regional Development in Policy and Action in Ukraine Team, U-LEAD with Europe Programme. (2017). "Public-Private Partnership as a Mechanism for Implementing a New Regional Policy: Opportunities and Practical Aspects of Preparing and Implementing Investment Projects". Retrieved 15 February, 2019, from: http://rdpa.regionet.org.ua/images/129/PPP_report_U-LEAD_30_10_2017.pdf
15. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine. (2018). "Overview of Public-Private Partnerships". Retrieved 15 February, 2019, from: <http://www.me.gov.ua/Documents>
16. World Bank Group (2017). Benchmarking PPP Procurement: Assessing Government Capability to Prepare, Procure and Manage PPPs. 166 p.
17. European PPP Market in 2016: 69 deals. (2016). Market Update, European PPP Expertise Centre, Available at: <http://www.eib.org/epec> (Accessed: 23th June 2017).
18. Khandusenko, N. (2017). "Public-private partnership: positive examples from history and the present". Retrieved 15 February, 2019, from: <https://komora.info/22-golovni-novini/2651-derzhavno-privatne-partnerstvo-pozitivni-prikladi-z-istoriji-tasuchasnost>.

Gavrilenko Anna

Ph.D. in Economics, Teacher of the Department of Military Training of the Military Institute of Telecommunications and Informatization named after Heroes of Krut

DEVELOPMENT OF INNOVATIVE SOCIETY

Гавриленко А.С.

кандидат економічних наук, викладач кафедри військової підготовки Військового інституту телекомуникацій та інформатизації імені Героїв Крут

РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Summary. In the article the essence of the concept "technological way" is disclosed. It was noted that technological innovation leads to the result of scientific and technological progress, which leads to an increase in labor productivity, modernization of means of production and transformation of the current technological structure. Technological structures formed as a result of the development of society are considered. It is noted that the delay in preparing for the transition to a new technology leads to the country lagging behind the leaders of world development, and the premature stimulation of the transition can lead to heavy losses in the economy, social disasters, lower living standards and economic security.

Анотація. В статті розкрито сутність поняття «технологічний уклад». Зауважено, що результатом науково-технічного прогресу виступають технологічні інновації, які призводять до зростання продуктивності праці, модернізації засобів виробництва і трансформації чинного технологічного укладу. Розглянуто технологічні уклади, що сформувалися в результаті розвитку суспільства. Відзначено, що запізнювання в підготовці переходу на новий технологічний уклад веде до відставання країни від лідерів світового розвитку, а передчасне стимулювання переходу може привести до важких втрат в економіці, соціальних катализмів, зниження рівня життя і економічної безпеки.

Key words: scientific and technological progress, technological style, innovation, innovative economy, innovation culture, innovative society.

Ключові слова: науково-технічний прогрес, технологічний уклад, інновація, інноваційна економіка, інноваційна культура, інноваційне суспільство.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними завданнями. Структура більшості світових держав побудована на ринковій економіці. Це не ідеальна і досить нестабільна система. Економіка постійно то піднімається, то зазнає спади, депресії. Це циклічність системи, де кожен новий цикл приносить зміни в технологічний уклад, який склався. Обсяги переходять в якість, а виробництво модернізується, переходячи на наступний рівень. Всі ці аспекти сильно впливають на економіку. Тому все частіше в літературі різної спрямованості ми стикаємося з таким поняттям, як «Інновація»: інноваційна економіка, інноваційна культура, інноваційне суспільство і т.д. Але нерівномірність інноваційного розвитку національних економік, і як наслідок глобальної економічної системи, пов'язана саме із зміною поколінь техніки. Послідовна зміна технологічних укладів спричиняє появу довгих хвиль економічного розвитку. Елементи різних технологічних укладів можна знайти в будь-якій технологічній системі, що перебуває в процесі певної трансформації. Тому необхідно з'ясувати теоретичні аспекти технологічних укладів, а також визначити пріоритетні напрями для досягнення високого рівня інноваційного розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень чи публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Поняття технологічного укладу введено в науковий обіг у 80-ті роки ХХ століття такими вченими, як С.Ю. Глазьевим, Д.С. Львовим, Г.Г. Фетісовим, Ю.В. Яковцом. Даній проблемі присвячує свої дослідження австрійський вчений-економіст Й. Шумпетер. Представниками теорії циклічності економічного розвитку є такі вчені як М. Кондратьєв, С. Кузнец, Г. Менш, К. Фрімен. Основні положення концепції технологічного укладу в своїх працях висвітлюють Ю.Бажал, К. Перес. Серед сучасних вітчизняних вчених, питаннями вивчення інноваційної складової економічного розвитку займаються Т.С.Рожкова, І. Ф. Коломієць, Г. В. Гошовська, І. Б. Дащковська, О.А. Довгаль, В. М. Комаров. Проблематіці постіндустріального розвитку присвячують свої роботи такі вчені як А. Чухно, К. Швабб, М. Девіс, Е. Тоффлер, та інші. Однак варто зазначити, що ряд робіт, присвячених процесам формування технологічних укладів та інноваційного розвитку суспільства недостатньо систематизовані і відрізняються різноманітністю методів, підходів і дискусійних положень.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означення стаття. В зв'язку з тим, що тенденцією сьогодення є розвиток постіндустріального суспільства та передумов для шостого технологічного укладу економічного розвитку, актуальним є визначення ролі та значення концепції технологічних укладів в даному процесі.

Формування цілей статті. Основною ціллю статті є аналіз зміни технологічних укладів в процесі розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Науково-технічний прогрес є основним двигуном розвитку світової економіки. Його результатом виступають технологічні інновації, які призводять до зростання продуктивності праці, модернізації засобів виробництва і трансформації чинного технологічного укладу. В економічній науці ХХI століття все більшої актуальності набуває теорія технологічних укладів, в основу якої покладено концепції вченого-економіста Н. Д. Кондратьєва. Вчений прийшов до ідеї існування великих - протяжністю в 50-55 років - економічних циклів, для яких характерний певний рівень розвитку продуктивних сил («технологічний уклад, цикл»). Початок кожного циклу характеризується підйомом економіки, тоді як завершення - кризами, за якими слідує етап переходу продуктивних сил на більш високий рівень розвитку [8, с. 282].

На основі цієї та інших теорій вченими-економістами і була розроблена концепція технологічних укладів. На початку 1990-х Дмитро Львов і Сергій Глазьев запропонували поняття «технологічний уклад» як сукупність технологій, характерних для певного рівня розвитку виробництва, і виділили п'ять уже реалізованих укладів. Кожен такий цикл починається, коли новий комплект інновацій надходить в розпорядження виробників. Основи подальшого технологічного укладу зароджуються, як правило, ще в період розквіту попереднього [9, с. 176].

Також поняття “технологічний уклад” обґрунтовано в роботах Ю. Бажала, Ю. Яковця та інших вчених, які зробили вагомий внесок у розробку дослідження концепції техніко-економічної парадигми (технологічної структури економіки) [1, с. 6; 16, с. 86].

Критерієм віднесення виробництва до певного технологічного укладу є використання в даному виробництві технологій, властивих цьому укладу, або технологій, що забезпечують випуск продукції, яка за своїми технічними або фізико-хімічними характеристиками може відповісти продукції даного укладу [7, с. 180].

Техніко-економічний уклад зумовлюється певними ключовими факторами та характером розвитку галузей виробництва протягом життєвого циклу цього укладу. Ключовими факторами є нові технології і засоби виробництва, які впливають на зміну структури витрат, створюють нові продукти, покращують якість традиційних товарів. В економічній літературі виділяються шість технологічних укладів, п'ять з яких знайшли практичне втілення, а шостий формується в даний час. Їх характеристика та ключові фактори наступні:

Перший технологічний уклад (1770-1830 рр.). Перша промислова революція. Був заснований на нових технологіях у текстильній промисловості, використанні енергії води, що призвело до механізації праці та початку поточного виробництва. Змінився і побут, з якого стали зникати найпростіші, засновані на мускульній силі знаряддя для переро-

бки зерна та інших харчових продуктів. Пік розвитку цього технологічного укладу за різними оцінками припадає на кінець XVII - початок XVIII століття. Країни-лідери: Великобританія, Франція, Бельгія [4, с. 35].

Другий технологічний уклад (1830-1880 рр.) Ще називають «Епохою пара». Характеризувався прискореним розвитком залізничного та водного транспорту на основі парових машин, широким впровадженням парових двигунів в промислове виробництво. Ця хвиля, за Й.Шумпетером, доводиться на 1840-1890 гг. у всіх галузях економіки, створення трансмісій для приводу різних механізмів. У сільському господарстві з'явилися парові млини. Поява машин із використанням енергії пара істотно підвищила продуктивність праці і в значній мірі звільнити людину від важкої ручної праці. У побуті громадян стали застосовуватися, відповідно даному технологічному укладу, пристрой: самовари, титани і інші, в т.ч. металевий посуд, що з'явилася в результаті індустриалізації цього промислу. Країни-лідери: Великобританія, Франція, Бельгія, Німеччина, США [15, с. 178].

Третій технологічний уклад (1880-1930 рр.) отримав назву «Епоха сталі» (Друга промислова революція). В основі - використання в промисловому виробництві електричної енергії, розвиток важкого машинобудування та електротехнічної промисловості на основі використання сталевого прокату. Безліч відкриттів в області хімії. Були впроваджені радіозв'язок, телеграф, автомобіль. З'явилися великі фірми, картелі, синдикати, трести. На ринку панували монополії. Почалася концентрація банківського і фінансового капіталу. Електрифікація істотно змінила побут громадян: з'явилися освітлювальні прилади, радіо, радіоприймальні пристрої та інша побутова техніка [5, с. 30].

Четвертий технологічний уклад (1930-1970 рр.) - «Епоха нафти». Характеризується подальшим розвитком енергетики з використанням нафти і нафтопродуктів, газу, засобів зв'язку, нових синтетичних матеріалів. Період масового виробництва автомобілів, тракторів, літаків, різних видів озброєння, товарів народного споживання. Широке поширення комп'ютерів і програмних продуктів. Використання атомної енергії у військових і мирних цілях. Конвеєрні технології стають основою масових виробництв [3, с. 218].

П'ятий технологічний уклад (1970-2010 рр.) - технології, що використовуються в мікроелектронній промисловості, обчислювальній, оптико-волоконній техніці, програмному забезпеченні, телекомунікації, роботобудуванні, при виробництві і переробці газу, наданні інформаційних послуг; виробництві, заснованому на використанні біотехнологій, космічній техніці, хімії нових матеріалів із заданими властивостями [14, с. 131].

Важливою особливістю п'ятого технологічного укладу є його іманентний зв'язок з явищем глобалізації, становленням феномена нової інтелек-

туальної економіки, а також посиленням конкуренції у всіх сферах господарської діяльності [12, с. 97].

Сформований ритм довгострокового техніко-економічного розвитку свідчить, що стійке зростання домінуючого сьогодні п'ятого технологічного укладу близьке до межі. Тому вчені вже констатують зародження і становлення наступного.

Тому сьогодні світ стоїть на порозі шостого технологічного укладу. Його контури тільки починають складатися в розвинених країнах світу.

Шостий технологічний уклад (2010-2040 рр.) - це нанотехнології (наноелектроніка, молекулярна і нанофотоніка, наноматеріали і наноструктуровані покриття, оптичні наноматеріали, наногетерогенні системи, нанобіотехнології, наносистемна техніка, нанообладнання); клітинні технології; технології, що використовуються в геній інженерії, а також для створення штучного інтелекту і глобальних інформаційних мереж - синтез досягнень по цих напрямках повинен привести до створення, наприклад, квантового комп'ютера, штучного інтелекту і в кінцевому рахунку забезпечити вихід на принципово новий рівень в системах управління державою, суспільством, економікою [11, с. 8].

Технології на базі наноенергетики забезпечуватимуть ще більш високі продуктивні можливості економіки і громадян. Скажімо, з'являється можливість лікування хронічних хвороб через управління розвитком живого організму на рівні генної структури і стовбурових клітин, що призведе до суттєвого зростання тривалості життя людини і тварин. Ми тільки починаємо усвідомлювати можливості цього першого постіндустріального технологічного укладу. Над реалізацією цих можливостей у всьому світі працюють вчені, винахідники, проектувальники та виробники [3, с. 223].

Зауважимо, що у зв'язку зі зростанням швидкості науково-технічного прогресу (часу між появою технологічного сценарію і його практичною реалізацією) початок постіндустріальних технологічних укладів, на наш погляд, може зрушуватися, тобто може мати стиснення тривалості хвилі до періоду менше 40 років. Вважаємо, що масове освоєння технологій першого постіндустріального технологічного укладу відбудеться раніше 2040 року.

Цікавим фактом є те, що деякі вчені виділяють сьомий технологічний уклад, який пов'язують з розвитком когнітивних технологій, що пов'язані з вдосконаленням менталітету та процесів пізнання та навчання людини [10, с. 94].

Когнітивні технології будуть зменшувати обмеженість можливостей індивіда до адекватної і своєчасної інтерпретації та усвідомлення інформації, підтримувати процеси формування колективного знання та підвищувати критерій задовільності вибору рішення. Ці технології пов'язані не тільки з інформаційними процесами, але й базуються на можливостях людської свідомості пізнавати та сприймати навколоїшній світ [17].

У першу чергу когнітивні технології практично реалізовуються при створенні інтерфейсів взаємодії між людиною та комп’ютером у рамках досліджень питань штучного інтелекту у прикладній інформатиці. Для ефективної роботи людини з комп’ютером постали питання «прозорості» та зrozумілості інтерфейсу – посередника між людиною та машиною. Ці властивості стало можливо реалізувати з розвитком як суміжних з інформатикою, так і далівих від неї наук – психології, медицини, лінгвістики, фізики та техніки. Прикладом когнітивних технологій в інформатиці можна назвати когнітивну графіку, природно-мовні інтерфейси і т.д. Отже, реалізація когнітивних технологій в інформатиці дає можливість стверджувати про важливість врахування особливостей протікання пізнавальних процесів у свідомості людини для підвищення ефективності її діяльності. Активне поширення інформаційних технологій стало можливим завдяки їх пристосуванню до особливостей сприйняття інформації людиною [6, с. 31].

Розширення і заміщення технологічних укладів обумовлено перш за все процесом розвитку всієї групи сполучених систем і вимагає відповідних змін в соціальних та інституційних структурах. Так, перші два укладу поступово змінювали побут людей, підвищуючи якість їх життя, а розвиток третього і четвертого, створивши нові галузі економіки, істотно вплинуло на структуру виробництва і продуктивність праці. При цьому в силу певної інерції розвитку народження і становлення технологій третього і наступних укладів відбувалося задовго до їх масового освоєння. [2, с. 25].

Таким чином, найважливішим і необхідним, на наш погляд, умовою переходу економіки на новий технологічний уклад, є втрата ефективності традиційної технології, які проявляються в зростанні витрат і зниженні випуску. Держава повинна на цей момент створити всі умови, що забезпечують поширення нових технологій в приватному секторі економіки. Основні зусилля уряду мають бути спрямовані на стимулювання інвестицій і ділової активності на пріоритетні напрями нового технологічного укладу, шляхом зниження податків і зборів, фінансування розробок ключових технологій, а також освіти і перепідготовки кадрів. Комплекс заходів по підготовці до переходу на новий технологічний уклад вимагає великої роботи по координації всіх учасників програми і концентрації достатньої обсягу ресурсів. Так, переїзд на другий технологічний уклад був забезпечений протекціоністською політикою, стимулуванням металургійного виробництва і будівництвом залізниць в Європі і Північній Америці. Переїзд на третій технологічний уклад був забезпечений інвестиціями в будівництво електростанцій та ліній електропередач. Четвертий технологічний уклад був можливий в країнах з розгалуженою мережею швидкісних автомобільних доріг, які в 30-ті роки минулого століття активно будувалися в США і Німеччині. З одного боку, за пізнюювання в підготовці переходу на новий техно-

логічний уклад веде до відставання країни від лідерів світового розвитку. З іншого боку, передчасне стимулювання переходу може привести до важких втрат в економіці, соціальних катаклізмів, зниження рівня життя і економічної безпеки [13, с. 50].

В Україні на даний момент переважає доля третього (58%) та четвертого технологічних укладів (38%) з дуже низьким відсотком технологій п’ятого укладу (блізько 4 %), а технології шостого укладу майже відсутні (<1%). Таким чином, в економіці України спостерігається її невідповідність сучасним викликам світового економічного розвитку. Це є підтвердженням важливості розвитку саме в напрямі новітніх укладів, оскільки саме вони дозволяють перейти на новий тип економіки [14, с.132].

Висновки та пропозиції. Отже, формування інноваційного суспільства та інноваційної економіки слід розглядати через концепцію «трикутника знань», в рамках якої інтегровано основні три складові такої суспільної формациї: освіта, дослідництво та інновації, розвиток яких дозволить вирішувати проблеми технологічного, освітянського та ментального характеру.

Також системна, хронологічна класифікація послідовної зміни домінуючих технологічних укладів у взаємозв'язку і взаємозалежності з концепцією довжинних хвиль Н. Д. Кондратьєва відображає інноваційно-еволюційні тенденції структурного розвитку системи. Незважаючи на різний ступінь впливу, структурно-динамічні процеси мають загальні закономірності трансформації, що дозволяє побудувати прогнозний тренд довгострокового соціально-економічного розвитку з врахуванням коротко, середньо- і довгострокових циклів і виявити критичні значення основних параметрів зростання. При цьому численні дослідження не звузили, а напаки розширили коло не вирішених теоретико-методологічних проблем розвитку економіки в умовах багатоукладності, що в свою чергу висуває на перший план питання оптимізації структури народного господарства як на макро-, так і на мікрорівнях і пошуку інтегрального показника заміни одного технологічного укладу іншим.

Список літератури:

1. Бажал Ю. М. Шумпетерівська парадигма “статики” і “динаміки” економічної системи та її практичне значення / Ю. М. Бажал // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2013. – Випуск 4 (145). – С. 5-8.
2. Богашко О.Л. Еволюція теоретичних підходів до інноваційного розвитку в економічній науці / О.Л. Богашко / Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2013. – № 2 (22). – С. 23-29.
3. Глазьев С. Ю. Теория долгосрочного технико–экономического развития / С.Ю. Глазьев. – Г. : Владар, 1993. – 456 с.
4. Глазьев С. Ю. Современная теория длинных волн в развитии экономики / С. Ю. Глазьев // Экономическая наука современной России. – 2012. – № 2(57). – С. 27–42.

5. Грушинська Н.М. Теоретико-методологічні засади сучасного економічного розвитку з урахуванням трансформації технологічних укладів / Н.М. Грушинська // Економіка і держава. – 2009. – №12. – С. 29- 32.
6. Иноземцев В. Л. Технологический прогресс и социальная поляризация в XXI столетии / В. Л. Иноземцев // Полис. – 2000. – №6. – С. 28–39.
7. Коломієць І. Ф. Еволюція теорій інноваційно-технологічного розвитку в ретроспективній оцінці / І. Ф. Коломієць, Г. В. Гошовська // Регіональна економіка. – 2014. – №2. – С. 178-186.
8. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения / Н. Д. Кондратьев. – М.: Экономика, 2002. – С. 282–283.
9. Нанотехнологии как ключевой фактор нового технологического уклада в экономике / Под ред. Академика РАН С. Ю. Глазьева и профессора В. В. Харитонова. – М. : «Тровант», 2009. – 304 с.
10. Основи когнітивної економіки: колективна: монографія / за наук.ред. д. е. н., проф. О. Ю. Чубукової, д.т.н., проф. В. Я. Рубана. – К.: ВД «Стилос», 2011. – 180 с.
11. Пересунько З.М. Теоретичні аспекти розвитку інноваційної теорії / З.М. Пересунько // Ефективна економіка. – 2013. – №7. – С. 3-13.
12. Погоржельская Н. В. Технологические уклады как фактор структурного развития социально-экономических систем / Н. В. Погоржельская // Экономика строительства и городского хозяйства. – 2017. – № 1. – С. 93–100.
13. Хрусталёв Е.Ю., Хрусталёв Ю.Е. Оценка состояния экономической безопасности высокотехнологичных производств / Е.Ю. Хрусталёв, Ю.Е. Хрусталёв // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. –2006. – № 2. – С.46-52.
14. Чубукова О. Ю. Складові інноваційної економіки – освіта, технологічні уклади, когнітивні технології / О. Ю.Чубукова // Науковий вісник Полісся. – 2016. – № 3 (7). – С. 130-133.
15. Шумпетер Й. Теория экономического развития [исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредиты, проценты и циклы конъюнктуры] / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 453 с.
16. Яковец Ю.В. Эпохальные инновации XXI века : монография / Яковец Ю.В. – М.: Экономика, 2004. – 444 с.
17. Тихомирова Е. В. Технологии для экономики знаний [Электронный ресурс] / Е. В. Тихомирова, В. В. Бовт // Центр проектирования контента. – Режим доступу : <http://www.cpk.mesi.ru/>.

Petryk O.A.

doctor of economics, professor, Head of the Department of Audit
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Grinenko Y.I.

postgraduated student
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

USING FEATURES OF TRANSFER PRISING METHODS

Petryk O.A.

д.е.н., професор, завідувач кафедри аудиту
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Гриненко Ю.І.

Аспірантка

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ТРАНСФЕРТНОГО ЦІНОУТВОРЕННЯ

Summary: In the article were studied the transfer pricing methods used by international groups of companies to determine prices based on the "arm's length" principle for the controlled transactions in order to avoid the tax risk.

It was also defined the features of each of five methods, such as prioritization and conditions of use and identified in which types of controlled transactions each of these methods is preferred.

It was identified a number of advantages and disadvantages of each method and the necessity of further development of rules for them.

The author suggested the ways to improve the transfer pricing methods by developing a system of unification based on the type of controlled transaction and analyzed party in controlled transaction.

Анотація: Досліджено методи трансфертного ціноутворення, які застосовуються міжнародними групами компаній для визначення ціни, що відповідає принципу «вітягнутої руки» для використання методів у контролюваних операціях, з метою уникнення податкових ризиків.

Визначено особливості кожного з п'яти методів трансфертного ціноутворення, а саме пріоритетність та умови їх розрахунку та визначено в яких видах контролюваних операцій надається перевага кожному з них.

Запропоновано шляхи вдосконалення методів трансфертного ціноутворення шляхом розробки системи їх уніфікації враховуючи тип та аналіз контролльованої операції.

Keywords: transfer pricing, transfer pricing method, controlled transaction, "arm's length" principle, functional analysis

Ключові слова: трансфертне ціноутворення, методи трансфертного ціноутворення, контролльована операція, принцип «витягнутої руки», функціональний аналіз

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У багатьох країнах світу, в тому числі і в Україні, сформувалася практика трансфертного ціноутворення задля забезпечення повної та справедливої сплати податку на прибуток міжнародними групами компаній у кожній країні їх функціонування, а також уникнення при цьому підстав для подвійного оподаткування та невизначеностей, які можуть перешкоджати прямим іноземним інвестиціям та розвитку зовнішньої торгівлі.

В Україні правила трансфертного ціноутворення почали діяти з 2013 року з впровадженням змін до Податкового кодексу України (далі – ПКУ). Протягом останніх років умови застосування трансфертного ціноутворення змінювались і в останній редакції були прийняті у 2018 році [1].

Відповідно до чинного податкового законодавства міжнародні групи компаній, які функціонують в Україні та мають афілійованих осіб в інших юрисдикціях, повинні подавати звіт про контролювані операції та документацію з трансфертного ціноутворення. Згідно зі ст. 39 ПКУ документація з трансфертного ціноутворення – це сукупність документів чи єдиний документ, складений у довільній формі, який повинен містити інформацію, яка би обґрутувала рівень цін у контролюваних операціях [1]. І якщо перелік необхідної інформації ПКУ встановлює, то будь яких рекомендацій щодо змісту та порядку чи послідовності підготовки платники податків не отримали.

Важливою частиною документації з трансфертного ціноутворення є вибір та використання методу трансфертного ціноутворення, визначення якого є обов'язком всіх платників податків, які мають контролювані операції.

Через наявність обмежень у застосуванні методів трансфертного ціноутворення, таких як: відсутність ключових характеристик товарів у загальнодоступних джерелах, недосконалість баз даних фінансової інформації, наявність відмінностей у облікових політиках співставних компаній та інших, для платників податків є можливість використання хибного методу, і, як наслідок, неправильної сплати податків, що є значним ризиком як підприємства – резидента України, так і всієї групи загалом. Тому дослідження напрямків використання методів трансфертного ціноутворення, визначення притаманних їм переваг та недоліків, шляхів їх усунення є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сред вітчизняних авторів дослідження питань трансфертного ціноутворення у розрізі порівняльної характеристики способів і форм аналітичного забезпечення не було поширене через відносну новизну

правил трансфертного ціноутворення в Україні. Неважаючи на це, значну увагу питанням трансфертного ціноутворення було приділено у працях Т. Савицького [2], А. Длігач [3], А. Задої [4], О. Каніщенка [5], Н. Сушка [6] а та інших. Питання трансфертного ціноутворення у міжнародній торгівлі у своїх роботах розглядають П. Дзюба та Г. Бегунц [7].

Проте деякі аспекти трансфертного ціноутворення, зокрема особливості використання методів формування цін та документального забезпечення трансфертного ціноутворення, так і залишилися невизначеними і потребують більш детального вивчення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Досліджуючи питання способів і форм використання методів трансфертного ціноутворення, було виявлено, що у багатьох випадках неможливе використання поширених у західних країнах методів аналітичного забезпечення трансфертного ціноутворення, а саме через недостатність необхідної інформації, в тому числі умов постачання, специфікацій, точної дати поставки товарів та інших характеристик у загальнодоступних джерелах.

Також недостатньо дослідженями є умови використання інформації контролюючих органів та інформації облікової політики співставних компаній для здійснення функціонального аналізу контролюваної операції.

Формулювання мети і завдань дослідження. Метою статті є дослідження проблеми та визначення сучасного стану використання методів трансфертного ціноутворення на підставі логічного аналізу інформації документів трансфертного ціноутворення, організаційних передумов щодо реалізації процедур внутрішньокорпоративного контролю стосовно процесу трансфертного ціноутворення.

Для досягнення поставленої мети у дослідженні пропонується вирішити такі завдання: вивчення особливостей використання методів трансфертного ціноутворення, виявлення їх переваг та недоліків, а також розробка шляхів усунення недоліків існуючих підходів використання методів трансфертного ціноутворення у діяльності міжнародних груп компаній.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтuvанням отриманих наукових результатів. Ідентифікація та аналіз контролюваних операцій включає розрахунок вартісного критерію, виявлення контролюваних операцій, оцінку їх кількості, складності. Це дає можливість оцінити обсяги робіт та кількість потрібного часу на аналіз. Планування обсягу документації та часу на її підготовку в Україні не відповідає певному критерію,

але рекомендується приймати до уваги те, що детальність, ґрунтовність документації залежить від складності операції. Критерії суттєвості можна визначити за власним регламентом, наприклад вартісні. Якщо підприємство має з контрагентом одну операцію на 200 млн. грн і одну на 20 тис. грн., то звичайно перша є більш суттєвою.

Визначення основних характеристик сфери діяльності платника податків та товарів (робіт, послуг), що є предметом контролюваної операції здійснюється шляхом аналізу ринку, тенденцій його розвитку, рівня конкуренції, наявності державного регулювання. Результатом проведеного аналізу на цьому етапі мають бути встановлені основні критерії співставності, відповідно до яких буде здійснюватись пошук співставних операцій чи осіб (компаній).

Функціональний аналіз – це ключовий етап трансфертного ціноутворення. Аналізуються та описуються функції сторін операції, ризики які

вони несуть, активи які використовують. Результатом функціонального аналізу є висновок чи класифікація сторін операції. Наприклад, виробник, дистрибутор з обмеженим набором функцій, комісіонер з мінімальним набором функцій.

Документування передбачає систематизацію та безпосередній опис всієї роботи, що проводилась в межах економічного аналізу контролюваних операцій. При підготовці якісної документації з трансфертного ціноутворення обов'язково необхідно враховувати, що необхідно здійснювати обґрунтування вибору зіставних операцій чи осіб та наводити критерії відповідно до яких здійснювалось зіставлення; розраховані діапазони цін/рентабельності мають бути стійкими; документація повинна містити опис підходів до вибору методу з урахуванням приорітетності їх застосування. Згідно пп. 39.3.1 статті 39 ПКУ існує п'ять методів трансфертного ціноутворення (табл. 1) [1].

Таблиця 1

Характеристика методів трансфертного ціноутворення

Метод	Характеристика
Метод порівняльної неконтрольованої ціни (метод ПНЦ)	полягає у порівнянні цін товарів (робіт, послуг), застосованої під час контролюваної операції, з діапазоном ринкової ціні реалізації (придбавання) на ідентичні (а за їх відсутності – однорідні) товари (роботи, послуги) у співставних операціях, визначеного у встановленому цим підпунктом порядку.
Метод ціни перепродажу	полягає у визначенні відповідності ціни товарів контролюваної операції ринковій ціні, який полягає у зіставленні валової рентабельності сторони контролюваної операції, отриманої при подальшій реалізації (перепродажу) товарів, що були придбані в контролюваній операції, з ринковим діапазоном рентабельності.
Метод «витрати плюс»	полягає у визначенні відповідності ціни товарів (робіт, послуг) контролюваної операції ринковій ціні, який полягає у зіставленні валової рентабельності витрат особи (продавця), яка є стороною контролюваної операції з ринковим діапазоном валової рентабельності витрат у зіставних операціях.
Метод чистого прибутку	полягає у порівнянні чистого прибутку на основі відповідної бази (витрати, продаж, активи), що отримує платник податку у контролюваній операції, з чистим прибутком на основі тієї ж бази у співставній неконтрольованій операції.
Метод розподілення прибутку	складається з виділення кожному пов'язаному підприємству, що бере участь у контролюваній операції, частини загального прибутку (або збитку), отриманого від такої операції, яку б непов'язане підприємство отримало від участі у співставній неконтрольованій операції.

Джерело: [розроблено автором на основі ПКУ]

Вибір зіставної сторони операції проводиться відповідно до функціонального аналізу. Під час вибору оцінюємо щодо якої сторони операції застосування методу буде можливим і найбільш обґрунтованим, а для якої сторони можна знайти зіставні операції чи зіставних осіб, яка сторона виконує найменш складні функції, несе менше ризиків, не володіє об'єктами нематеріальних активів, що значно впливають на рівень рентабельності.

Метод порівняльної неконтрольованої ціни (ПНЦ). Податковим кодексом України, а також міжнародними правилами Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) стосовно трансфертного ціноутворення, передбачено використання компаніями методів згідно їх пріоритетності [8]. Так, за умови можливості використання, в

першу чергу, надається перевага методу порівняльної неконтрольованої ціни, або аналогів продажу. У разі якщо платник податків використовує інший метод, він повинен аргументувати чому він вважає метод ПНЦ незастосовним для аналізу контролюваної операції. На практиці правильне застосування методу ПНЦ можливе вкрай рідко через недостатню кількість статистичної інформації, і застосовується у двох випадках: для аналізу внутрішньої та зовнішньої неконтрольованої ціни.

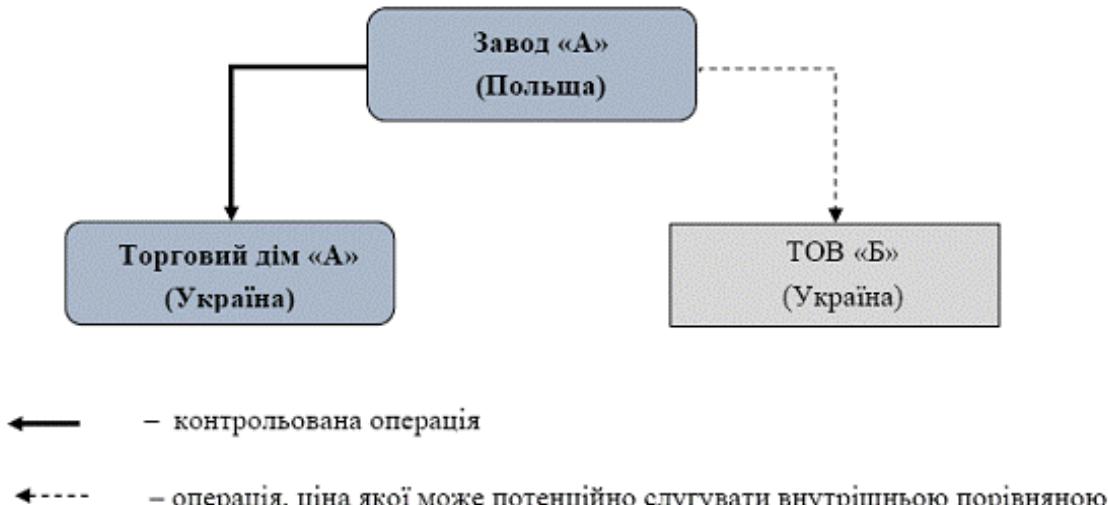
Приклад 1. Якщо у платника податків є однотипні операції одночасно як з пов'язаними, так і з непов'язаними особами. Наприклад, компанія проходить один і той же вид товару своєму дочірньому підприємству і незалежному дистрибутору (рис.1).

При цьому умови цих операцій (ринок, на якому вони здійснюються, умови платежів, обсяги

продажів, валюта платежу та інші) повинні бути зіставними, тобто ідентичними, або такими, що не спричиняють впливу на умови і фінансовий резуль-

тат у операції (або є можливість провести відповідні коригування для належної зіставності умов операцій).

- Контрольована операція
- Операція, ціна якої може потенційно слугувати внутрішньою порівнянною

Рис. 1. Застосування методу внутрішньої порівнянної ціни для зіставлення сторін операції

Джерело: [9, с.137]

При виконанні всіх цих умов можна вважати, що ціна, за якою товар продається незалежній компанії, є так званою «внутрішньою порівнянною ціною», з якою можна порівнювати ціну в контролюваній операції. Однак на практиці така ситуація зустрічається досить рідко: хоча б одна з перерахованих вище умов буде порушуватися. І, як наслідок, даний метод не може використовуватися для визначення ринкової ціни у контролюваній операції.

Приклад 2. Якщо у платника податків немає однотипних операцій одночасно як з пов'язаними, так і з непов'язаними особами, альтернативним джерелом є інформація про ціни, що застосовуються третіми особами в порівняннях операціях. Для цілей даного методу використовуються загальнодоступні джерела інформації, однак у більшості випадків виникає проблема застосування даних з цих джерел [10, 11, 12]. По-перше, деякі джерела (Державний інформаційно-аналітичний центр моніторингу зовнішніх товарних ринків, Аграрна біржа, Офіційне видання Державної фіiscalної служби України «Вісник», а також сайти Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України та Міністерства аграрної політики), містять агреговані дані за певні періоди (наприклад, за місяць). Внаслідок цього такі дані можуть бути застарілими, адже фактичні ціни на ринку досить волатильні і можуть змінюватися щодня. По-друге, така інформація не забезпечує порівняння ціни у контролюваній операції з цінами, що встановлюються незалежними особами у зіставних операціях, як цього вимагає Податковий кодекс України. Наприклад, діапазони цін на реалі-

зацію зерна, які публікуються Українською аграрною біржою, складаються на основі інформації, отриманої від платників податків, багато з яких мають операції з пов'язаними особами.

Тобто інформація, що міститься у зазначених вище джерелах, від початку є не точною та не співставною. При цьому податкові органи у офіційних коментарях та листах Державної фіiscalної служби України дотримуються позиції завжди використовувати метод ПНЦ, хоча фактично якісних джерел інформації про ринкові ціни поки не існує.

Метод ціни перепродажу. Закон та міжнародна практика використання цього методу передбачає застосування методу ціни перепродажу відносно до операцій, в яких товар купується у пов'язаної особи, а потім перепродается непов'язаним особам без істотної модифікації самого товару. Це найбільш застосовний метод для аналізу рентабельності дистрибуторів з обмеженим ризиком, що представляють міжнародні групи компаній в Україні та є найбільш розповсюдженою бізнес-моделлю. Проте він має деякі істотні недоліки.

Зокрема, перешкодою до його застосування є можлива розбіжність показників валової рентабельності відібраних компаній з валовою рентабельністю платника податків, яка виникає через відмінності в обліковій політиці компаній. Деякі витрати, такі як транспортні, витрати на гарантійне обслуговування товарів, страхування та інші можуть враховуватися як у витратах поточного періоду, так і в собівартості товарів. Надані знижки також можуть враховуватися як зменшення доходу, так і у складі витрат на збут [6, с.246]. Такі невідповідності можуть значною мірою вплинути на валову рентабель-

льність компанії. При цьому спеціалізовані комерційні бази даних не містять інформації про облікові політики компаній, яка могла б дозволити зробити відповідні коригування та забезпечити зіставність показників валової рентабельності відібраних компаній з аналогічним показником платника податків [13]. Зважаючи на вищезазначене, застосування

- Контрольована операція
- Операція, ціна якої може потенційно слугувати внутрішньою порівнянною
- Неконтрольована операція

Рис. 2. Застосування внутрішньої порівнянної ціни методу ціни перепродажу для зіставлення сторін операцій

Джерело: [9, с.161]

У даному випадку можна стверджувати, що облікова політика в контролюваній та неконтрольованих операціях є ідентичною та не спричиняє впливу на валову рентабельність операції. Отже, метод ціни перепродажу за умови наявності внутрішніх співставних операцій за деяких умов використовується для аналізу цін у контролюваній операції.

Метод «витрати плюс». Використання даного методу здійснюється для операцій між пов'язаними особами, зокрема виконання робіт, надання послуг, реалізація товарів за коротко та довгостроковими договорами між пов'язаними особами.

- Контрольована операція
- Операція, ціна якої може потенційно слугувати внутрішньою порівнянною
- Неконтрольована операція

Рис. 3. Застосування внутрішньої порівнянної ціни методу «витрати плюс» для зіставлення сторін операцій

Джерело: 9, с.168]

цього методу з використанням показників валової рентабельності зіставних компаній не є можливим.

Метод ціни перепродажу використовується лише у випадку, коли компанія-виробник продає ідентичну продукцію компанії-дистрибутору, яка входить до групи, та незалежним компаніям – дистрибуторам за тих же умов (рис.2).

- Контрольована операція
- Операція, ціна якої може потенційно слугувати внутрішньою порівнянною
- Неконтрольована операція

Оскільки метод фактично сконцентрований на оцінці валової рентабельності, його застосування має ті самі обмеження, що і застосування методу ціни перепродажу (проводити коригування витрат не вдається можливим). Відповідно, метод «витрати плюс» не можна застосовувати у разі відсутності внутрішніх співставних операцій.

На практиці цей метод часто застосовується до операцій з продажу товарів від виробника до дистрибутора у разі, якщо виробник здійснює реалізацію зіставної продукції на адресу пов'язаного дистрибутора та незалежних компаній – дистрибуторів за тих самих умов (рис.3).

Таким чином, метод «витрати плюс» за умови наявності внутрішніх зіставних операцій може бути використаний для аналізу цін у контролюваній операції.

Метод чистого прибутку є найбільш універсальним і широко застосовуваним методом та полягає у зіставленні чистої рентабельності, що досягається платником податків в контролюваній операції, з ринковим діапазоном значень чистої рентабельності незалежних компаній, що досягаються ними в зіставних операціях. Універсальність даного методу полягає в тому, що показник операційного прибутку (збитку), як правило, найбільш повно відображає фінансовий результат від операційної діяльності [14]. Також цей показник максимально враховує можливі відмінності в облікових

політиках досліджуваної компанії і зіставних компаній.

Метод чистого прибутку використовується, зокрема, у разі відсутності або недостатності інформації, на підставі якої можна обґрунтовано зробити висновок про достатній рівень зіставності комерційних та/або фінансових умов контролюваної та зіставних операцій при використанні інших методів. При застосуванні цього методу мета платника податків полягає в тому, щоб знайти незалежні компанії з зіставним функціональним профілем, що займаються схожою діяльністю на зіставному ринку [15]. ПКУ передбачено низку показників рентабельності, які слід застосовувати, виходячи зі специфіки діяльності компанії та характеру самої операції.

Таблиця 2

Показники рентабельності для цілей метода чистого прибутку

Показник	Умови використання	Формула
Чиста рентабельність	Застосовується до операцій з перепродажу товарів, аналізується компанія-дистрибутор	Операційний прибуток / Виручка від реалізації
Чиста рентабельність витрат	Застосовується при виробництві товарів, проведенні робіт та наданні послуг, аналізується компанія – виробник	Операційний прибуток / (Собівартість + операційні витрати)
Рентабельність операційних витрат	Використовується при реалізації товарів, виконанні робіт та наданні послуг. Застосовується щодо компаній, які виконують роль дистрибутора з обмеженими функціями в рамках контролюваної операції	Валовий прибуток / Операційні витрати
Рентабельність активів	Використовується при виробництві товарів, зокрема, в капіталомісткій діяльності, аналізується компанія – виробник	Операційний прибуток / Актив
Рентабельність капіталу	Застосовується для аналізу фінансових операцій	Операційний прибуток / Капітал

Джерело: [16]

Таким чином, метод чистого прибутку є найбільш придатним до застосування для аналізу контролюваної операції на відповідність принципу «втягнутої руки».

Метод розподілення прибутку є найменш застосовуваним у світовій та українській практиці аналізу трансфертного ціноутворення. До цього методу платники податків вдаються тоді, коли контролювана операція настільки взаємопов'язана з іншими операціями, які ці сторони також здійснюють, що неможливо визначити її внесок у сукупну рентабельність сторін. Також метод розподілення

прибутку застосовується тоді, коли у власності обох сторін знаходяться нематеріальні активи, що істотно впливають на ціноутворення. Прикладом ситуації, в якій доцільним буде застосування саме цього методу, може бути спільне виробництво будь-якого високотехнологічного продукту кількома компаніями [17].

Отже, всі методи трансфертного ціноутворення мають обмеження у використанні, усунути які можна шляхом врахування пропозицій, наведених у табл 3.

Шляхи усунення обмежень у використанні методів

Метод	Шляхи усунення
Метод порівняльної неконтрольованої ціни (метод ПНЦ)	1. Надання більш детальної інформації про характеристики товару, що є предметом контролюваної операції, умови поставки, ринок збути та дату поставки в загальнодоступних джерелах; 2. Розширення обсягу товарів, інформація про які надається в загальнодоступних джерелах; 3. При визначенні ринкового діапазону цін уникнення використання інформації щодо операцій між компаніями та їх пов'язаними особами.
Метод ціни переважання	Забезпечення збору та агрегування інформації про облікову політику компаній у загальнодоступних джерелах та комерційних базах даних, з метою надання можливості корегування валової рентабельності аналізованої компанії з ринковим діапазоном валової рентабельності за цих методів.
Метод «витрати плюс»	
Метод чистого прибутку	Використання фінансової інформації при визначенні показників рентабельності, на рівні з описом діяльності співставних компаній, для забезпечення більшої зіставності комерційних умов аналізованої сторони з компаніями, що входять до остаточної вибірки співставних компаній.
Метод розподілення прибутку	Розробка єдиного підходу для розмежування значних нематеріальних активів між сторонами контролюваної операції.

Джерело: [2]

Підготовка якісної документації зможе захистити платника податків від претензій контролюючих органів. Про це свідчить і практика перших перевірок, адже всі донарахування здійснюються за наслідками недостатніх обґрунтувань та помилок, що допустили платники податків в тому числі в документаціях.

Слід зазначити, що врахування переваг та недоліків кожного методу трансфертного ціноутворення дозволить компанії, що входить до міжнародної групи компаній, обрати найбільш оптимальний метод для аналізу цін/показників рентабельності у контролюваній операції. Це дозволить уникнути матеріального та репутаційного ризику для компанії та всієї групи компаній, до якої вона належить.

Висновки та пропозиції. Використання методів трансфертного ціноутворення у системі розвитку господарської діяльності компанії дає змогу формування обліково-аналітичного забезпечення, основне призначення якого полягає в збиранні, узагальненні, накопиченні та аналізі інформації про зміни зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства з метою підготовки трансфертної документації та Звіту про контролюовані операції.

Стратегічним завданням є розроблення методичних аспектів формування трансфертних цін та організаційних схем застосування трансфертного ціноутворення на підприємствах. Аналіз методів трансфертного ціноутворення та особливостей використання кожного з них виявив потребу в розробці заходів удосконалення кожного методу. Використання того чи іншого методу трансфертного ціноутворення є складовим елементом стратегії компанії залежно від її фінансового стану, ринкової кон'юнктури й інших чинників. Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є підвищення якості податкового законодавства, що регулює трансфертне ціноутворення, шляхи його уточнення та усунення протиріч.

Враховуючи українські реалії, найбільшого реформування та уточнення потребує пріоритетний метод трансфертного ціноутворення – метод порівняльної неконтрольованої ціни, у розрізі можливості використання загальнодоступних джерел інформації для цілей трансфертного ціноутворення.

Список літератури:

1. Податковий кодекс України № 2755-VI від 2 грудня 2010 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
2. Система трансфертного ціноутворення у комерційних банках: монографія / М. І. Макаренко, Т. Г. Савченко. - Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2017. - 238 с.
3. Длігач А.О. Маркетингова цінова політика: світовий досвід, вітчизняна практика: Навчальний посібник. – К.: ВД "Професіонал", 2006. – 225-228с.
4. Задоя А. О. Трансфертне ціноутворення у міжнародному бізнесі / А. О. Задоя, С. А. Венгер // Академічний огляд. – 2011. – № 2. – С. 156–163
5. Каніщенко О.Л. Міжнародний маркетинг у діяльності українських підприємств. Монографія., – К.: Знання, 2007, 446с.
6. Сушко Н.В. Модель трансфертного формування витрат виробництва металургійного підприємства // Наукові праці: науково-методичний журнал. - Випуск: 59, Том: 72 Економіка. Миколаїв: Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2007. - С. 29-33.
7. Дзюба П. В. Трансфертне ціноутворення: економічний зміст і специфіка /П. В. Дзюба // Економіка України. – 2006. – № 1. – С. 14–22.
8. OECD Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations. - OECD Publishing. - 2010. - 243 p.
9. Гуцайлюк З. Деякі питання реформування ціноутворення: концепція та реалізація / З. Гуцайлюк// Бухгалтерський облік і аудит. — 2007. — № 10. — С. 11–17.

10. Лист ДФС України від 18.06.2015 р. № 12823/6/99-99-19-022-02-15 «Щодо використання біржових цін як джерела інформації про ринкові ціни для цілей трансфертного ціноутворення».
11. Лист ДФС України від 29.10.2015 №22908/6/99-99-19-02-02-15 «Щодо використання джерел інформації для цілей трансфертного ціноутворення»
12. Статистичний щорічник України за 2016 рік / за ред. О. Г. Осауленка ; Держкомстат України. — К. : Техніка, 2017. — 566 с.
13. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку розрахунку діапазону цін (рентабельності) та медіані такого діапазону для цілей трансфертного ціноутворення» від 04.06.2015р. № 381// Комп'ютерна правова система «Ліга: Закон».
14. Practical Law Dictionary. Glossary of UK, US and international legal terms. 2010. Mode of access: www.practicallaw.com.
15. Головними пріоритетами на ринках, що розвиваються, є управління ризиком та вдосконалення навичок у сфері дотримання правил трансфертного ціноутворення. Прес-реліз аудиторської компанії «Ернст енд Янг». - 5 серпня 2014. [Електронний ресурс]. - Режим доступу:<http://www.ey.com/UA/uk/Newsroom/News-releases/Press-release---2013-08-05>
16. Штангрет А. М. Обліково-аналітичне забезпечення процесу ціноутворення на підприємстві / А. М. Штангрет // Наук. зап. (Укр. акад. друкарства). — 2017. — № 2. — С. 58–63.
17. Перспективы развития трансфертного ценообразования в Украине. Трансферные цены: игра по новым правилам: Презентация для круглого стола компании «Делойт энд Туш ЮОСК». - 26 октября 2015/

Cherkesova Elvira Yuryevna

Doctor of economic Sciences, Professor,

Professor of the Department «Economics and management»,

Federal State-Funded Educational Institution of Higher Education Don State Technical University
147 Shevchenko St., 346500, Shakhty, Rostov reg., Russian Federation

Demidova Nataliya Evgenyevna

Candidate of economic Sciences,

senior research officer of the Department «Economics and management»,

Federal State-Funded Educational Institution of Higher Education Don State Technical University
147 Shevchenko St., 346500, Shakhty, Rostov reg., Russian Federation

DYNAMICS OF INNOVATION IN THE SYSTEM OF MACROECONOMIC INDICATORS

Черкесова Эльвира Юрьевна

Доктор экономических наук, профессор,

профессор кафедры «Экономика и менеджмент»,

Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования
«Донской государственный технический университет»,

ул. Шевченко, д. 147, 346500, г. Шахты, Ростовская область, Российская Федерация

Демидова Наталья Евгеньевна

кандидат экономических наук,

старший научный сотрудник кафедры «Экономика и менеджмент»,

Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования
«Донской государственный технический университет»,

ул. Шевченко, д. 147, 346500, г. Шахты, Ростовская область,

Российская Федерация

ДИНАМИКА ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СИСТЕМЕ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ

Summary: The article is devoted to the issues of wages and the impact of its growth on innovation activity in the Russian Federation, the analysis of macroeconomic indicators characterizing the socio-economic condition and prospects of development of innovation activity in the country.

Аннотация: Статья посвящена вопросам оплаты труда населения и влияния её роста на инновационную активность в РФ, проведен анализ макроэкономических показателей, характеризующих социально-экономическое состояние и перспективы развития инновационной активности в стране.

Key words: growth rates of wages, real incomes of the population, labor productivity, innovative activity, costs of research and development.

Ключевые слова: темпы роста оплаты труда, реальные доходы населения, производительность труда, инновационная активность, затраты на НИР.

Постановка проблемы

В современных условиях для обеспечения социально-экономического прорыва России необходимо значительное увеличение темпов роста ВВП, причем за счет внедрения передовых технологий и инноваций, поскольку другие факторы роста не обладают столь значимым потенциалом. Для этого стратегически важным является повышение производительности имеющихся активов, а также эффективная инвестиционная подпитка как материальных, так и нематериальных активов, что позволит обеспечить поток инновационных разработок и проектов, в которых так нуждается современная российская экономика. [2,3]

Изложение основного материала

Используя данные опубликованные на сайте Федеральной службы государственной статистики РФ, более подробно рассмотрим макроэкономические показатели, характеризующие социально-экономическое состояние и перспективы развития страны. Прежде всего, обратим внимание на динамику роста ВВП в текущих ценах, так ВВП в текущих ценах в 2018г. по сравнению с 2011г. вырос в 1,72 раза. Оплата труда в текущих ценах также показала рост и в 2018г. по сравнению с 2011 г. выросла в 1,8 раза. Однако если говорить о темпах роста, то он имеет тенденцию снижения, так темп роста ВВП в 2012г. составлял 113,07%, а в 2018г. – 112,53%, что же касается темпов роста оплаты труда, то снижение ещё больше 114,46% в 2012г. и 109,34 в 2018г. соответственно (см. таблицу 1).

Таблица 1

Темпы роста ВВП и оплаты труда в Российской Федерации за период с 2011 по 2018 гг. *

Год	ВВП в текущих ценах, млрд. руб.	Оплата труда в текущих ценах, млрд. руб.	Индекс производительности труда в целом по экономике к предыдущему году	Соотношение оплаты труда и ВВП	Темпы роста, %	
					ВВП	Оплаты труда
1	2	3	4	5	6	7
2011	60282,5	26386,7	103,8	0,438	-	-
2012	68163,9	30201,2	103,3	0,443	113,07	114,46
2013	73133,9	33792,3	102,2	0,462	107,29	111,89
2014	79199,7	37387,2	100,7	0,472	108,29	110,64
2015	83101,1	38672,4	98,1	0,465	104,93	103,44
2016	86010,2	40706,7	99,7	0,473	103,5	105,26
2017	92089,3	43333,6	101,5	0,471	107,07	106,45
2018	103626,6	47379,3		0,457	112,53	109,34

*Источник [1]

Что же касается производительности труда, то данный показатель так же, имеет тенденцию к сни-

жению, и только начиная с 2016 г. происходит незначительное повышение индекса производительности труда в целом по экономике.

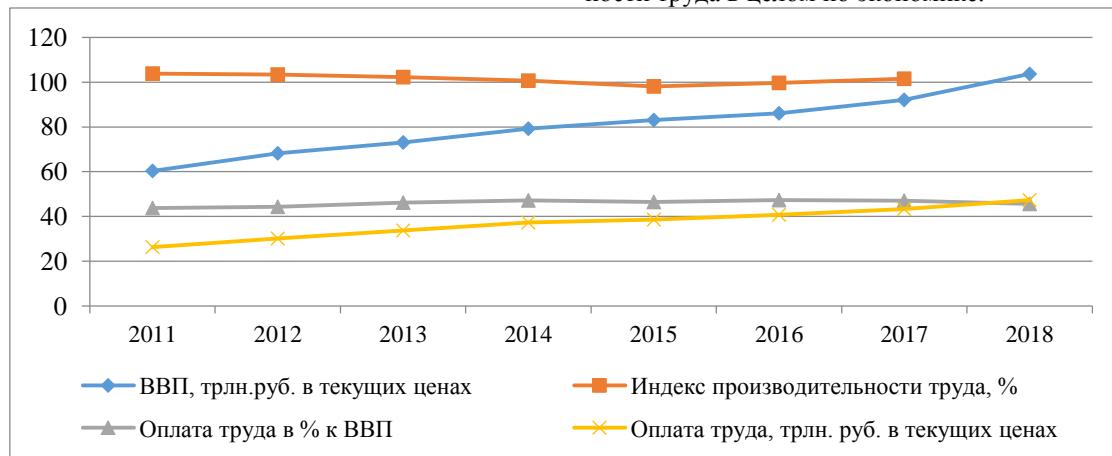

Рис.1. Динамика экономических показателей в текущих ценах

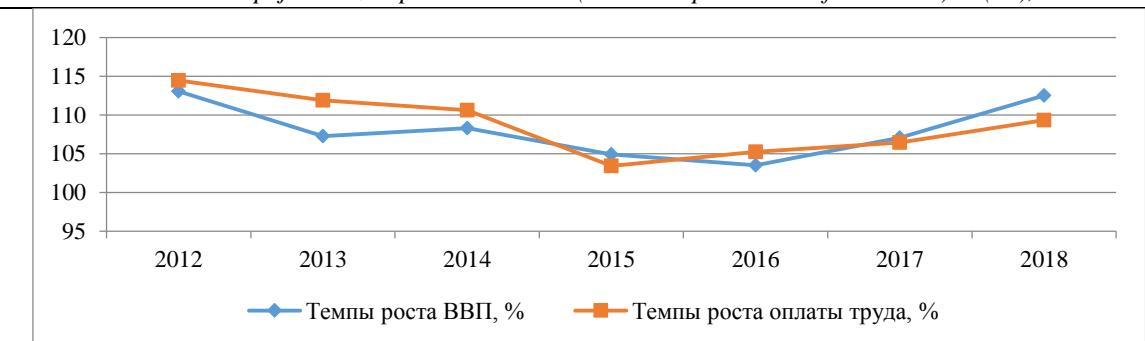

Рис. 2. Диаграмма темпов роста ВВП и оплаты труда в текущих ценах

Представленные на рисунках 1 и 2 графики демонстрируют динамику ранее рассмотренных показателей и подтверждают их незначительный рост, а именно темпы роста ВВП и оплаты труда по результатам 2018 года не достигли показателей 2012г..

Если рассматривать темпы роста ВВП в ценах 2016г., то можно отметить рост на 2,3 % в 2018г. по сравнению с 2017г.

Таблица 2

ВВП РФ в ценах 2016 г.*

Год	ВВП в ценах 2016 г., млрд. руб.		Темпы роста, %
	1	2	
2016		86010,2	-
2017		87426,7	101,6
2018		89414,5	102,3

*Источник [1]

Таблица 3

ВВП в ценах 2011 года. *

Год	ВВП в ценах 2011 г., млрд. руб.	Соотношение оплаты труда и ВВП	Оплата труда в ценах 2011 г., млрд. руб. *	Индекс производительности труда в целом по экономике к предыдущему году	Темпы роста, %	
					ВВП	Оплаты Труда
1	2	3	4	5	6	7
2011	60282,5	0,438	26403,74	103,8	-	-
2012	62486,4	0,443	27681,47	103,3	103,66	104,84
2013	63602,0	0,462	29384,12	102,2	101,79	106,15
2014	64071,8	0,472	30241,89	100,7	100,74	102,92
2015	62445,4	0,465	29037,11	98,1	97,46	96,02
2016	62747,8	0,473	29679,71	99,7	100,48	102,21
2017**	63781,2	0,471	30040,95	101,5	101,65	101,22
2018**	65231,4	0,457	29810,75	-	102,27	99,23

*Источник [1]

**- рассчитано автором как доля оплаты труда в ВВП

Анализируя данные приведенные в таблице 3 в ценах 2011г., можно отметить, что темпы роста оплаты труда до 2014г. несколько превышали темпы роста ВВП, а начиная с 2015г. темп роста оплаты труда колеблется относительно темпа роста ВВП, все-таки оказываясь ниже его к 2018г. Соотношение оплаты труда и ВВП в 2018г. ниже значений 2013г., то есть доля оплаты труда в ВВП имеет

тенденцию к снижению. Индекс производительности труда в целом по экономике вырос в 2017г. по отношению к 2016г. на 1,5%, а если сравнивать с 2011г., то на 5,5 %, что является позитивной тенденцией, несмотря на некоторые периоды падения индекса производительности труда (2015 – 2016 г.г.).

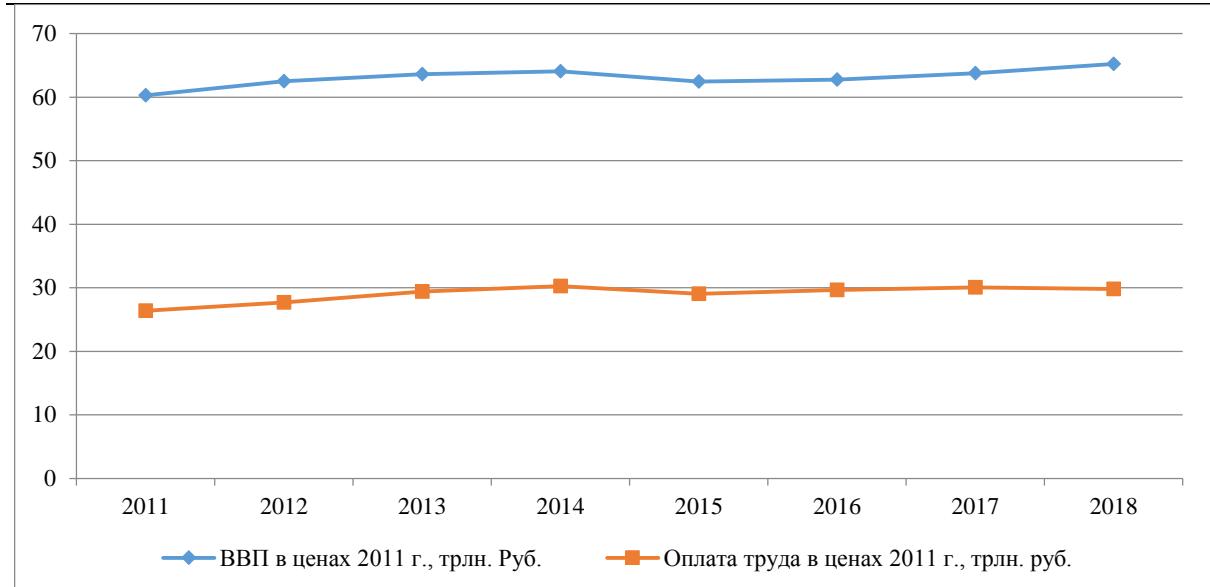

Рис. 3. Диаграмма темпов роста ВВП и оплаты труда в ценах 2011г.

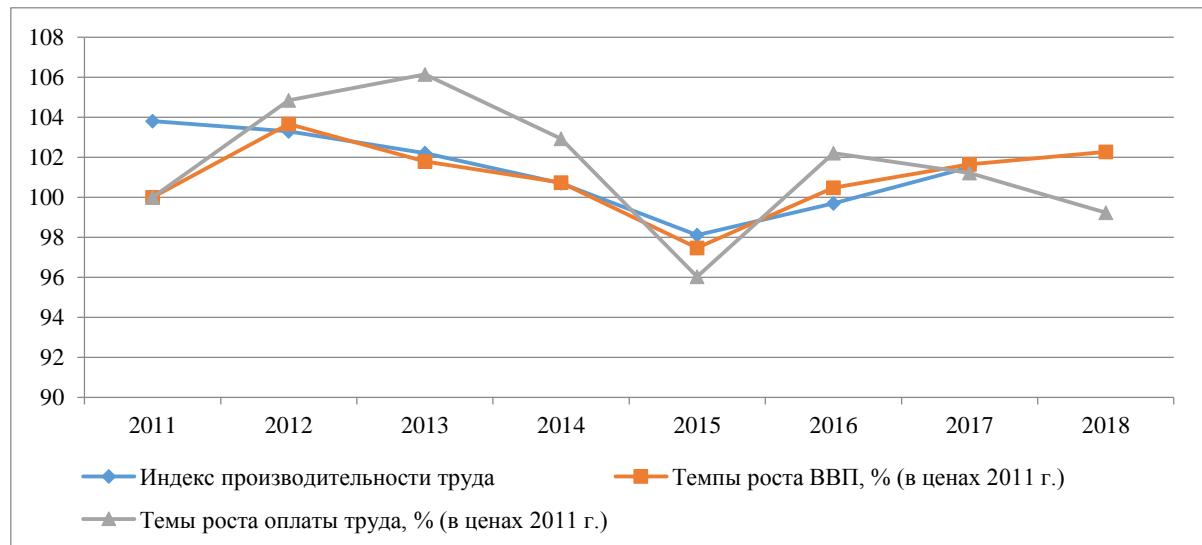

Рис. 4. Динамика экономических показателей в ценах 2011г.

Рисунки 3 и 4 демонстрируют снижение темпов роста оплаты труда на фоне незначительного роста ВВП.

Замедление темпов роста экономики негативно отражается на уровне реальных доходов населения. Рассматривая данные приведенные в таблице 4, необходимо отметить сокращение реальных располагаемых денежных доходов по РФ, начиная с 2014г. Одним из основных факторов падения реальных располагаемых денежных доходов населения остается ускорение инфляции. На сегодня отмечается рост номинальной начисленной за-

работной платы, так по сравнению с 2008г. номинальная заработка в целом по экономике выросла на 21877 руб. Увеличение МРОТ позволило обеспечить рост реальной среднемесячной начисленной заработной платы, которая в свою очередь, незначительно смогла поддержать реальные доходы граждан РФ. Среднедушевые денежные доходы населения по РФ в 2017г. по сравнению с предшествующим 2016г. выросли на 2,2 %, но темпы роста этого показателя в 2016 – 2017г.г. остаются низкими и не достигают значений 2008 – 2009г.г.

Таблица 4

Динамика реальных денежных доходов населения, заработной платы в 2008-2017 гг., в % к предшествующему году.*

Год	Реальные располагаемые денежные доходы по РФ, % к предыдущему году	Среднедушевые денежные доходы населения по РФ		Среднемесячная номинальная начисленная заработная плата работников в целом по экономике РФ, руб.	Реальная среднемесячная начисленная заработная плата работников в целом по экономике РФ, в % к предыдущему году
		рублей/месяц	в % к предыдущему году		
1	2	3	4	5	6
2008	102,4	14863,6	118,5	17290	111,5
2009	103,0	16895,0	113,7	18638	96,5
2010	105,9	18958,4	112,6	20952	105,2
2011	100,5	20780,0	109,6	23369	102,8
2012	104,6	23221,1	111,0	26629	108,4
2013	104,0	25928,2	111,7	29792	104,8
2014	99,3	27766,6	107,1	32495	101,2
2015	96,8	30466,6	110,6	34030	91,0
2016	94,2	30747,0	100,9	36709	100,8
2017	98,8	31421,6	102,2	39167	102,9

*Источник [1]

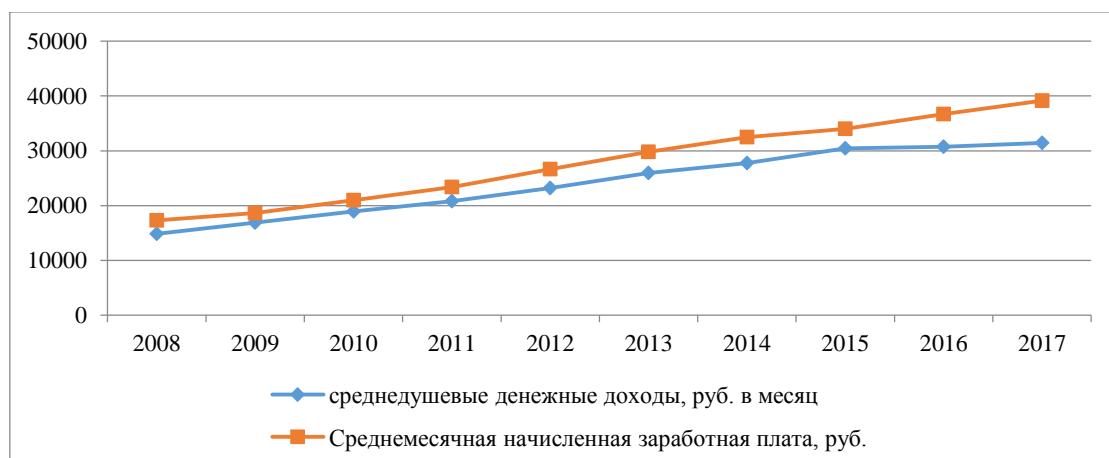

Рис. 5. Значение среднедушевых денежных доходов и среднемесячной заработной платы за период с 2008 по 2017 гг.

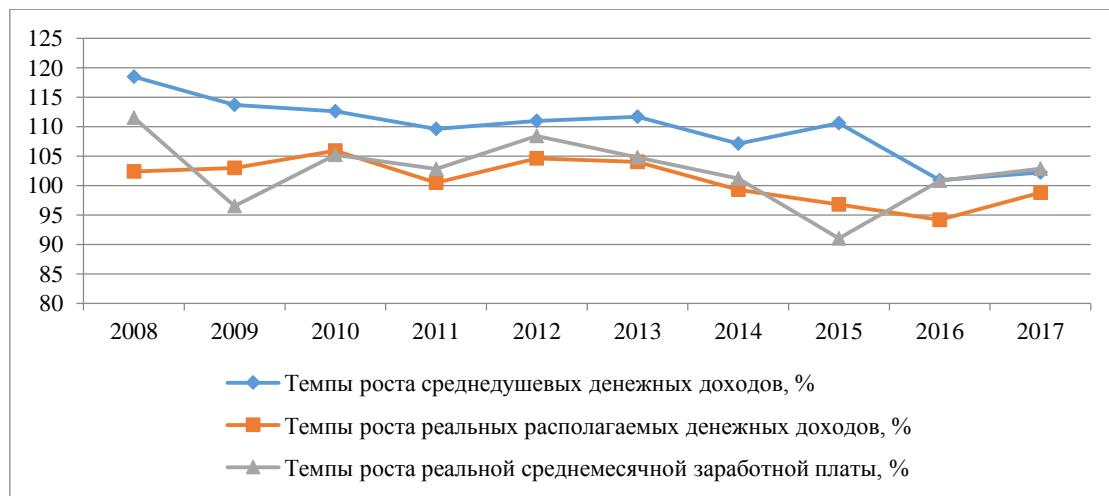

Рис. 6. Темпы роста среднедушевых денежных доходов, реальных располагаемых денежных доходов и реальной среднемесячной заработной платы в % за период с 2008 по 2017 гг.

График, представленный на рисунке 5, наглядно демонстрирует замедление роста среднедушевых денежных доходов населения с 2015 г. при росте среднемесячной номинальной заработной платы. Из рисунка 6 следует, что темпы роста среднедушевых денежных доходов и реальной среднемесячной заработной платы не достигли

уровня 2008 г. Таким образом мы можем предположить, что складывающаяся экономическая ситуация негативным образом влияет на инновационные процессы, для чего проведем оценку уровня развития инновационной активности Российской экономики. В первую очередь рассмотрим инновационную активность организаций РФ (см. таблицу 5).

Таблица 5

Удельный вес организаций, осуществляющих инновации, в общем числе обследованных организаций, % за период 2010-2017 гг.*

Год	Удельный вес организаций, осуществляющих инновации, в общем числе обследованных организаций, %				
	Инновации технологические, организационные и маркетинговые	Технологические инновации	Организационные инновации	Маркетинговые инновации	Экологические инновации
2010	9,5	7,9	3,2	2,2	4,7
2011	10,4	8,9	3,3	2,3	5,7
2012	10,3	9,1	3,0	1,9	2,7
2013	10,1	8,9	2,9	1,9	1,5
2014	9,9	8,8	2,8	1,7	1,6
2015	9,3	8,3	2,7	1,8	1,6
2016	8,4	7,3	2,4	1,4	-
2017	8,5	7,5	2,3	1,4	1,1

*Источник [1]

Согласно приведенным в таблице 5 данным можно сказать о сокращении количества организаций, занимающихся инновационной деятельностью, так удельный вес организаций, осуществляющих инновации в 2017 г. по сравнению с 2010 г. сократился на 1%, а по сравнению с 2011 г. почти на 2%. На рисунке 7 мы можем видеть сокращение числа организаций, осуществляющих инновации следующих видов - технологические, организационные, маркетинговые, экологические. Опираясь на официальные данные, опубликованные на сайте

Росстата, о количестве произведенной инновационной продукции в общем объеме производства за период с 2010 г. по 2017 г., стоит отметить тенденцию сокращения объемов инновационных товаров в общем объеме произведенных товаров, работ, услуг. Так удельный вес инновационных товаров, работ, услуг в общем объеме отгруженных товаров, выполненных работ, услуг в 2017 г. снизился на 1,3 % по сравнению с предшествующим 2016 г. (см. таблицу 6).

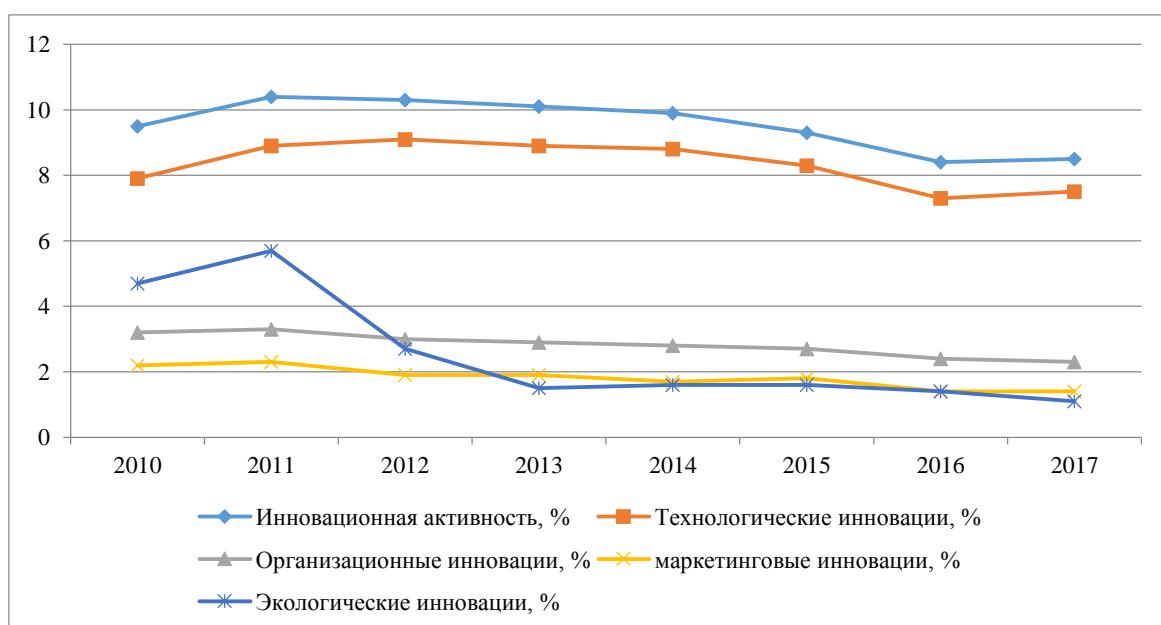

Рис. 7. Динамика инновационной активности по видам инноваций в % (период 2010-2017 гг.)

Вместе с тем удельный вес научных исследований и разработок показал рост в 2017г. на 5 % по сравнению с 2016 г., а по сравнению с 2011г. – на 19,7 %.

Таблица 6

Удельный вес инновационных товаров, работ, услуг в общем объеме отгруженных товаров, выполненных работ, услуг, %, по видам экономической деятельности.*

Год	Удельный вес инновационных товаров, работ, услуг в общем объеме отгруженных товаров, выполненных работ, услуг, %, по видам экономической деятельности					
	всего	добыча полезных ископаемых	обрабатывающие производства	связь	вычислительная техника и информационные технологии	Научные исследования и разработки
2010	4,8	2,7	6,7	3,6	14,3	-
2011	6,3	6,7	6,8	3,6	12,9	23,4
2012	8,0	6,5	9,6	2,5	6,2	30,9
2013	9,2	6,0	11,6	3,6	13,3	33,2
2014	8,7	7,2	9,9	1,9	9,6	39,5
2015	8,4	3,7	10,6	2,5	11,0	41,3
2016	8,5	4,0	10,9	3,1	4,7	38,1
2017	7,2	3,9	8,6	4,4**	9,1***	43,1

*Источник [1]

** В 2017 – деятельность в сфере телекоммуникаций;

*** В 2017 – суммарно разработка компьютерного программного обеспечения, консультационные услуги в данной области и другие сопутствующие услуги, а также деятельность в области информационных технологий

Анализируя показатели объема инновационной продукции в общем объеме отгруженных товаров (выполненных работ, услуг) по отраслям производства в сравнении данных 2017г. к 2016г., наибольшее сокращение продемонстрировали: обрабатывающие производства – 2,3 %, а также добыча полезных ископаемых, где снижение составило – 0,1%. Такая отрасль, как вычислительная техника и информационные технологии, демонстрирует постоянные колебания в изменении удельного веса инновационных товаров (работ, услуг) в общем объеме отгруженных товаров (выполненных работ, услуг), если сравнивать 2017г. с

2016г. видим рост на 4,4%, если сравнивать данные 2017г. к 2015г., то происходит снижение на 1,9 %. Наглядно данная динамика представлена на рисунке 8.

Одним из наиболее важных показателей, характеризующих развитие научно-технической сферы России, является отношение расходов на исследования и разработки в % к ВВП за анализируемый период. Для более тщательного анализа динамики расходов на научные исследования и разработки обратимся к данным таблицы 7.

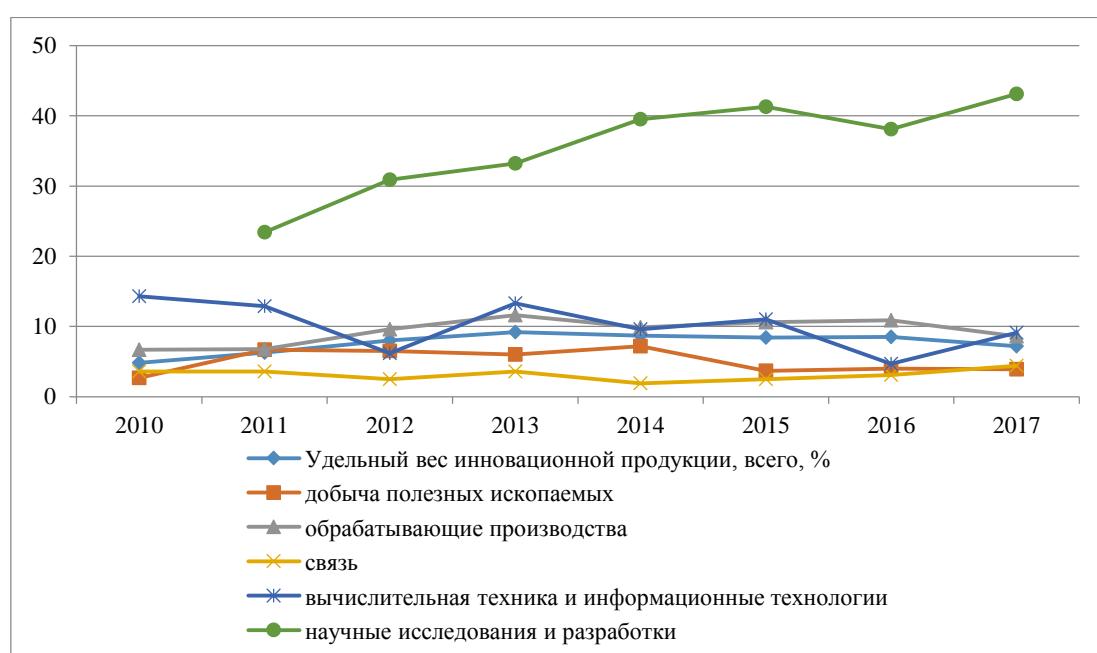

Рис. 8. Динамика объема инновационной продукции в общем объеме отгруженных товаров, выполненных работ, услуг, %

Таблица 7

Динамика расходов на научные исследования и разработки по РФ за период с 2010 по 2017гг. *

Год	Финансирование науки из средств федерального бюджета,		Внутренние затраты на научные исследования и разработки по Российской Федерации		Внутренние текущие затраты на научные исследования и разработки по видам работ по Российской Федерации, млн. руб.		
	млн. руб.	в % к ВВП	млн. руб.	в % к ВВП	фундаментальные исследования	прикладные исследования	разработки
2010	237644,0	0,51	523377,2	1,13	95881,4	92010,7	301558,7
2011	313899,3	0,52	610426,7	1,01	106924,0	113096,8	348365,9
2012	355921,1	0,52	699869,8	1,03	108160,9	129304,4	417596,4
2013	425301,7	0,58	749797,6	1,03	114829,1	133788,0	451331,8
2014	437273,3	0,55	847527,0	1,07	130618,0	155231,4	509558,4
2015	439392,8	0,53	914669,1	1,1	132064,9	169654,6	552568,5
2016	402722,3	0,47	943815,2	1,1	132565,1	181157,9	560055,7
2017	377882,2	0,41	1019152,4	1,11	141299,2	172547,9	636409,9

*Источник [1]

Наблюдается снижение финансирования науки из средств федерального бюджета в 2017 году на 24840,1 млн.руб. по сравнению с 2016 годом, и доли финансирования в % к ВВП на 0,06 процентных пункта соответственно. Особенно снижение финансирования из средств федерального бюджета коснулось прикладных исследований (см.

рисунок 10). Общая доля внутренних затрат на научные исследования и разработки в ВВП несколько выросла – на 0,01 процентных пункта в 2017 году по сравнению с 2016г, но по сравнению с 2010 г. – снизилась на 0,02 процентных пункта. Все это свидетельствует о достаточно низкой инновационной активности российской экономики.

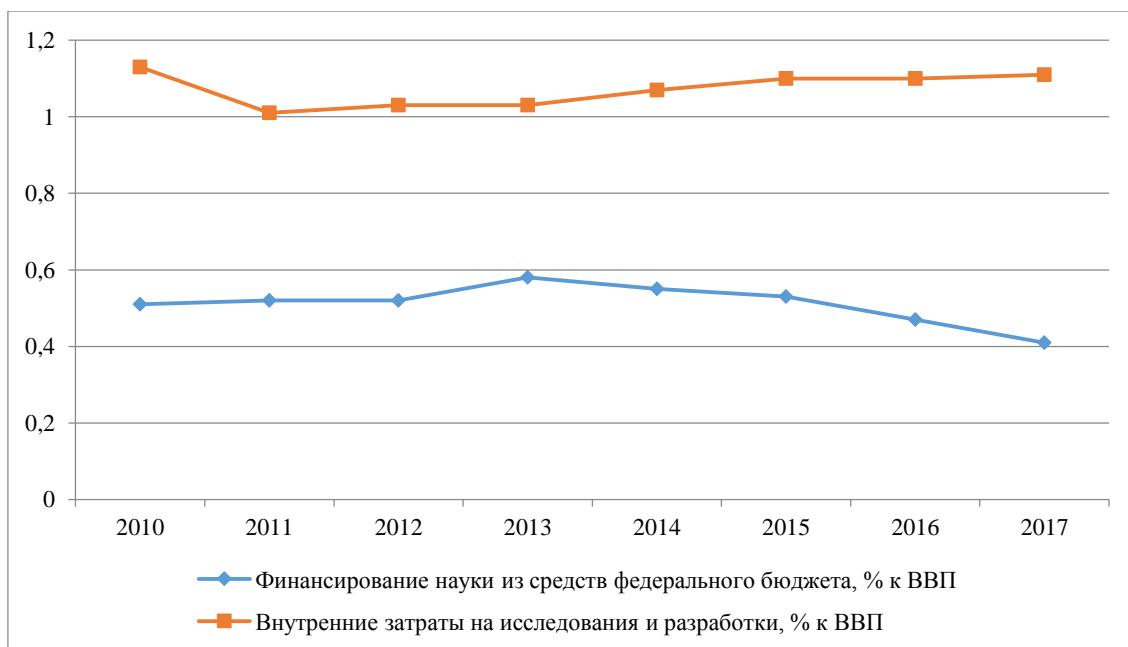

Рис. 9. Динамика затрат на научные исследования и разработки, % к ВВП

На рисунке 9 прослеживается стагнация затрат на научные исследования и разработки, а финансирование науки из средств федерального бюджета проявляет тенденцию к снижению относительно доли ВВП.

Рис. 10. Структура внутренних текущих затрат на научные исследования и разработки по видам работ по Российской Федерации

ВЫВОД

Проведенный анализ свидетельствует о необходимости формирования инновационного потенциала для роста производительности, что в свою очередь требует инвестиций в научные исследования и разработки, в формирование эффективного интеллектуального потенциала, в создание и укрепление институциональной среды, благоприятной для инноваций. [4]

Список литературы:

1. <http://www.gks.ru>
2. Cherkesova E.Y., Demidova N.Y., Grevtseva Y.A., Suhova A.A. /REASONING OF BASIC SALARIES AS FACTOR OF GROWTH OF LABOUR QUALITY OF BUDGETARY

ORGANIZATIONS STAFF. /World Applied Sciences Journal. 2013. Т. 27. № 13 А. С. 07-11.

3. Черкесова Э.Ю., Демидова Н.Е., Скобликов В.В./Методика материального стимулирования инновационной деятельности в угледобывающем производстве. /Вестник Южно-Российского государственного технического университета (Новочеркасского политехнического института). Сер. Соц.-экон. науки. - 2014. - № 3. - С. 11-19

4. Cherkesova E.Y., Breusova E.A., Savchishkina E.P., Demidova N.E. / COMPETITIVENESS OF THE HUMAN CAPITAL AS STRATEGIC RESOURCE OF INNOVATIONAL ECONOMY FUNCTIONING/ Journal of Advanced Research in Law and Economics. 2016. Т. 7. № 7. С. 1662-1667.

Tikhonov N.N.

Doctor of Economics, Professor Mentor,
North-Eastern federal University named after M.K. Ammosova

Nikiforov A. G.

PhD, Senior Researcher,
North-Eastern federal University named after M.K. Ammosova

FUEL AND ENERGY RESOURCES AND HYPOTHESES OF RESERVES OF ORGANIC FUEL

Тихонов Николай Николаевич

доктор экономических наук, профессор-наставник
Северо-Восточный федеральный университет имени М.К. Аммосова,

Никифоров Анатолий Гаврильевич

кандидат экономических наук, старший научный сотрудник
Северо-Восточный федеральный университет имени М.К. Аммосова

ТОПЛИВНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЕ РЕСУРСЫ И ГИПОТЕЗЫ О ЗАПАСАХ ОРГАНИЧЕСКОГО ТОПЛИВА

Summary: The article discusses the world's fuel and energy resources and the fuel supply hypotheses. In the world, serious changes in the dynamics of the consumption of energy resources have occurred, first of all, with the involvement of new types of raw materials such as oil, gas, coal. The growth of energy consumption in the world, in essence, during the twentieth century occurred not in exchange for the consumption of firewood, but due to the involvement of a new mass of energy sources.

In a short historical period, such types of hydrocarbons as oil and gas gave impetus to the rapid growth of

1. How could Yakutia, with its very poor land productivity, become one of the richest hydrocarbon storage rooms?

2. Coal, oil, gas, as refined products from which initial raw materials have appeared: either these types of fuel were obtained as a result of decomposition of three independent plant species independently of one another, or are they three fractions of decomposition of the same plant mass?

Аннотация: В статье рассматривается топливно - энергетические ресурсы мира и гипотезы о запасах топлива. В мире серьезные изменения в динамике потребления энергетических ресурсов произошли, прежде всего, с вовлечением новых видов сырья, таких как нефть, газ, уголь. Рост потребления энергии в мире, по существу, в течение двадцатого столетия произошел не взамен потребления дров, а благодаря вовлечению новой массы энергетических источников.

За короткий исторический срок такие виды углеводородов как нефть, газ дали толчок стремительному росту объема потребления энергии в целом преобразовали энергетическую базу мирового хозяйства. Что и отражено в статье, авторы попытались дать ответ на вопросы:

1. Каким образом Якутия с ее весьма скучной продуктивностью земли могла стать одной из наиболее богатых кладовых углеводородов?

2. Уголь, нефть, газ, как продукты переработки из какого первоначального сырья появились: или эти виды топлива получены в результате разложения трех самостоятельных независимо друг от друга видов растений, или они – три фракции разложения одной и той же растительной массы?

Keywords: *energy sources, renewable source, oil, gas, coal.*

Ключевые слова: *энергетические источники, возобновляемый источник, нефть, газ, уголь.*

Введение. В отличие от других представителей фауны, заселивших нашу планету и ищущих в трудные периоды своей жизни то или иное укрытие или впадающих в состояние анабиоза, человек научился создавать искусственную среду, пригодную для труда и быта. Активной частью в ней, несомненно, остается тепло, выработку которого за многие тысячелетия человек постоянно продолжал совершенствовать, вовлекая все новые для этого источники. Среди них самыми долговечными, служащими человеку с самого начала его знакомства с огнем, были дрова. Актуальность темы исследования заключается в том, что рассматриваются топливно-энергетические ресурсы, представляющиеся основополагающей основой развития человечества.

Цель исследования - рассмотрение топливно-энергетических ресурсов и о запасах органического топлива Планеты.

Материал и методы исследования. Методика исследования состояния и оценки топливно-энергетических ресурсов основана на общенаучных методах (статистический, расчетно-конструктивный и сравнительной динамики), системного ана-

лиза основных параметров. В целом выявление особенностей освоения научных достижений в производстве основано на традиционных методах изучения отраслей и комплексов территориальных организаций.

Результаты исследования и их обсуждение. Рост потребления энергии в мире, по существу, в течение 20-го столетия произошел не взамен потребления дров, а благодаря вовлечению новой массы энергетических источников. «Вязанка хвороста» в течение многих тысячелетий сопровождала человека - счастливого владельца наиболее важного в его жизни (после пищи) сокровища. Она в то же время не могла дать ему в день более 3 кВт·ч энергии. Человек, только подключив другие источники энергии, смог обеспечить перелом в энергообеспеченности своего хозяйства. Кто-то увязал этапы человеческого развития с уровнем потребления энергии. Нам хотелось бы воспроизвести эти материалы. Они были опубликованы в 1986 г. в книге в то время молодых авторов Р.П. Колодезникова и А.П. Шадрина «Энергетические ресурсы: проблемы и прогнозы» (табл. 1).

Таблица 1

Суточное потребление энергии на душу населения, кВт · ч

	Питание	Быт и обслуживание	Промышленность и сельское хозяйство	Транспорт	Всего
Первобытный человек	3	-	-	-	3
Охотник	4	3	-	-	7
Первобытный землевладелец	5	5	5	-	15
Культурный землевладелец	7	14	8	1	30
Человек «индустриальный»	8	38	28	16	90
Человек «технологический»	12	78	205	75	270

Две трети энергетических ресурсов потребляют десять наиболее крупных стран мира (США, Китай, Россия, Япония, Германия, Индия, Франция, Великобритания, Канада и Южная Корея), на эти страны приходится 58 % нефти, 63 % газа, 77 % угля, 81 % ядерной энергии и половина потребляемой гидроэнергии мира.

В мире серьезные изменения в динамике потребления энергетических ресурсов произошли, прежде всего, с вовлечением новых видов сырья. Так, за короткий исторический период такие виды углеводородов, как нефть и газ, дали толчок стремительному росту объема потребления энергии и в целом преобразовали энергетическую базу мирового хозяйства.

До настоящего времени специалисты хотя и считают, уголь, нефть, газ и другие ископаемые виды топлива имеют органическое происхождение, данную мысль широко не используют в прогнозировании запасов топлива регионов. Установление его запасов они связывают, прежде всего, с конкретными результатами геологоразведочных работ. Между тем использование информации о биологической продуктивности разных регионов планеты в историческом разрезе существенно повысило бы эффективность проводимых геологоразведочных работ. Дело в том, что не везде годовой биологический урожай способен быть аккумулирован в такие виды топлива, как уголь, нефть, газ. Было бы нере-

ально, например, на Севере при мизерной продуктивности территории рассчитывать на накопление крупных, не говоря о гигантских, запасов органического топлива. Однако вопреки данной логике именно здесь на севере Западной и Восточной Сибири в настоящее время найдены и эксплуатируются огромные запасы угля, нефти и природного газа. В связи с этим возникают два важных вопроса:

1. Каким образом Якутия с ее весьма скучной продуктивностью земель могла стать одной из наиболее богатых кладовых углеводородов планеты?

2. Из какого первоначального сырья появились уголь, нефть и газ: или эти виды топлива получены в результате разложения трех самостоятельных, не зависимых друг от друга видов растений, или источником получения всех трех видов топлива стали три фракции разложения одной и той же растительной разлагающейся массы?

Почему нами акцентируется то, что источником получения органических топливных ресурсов является растительная масса? По всей вероятности, в те далекие миллионы лет назад сырьем для образования углеводородов в большей степени могли быть растительные остатки, ибо сейчас 99,9 % массы органического вещества, создаваемого на Земле, приходится на долю растительности, вырастающей на сушке континентов (табл. 2).

Таблица 2

Суммарная масса живого вещества на Земле, млрд. т

Сфера Земли	Растения		Животные		Всего	
	млрд. т	%	млрд. т	%	млрд. т	%
Континенты	2400	99,1	20	0,8	2420	99,9
Океан	0,2	0,0	3	0,1	3,2	0,1
Всего	2400,2	00,1	23	0,9	2423,2	100,0

Источник: [1]

Однако нужно иметь в виду, что и на континентах растительность не стелется ровным ковром. В таких исключительных регионах, как Якутия, из массы органического вещества, вырастающего за годы, не может скопиться растительная масса, способная дать найденное в настоящее время количество угля, нефти, газа.

Если обратиться к истории нашей Планеты, то нетрудно найти объяснение данному явлению. Дело в том, что Север не всегда оставался холодным. Земля за свою историю многократно изменяла наклон оси. Так, она, как полагают исследователи, за 3,9 млрд. лет с момента появления первых осадочных пород, зафиксированных в виде окаменелостей, сменила свои магнитные полюса 171 раз, или примерно почти через каждые 23 млн. лет (последняя подобная смена, «вероятно, произошла относительно недавно» [2, с. 8].

Катастрофические землетрясения, вулканические извержения, наводнения вызывали не только перемещение магнитных полей Земли, но, самое главное, из-за **оголения озоновой защиты - скоротечное и повсеместное исчезновение** живых существ, обитавших на планете.

После катастрофических перемен, связанных с полным или почти полным прекращением жизни на Земле, вновь требовались многие миллионы лет на повторное ее возрождение. Поэтому на полноценный рост и развитие в соответствии с биоклиматическим потенциалом, предоставляемым природой экваториальному и субэкваториальному поясам, остаются не все среднемноголетние 23 млн. лет, а гораздо меньше.

В то же время оставалась на Земле неизменной лишь интенсивность поступления солнечной энергии применительно к территориям, по-разному обращенным к Солнцу. Когда жизнь начинала возрождаться, экватор и полярные широты Земли от нашего Светила в разной степени обеспечивались энергией и жизнь оживала в них с разной интенсивностью.

В результате таких глобальных катастроф Якутия несколько раз оказывалась в экваториальной зоне Планеты. В один из периодов, до очередного смещения ее оси, экватор, видимо, проходил по линии современных Тикси - Омск - Волгоград - Монровия - Сальвадор - Бразилии. Мы рассчитали ориентировочный годовой биологический урожай 1 кв.

км территории, занятой растительными ассоциациями в экваториальной и северных зонах планеты, в зависимости от количества поступающей фотосинтетически активной радиации, используя формулу А.А. Ничипоровича [3]:

$$Y_{\text{биол.}} = \frac{R \times 10^9 \times K}{10^4 \times 4 \times 10^3}$$

где $Y_{\text{биол.}}$ - биологический урожай абсолютно сухой растительной массы определяемый по количеству поступающей на земную поверхность фотосинтетически активной радиации (ФАР) К и который делится на количество энергии, выделяемой при сжигании 1 кг сухого вещества биомассы (4000 ккал).

Урожайность биологической массы в зависимости от поступающего количества ФАР и коэффициента использования ФАР

Географическая широта, град	Приход ФАР, млрд ккал/км ²	Коэффициент использования ФАР, %	Количество ФАР для образования урожая, млрд ккал/км ²	Урожайность биомассы, т/км ²
0-10	800	5	40	10 000
60-70	160	0,5	0,8	200

Приведенные расчеты свидетельствуют о том, что на Севере ($60-70^{\circ}$ с. ш.) нет реальной возможности скопить сколько-нибудь существенное количество органического вещества для образования запасов углеводородов.

Высокой урожайности растительных ассоциаций на экваторе, в частности в дождевых лесах, способствует не только сумма положительных температур выше 10° , изобилие осадков, усваиваемых, помимо корневой системы, многоярусной 40-метровой лесной растительностью, но и интенсивное разложение отмирающих остатков растительности благодаря деятельности беспозвоночных и микроорганизмов, обеспечивающее растущую часть растительности обилием питательных элементов почвы.

Так, в тропических дождевых лесах при обилии осадков роль накопленной в почве влаги не так, видимо, велика. Дождевые леса сумели приспособиться к избыточному количеству осадков (2000-2500 мм в год). Они даже сумели минимизировать потери выпадающих осадков. По данным П.У. Ричардса, водный баланс вечнозеленых лесов, например, Бразилии, имеет следующую схему (% от суммы атмосферных осадков):

- Перехват и испарение с крон деревьев – 20
- Поглощение корой деревьев – 10
- Испарение с поверхности – 10
- Десукция – 20
- Поверхностный сток – 30
- Фильтрация грунтовых вод – 10
- Всего - 100

В тропических дождевых лесах под покровом деревьев высотой до 40 м располагается еще несколько ярусов лесной растительности и урожай биомассы, как показано в расчетах, составляет примерно 10 000 т на 1кв. км, что в 50 раз больше, чем

В данном случае определяющими являются не только масса поступающей фотосинтетической радиации, но и коэффициент ФАР. Его уровень зависит от таких важных факторов: урожайности, как сумма температур воздуха в период вегетации, продолжительность вегетации, количество осадков, питательных элементов почвы, в определенной степени связанных с поступающей фотосинтетически активной радиацией (ФАР). Данный коэффициент в зависимости от географической широты и вида растения может колебаться от 50 % (водоросли) до долей процента (у растений в Якутии). Пользуясь приведенной формулой, мы определили примерный биологический урожай растительной массы на 1 кв. км на Севере и в районе экватора (табл. 3)

Таблица 3

Урожайность биологической массы в зависимости от поступающего количества ФАР и коэффициента использования ФАР

на Севере.

Ответ на второй вопрос об общем (едином) или дифференцированном источнике образования отдельных видов углеводородов: следует сказать, что природа работала проще - она из одной и той же растительности (животной массы), попавшей в анаэробные условия при помощи соответствующих микроорганизмов, создавала одновременно в разных соотношениях три фракции органического топлива.

Таким образом, если исходным сырьем для получения угля, нефти и газа являются продукты разложения травянисто-древесных растений, а также павших живых организмов, то соотношение между указанными видами топлива, образовавшимися примерно в один геологический период, должно быть примерно одинаковым. На данную пропорцию может влиять ряд причин:

- 1) в регионе геологами пока может остаться не найденной часть запасов отдельных видов топлива;
- 2) жидкие и газообразные виды топлива из-за слабой герметизации могли переместиться с мест своего образования на другие территории или улетучиться.

На территории того или иного региона при проведении буровых и добывающих работ будут разрабатываться лишь запасы топлива, образовавшиеся в периоды не ранее двух последних межсезонных планетарных перемещений, когда регион находился в экваториальном или субэкваториальном поясах, так как топливо, образованное в более ранние периоды осевых перемещений, окажется слишком глубоко в горизонтах земной коры.

Между тем в современном соотношении трех видов топлива у континентов имеются существенные различия (табл. 4).

**Соотношение запасов угля, нефти и газа по континентам на 2009 г.
(в переводе на условное топливо), % к итогу**

Континент	Уголь	Нефть	Газ
Европа и Евразия	62,6	10,0	27,4
В том числе: Республика Саха (Якутия)	97,5	1,8	0,7
Тихоокеанская Азия	85,5	4,3	10,2
Средний Восток	—	62,5	37,5
Америка	68,0	23,6	8,4
Африка	33,1	39,3	27,6
Среднее по миру	51,4	26,6	22,0

Современная зарубежная статистика при учете топливных ресурсов включает Европу и внутренние регионы Азии (Азербайджан, Казахстан, Узбекистан, Россию и др.) в Евразию, а Австралию, Новую Зеландию, наряду с Китаем, Индией, Японией и др., - в Тихоокеанскую Азию. В то же время страны Персидского залива представляют самостоятельный блок под названием Средний Восток. Мы данный порядок не стали менять на традиционный для статистики России континентальный подход.

Для подсчета примерных запасов трех видов топлива мы в качестве базовых приняли запасы углей. Так, геологические запасы углей Якутии, по расчетам Госкомгеологии и недропользования РС

(Я), оцениваются 2,5 трлн. т, природного газа – 9,4 трлн. т. Запасы же нефти к 1997 г. Э.И. Ефремовым, Н.Н. Алексеевым и М.Д. Семеновой были оценены в 19,7 млрд. т [4]. По геологическим запасам углей, таким образом, Якутия после Западной Сибири (3,8 - 4,4 трлн. т) занимает второе место в России.

Приведенные данные свидетельствуют не только о возможных колоссальных запасах топливных ресурсов, покоящихся в недрах Якутии, но и о наличии еще неоцененных даже предварительно запасов нефти и газа. О возможных запасах указанных видов топлива в Якутии можно судить по следующим ориентировочным расчетам (табл. 5).

Таблица 5

Возможные геологические запасы углеводородов в Якутии, млрд. т у. т.

Прогнозные расчеты	Уголь, млрд. т	Нефть, млрд. т	Газ, млрд. т	Всего, млрд. т у. т.
Госкомгеология и недропользования РС (Я)	2500	19,7	9400	1564
По соотношению видов топлива:				
Тихоокеанской Азии	2500	54	157 000	1784
Мировых запасов	2500	550	568 000	2964

Небольшой комментарий к расчетам. Если принять базовыми запасы угля в регионе 2500 млн. т, то такие составляющие углеводородов, как нефть и газ, оказываются гораздо меньшими, чем в других континентах. Для проверки справедливости расчетов якутских специалистов мы выполнили варианты расчетов по минимальному соотношению углеводородов Тихоокеанской Азии и среднемировых запасов. Эти расчеты подтверждают наличие большого запаса прочности в расчетах специалистов Якутии.

Прогнозные расчеты Госкомгеологии и недропользования РС (Я) свидетельствуют, что в мире по запасам нефти Якутия после Саудовской Аравии (36 млрд. т) может надежно занять второе место, а по запасам природного газа - третье место после Ирана (29,6 трлн. м³) и Катара (25,4 трлн. м³) [5].

Кстати, мировая статистика в настоящее время учитывает лишь «доказанные запасы» ископаемых ресурсов. По этой причине высказывания профессора Д. Медоуза о сроках исчерпания тех или иных ресурсов, к счастью, не всегда сбываются.

В таких регионах, как Якутия, где детальная разведка недр проведена едва ли на четвертой части ее территории, значение «прогнозных запасов» весьма велико. Так, подтвержденные в будущем

«прогнозные запасы» могли бы сыграть поддерживающую роль в ослаблении напряженности с той или иной сырьевой проблемой. По этой причине статистическим и геологоразведочным службам стран континентов следовало бы договориться учитывать не только «доказанные», но и «прогнозные запасы» полезных ископаемых с целью более рационального использования данных природой ресурсов.

Еще один, скорее теоретический вопрос. В настоящее время стала аксиомой мысль о невозобновляемости органических видов топлива - угля, нефти и газа. С теоретической точки зрения, эта мысль не совсем верна. Между тем какая-то часть из 2,4 трлн. т годового прироста массы флоры и фауны, попадая в анаэробные условия суши, лагун и т. д., начинает процесс создания органического топлива с постепенным разделением на уголь, нефть и газ.

Выводы:

1. С учетом запасов одного вида топлива, можно подсчитать запасы двух сопутствующих видов топлива.
2. Климатические условия Севера не позволяют произвести растительную массу для получения крупных запасов углеводородов.

3. Наряду с «доказанными запасами» в странах нужно иметь «прогнозные запасы» полезных ископаемых.

4. Процесс образования полезных ископаемых ресурсов никогда не прекращался. Этот процесс чрезвычайно медленный и, например, процесс добычи полезных ископаемых намного опережает темпы их формирования.

Список литературы:

1. Менделев В.А. Справочник необходимых знаний. – Харьков: Клуб семейного досуга, 2009. 240 с.
2. Демин В.Н. Загадка русского Севера. – М.: Вече, 2000. 480 с.
3. Основы программирования урожайности

полевых культур и их сортовой агротехники. Краткий курс лекций для аспирантов направления подготовки 35.06.01 «Сельское хозяйство» профиля подготовки – Растениеводство / В.Б. Нарушев // ФГБОУ ВПО «Саратовский ГАУ» – Саратов, 2014. – 34 с.

4. Ефремов Э.И. Развитие топливно-энергетического комплекса Якутии: инновационные факторы и аспекты – Якутск: Издательский дом СВФУ, 2012 г. 440 с.

5. Тихонов Н.Н. Якутия – последняя кладовая Планеты /Н.Н.Тихонов ; [науч. ред.: А.В.Чугунов, д.с.-х.н., проф., В.К. Маршинцев, д.г.-м.н., проф.]; Акад. Наук Респ. Саха (Якутия). – Якутск: Сфера, 2011. 312 с.

Romanova Anna

PhD in Economics

*Associate Professor of Department of Marketing, PR-technologies and Logistics
Chernihiv National University of Technology*

TOURISM INDUSTRY AS A SPHERE OF ECONOMIC AND SOCIAL REALIZATION OF WOMEN

Романова Анна

кандидат економічних наук

*доцент кафедри маркетингу, PR – технологій та логістики
Чернігівський національний технологічний університет*

ТУРИСТИЧНА ІНДУСТРІЯ ЯК ЦАРИНА ЕКОНОМІКО-СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ЖІНОК

Summary. The article highlights the functions of tourism in the field of socio-economic realization of women, such as economic; socio-political; public administration; educational and scientific; leisure. The possible directions of feminine realization in the corresponding five directions have been characterized.

The peculiarities of the economic, educational, scientific and management realization of women in the tourism sector have been analyzed. A comparative study of the formation of women in the tourism industry of Ukraine and the G-20 countries has been made.

The functions of female solitary tourism have been determined, such as: strengthening the destination economy at the expense of domestic and inbound women tourists; debunking gender stereotypes which say a woman must be «accompanied» while traveling; ensuring the overall development of women as individuals.

The reasons for the underestimation of the tourism industry as a tool for the socio-economic realization of women have been investigated: the underestimation of the tourism industry as a tool for the socio-economic development of a destination in principle; lack of research on the level of women activity in the tourism industry of a country and the positive impact on these processes; lack of culture of assistance in the realization of women and the implementation of gender equality programs.

The recommendations for enhancing the role of the tourism industry in the economic and social realization of women and overcoming gender inequality have been made.

Анотація. У статті виділено функції туризму в царині соціально-економічної реалізації жінок, такі як економічна; суспільно-політична; державного управління та публічного адміністрування; освітньо-наукова; дозвілля. Охарактеризовано можливі напрямки жіночої реалізації по відповідних п'яти напрямках.

Проаналізовано особливості економічної, освітньо-наукової та управлінської реалізації жінок у туристичній сфері. Зроблено порівняльний аналіз становлення жінки в туристичній індустрії України та країнах G-20.

Визначено функції жіночого одиночного туризму, такі як: зміцнення економіки дестинації за рахунок внутрішніх та в'їзних туристів-жінок; розвінчання гендерних стереотипів, за якими жінка має подорожувати «у супроводі»; забезпечення всебічного розвитку жінки як особистості.

Досліджено причини недооцінки туристичної індустрії як інструменту соціально-економічної реалізації жінок: недооцінка туристичної індустрії як інструменту соціально-економічного розвитку дестинації в принципі; нестача досліджень рівня активності жінок у туристичній індустрії країни та позитивного впливу ці процеси; відсутність культури допомоги в реалізації жінок та втілення програм гендерної рівності.

Подано рекомендації щодо підвищення ролі туристичної індустрії в економіко-соціальній реалізації жінок та подоланні гендерної нерівності.

Key words: gender equality, gender discrimination, female tourism, tourism industry.

Ключові слова: гендерна рівність, гендерна дискримінація, жіночий туризм, туристична індустрія.

Постановка проблеми. Жінки посідають важливу роль у розвитку індустрії туризму в усьому світі [1]. Здатність туристичної сфери до розширення соціальних, економічних та політичних прав і можливостей жінок є особливо важливою для країн, що розвиваються. Саме в економічно нестабільних, а також патріархальних країнах жінки можуть зіткнутися з найбільшими труднощами та нерівністю. Саме туризм відіграє важливу роль у зміні культурних стереотипів, розширенні політичних та економічних можливостей жінок, забезпечені гендерної рівності в отриманні доходу.

За останні роки відбулися відчутні трансформації соціально-демографічного портрету як споживача туристичних послуг, так і виробника туристичного продукту, а також управління в туристичній сфері.

Водночас, на тлі глобальної активізації та підтримки реалізації лідерства жінок у глобальній туристичній індустрії, в Україні питання вивчення та підтримки цих процесів залишаються неактивними. Негативні тенденції у сфері підтримки підприємницької активності жінок у сфері туризму та подорожей підсилює відсутність скоординованої державної політики у розвитку індустрії гостинності як такої та нестача фахових соціально-економічних досліджень впливу туризму в становленні гендерної рівності.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Дослідженням ролі жінок у розвитку туристичної сфери, а також сучасних тенденцій гендерного фактору в туризмі та подорожах уже понад 20 років, починаючи з кінця ХХ ст., активно займаються провідні економічні інституції світу. Такі міжнародні авторитетні організації, як Світовий економічний форум (World Economic Forum) [2], Всесвітня туристична організація ООН (UNWTO) [3], Всесвітня рада з туризму та подорожей (World Travel & Tourism Council) [4], Міжнародна організація праці [5] періодично публікують аналітичні документом із вивченням економічної та соціальної активності жінок у туристичній індустрії.

На теренах українського наукового простору питаннями гендерної рівності в соціально-економічній сфері займаються такі вчені як Г. М. Герасименко [6], Т. М. Дисюк [7], Т. Марценюк [8] та інші. Також аналітична інституція Центр Разумкова у 2016 році здійснив ґрунтовний аналіз соціально-демографічної ситуації в Україні, стану гендерної рівності в країнах ЄС та Україні [9].

Разом із тим, що стосується саме ролі жінки в українській індустрії гостинності, то варто визнати недостатність наукових досліджень.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Задля забезпечення соціально-економічної реалізації жінок в Україні завдяки туристичній сфері, необхідно спочатку виділити глобальні тенденції жіночої ролі в індустрії гостинності, а потім перейти до сучасних реалій гендерної рівності в царині туризму.

Мета статті. Основною метою статті є винайдення ефективних інструментів соціально-економічної реалізації жінки та подолання гендерної нерівності за допомогою у сфері туризму. Задля цього передбачається розробка рекомендацій для представників органів державної влади та місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Туристична індустрія не лише є локомотивом постіндустріальної економіки та глобалізаційних процесів, це також інструмент соціально-економічної самореалізації жінок та подолання гендерної нерівності.

Станом на 2018 рік кожне десяте робоче місце у світі генерувалося туристичною індустрією [4]. Якщо врахувати активну участь жінок у туристичній сфері, то мова йде про потужний інструмент працевлаштування та підприємницької активності жінок.

Так, Всесвітня туристична організація (UNWTO) визначила п'ятою із сімнадцяти основних цілей сталого розвитку туризму – досягнення гендерної рівності та посилення впливу жінок та дівчат. Експерти організації вважають, що туризм може розширити економічну та соціальну реалізацію жінок через створення робочих місць та можливістю отримання доходу через підприємництво в туристичній сфері [10].

Виділимо функції туризму в царині соціально-економічної реалізації жінок:

1. Економічна: реалізація потреби жінки в підприємницькій діяльності, отриманні доходів.

2. Суспільно-політична: становлення жіночого лідерства

3. Державного управління та публічного адміністрування: реалізація жінки як управління у сфері туризму.

4. Наукова: реалізація жінки як науковця в туристичній сфері;

5. Дозвілева: реалізація потреби жінки в туризмі, подорожах та відпочинку.

Відповідно до функцій – визначимо основні напрямки реалізації жінки у сфері туризму та подорожей (рис. 1).

Рис. 1. Основні напрямки реалізації жінки у сфері туризму та подорожей
Джерело: складено автором

Щодо економічної реалізації жінок, то за останнім дослідженням Всесвітньої Ради туризму й подорожей – в одинадцяти країнах G-20 частка жінок, зайнятих у туризмі, більша, ніж середня по країні. У цілому ж середньозважена частка зайнятих жінок в економіці G-20 становить 43,3 % найманіх працівників, а у сфері туризму – 46,4 %. Найбільша різниця між загальною зайнятістю жінок та зайнятістю в туризмі спостерігається в Мексиці (36,4 % проти 50,8 % відповідно). Найбільша частка зайнятих жінок у туризмі – у Росії (54,3 %), ПАР (53,6 %) та Південній Кореї (53 %). Проте найменше зайнятих у туристичній сфері жінок – у східних країнах G-20, таких як Туреччина (7,9 %), Саудівська Аравія (8,5 %), Індія (12,1 %). Ця статистика збігається із показниками зайнятості жінок у туристичній індустрії Єгипту, Йорданії, Тунісу – менше 10% [4].

Якщо порівняти світову економічну активність жінок у туристичній індустрії з Україною, то можна констатувати, що українки навіть випереджають загальноєвропейські тенденції. Так, жінки – керівниці юридичних осіб підприємств («середній бізнес»), пов’язаних із туристичною сферою, значно перевищують середньозважена по країні частку підприємиць (56 % проти 30 %). Що стосується «малого бізнесу», який представлений фізичними особами-підприємцями, то там більше половини підприємств, пов’язаних із туристичною діяльністю – очолюють жінки. Якщо наприклад, загальна кількість фізичних осіб підприємців на кінець 2017 року становила 786098 осіб, то туристичні агентства, очолювані жінками складали 72 % цієї кількості [11]. Повне гендерне співвідношення економічного лідерства в туристичній індустрії України зображене на рис. 2.

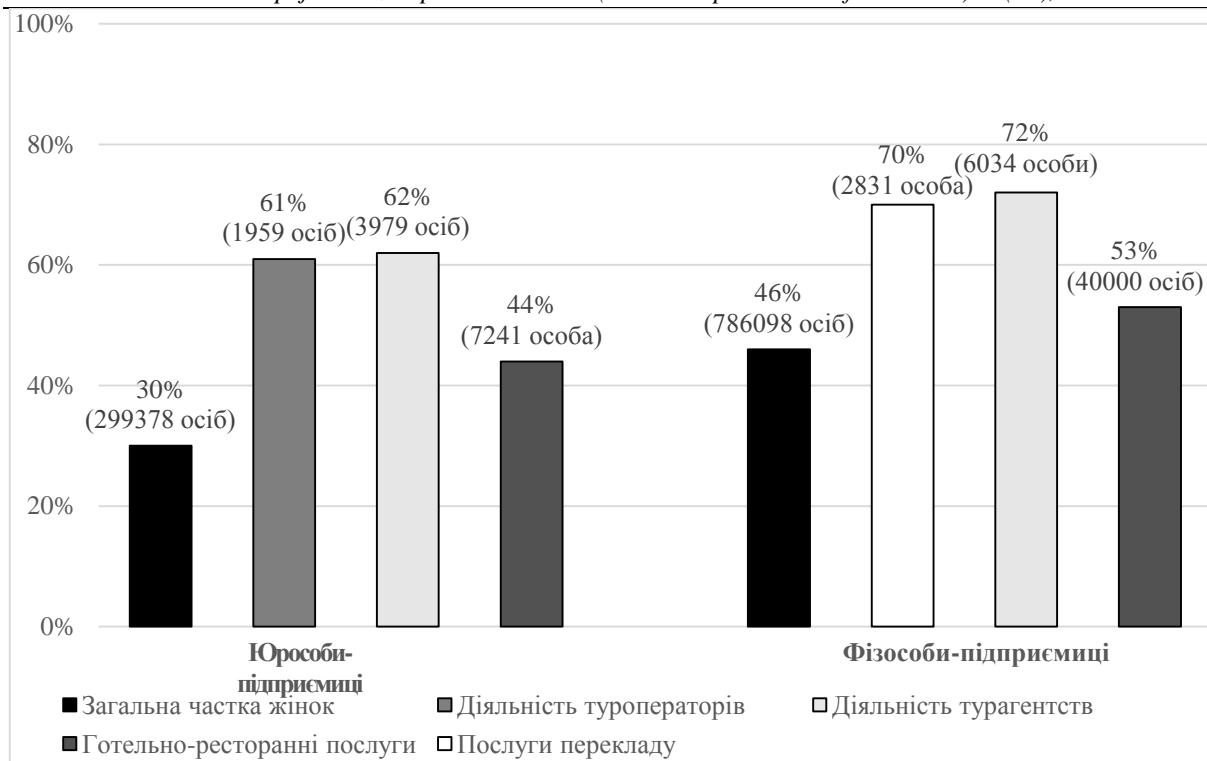

Рис. 2. Частка українських жінок-керівниць по сferах туристичної іndустрії (за КВЕД), 2017 р.
Джерело: складено автором на основі даних [11]

Освітньо-наукова реалізація жінок у туризмі. Автором було проаналізовано всі дисертаційні роботи на тему розвитку туризму на звання кандидата та доктора наук за 1992-2015 рр. Не зважаючи на відсутність сталого тренду в кількості захищень, де дисерантка – жінка, є беззаперечна особливість: частка захищених жінками дисертацій із туризму

всі 23 роки дорівнювала або становила більше половини. Найбільш продуктивні роки для жінок-науковців у туристичній сфері були 1998 р. (5 з 6 робіт) та 2002 р. (12 з 14 робіт) – коли частка захищених робіт у туризмі становила 83 % та 81 % відповідно (рис. 3).

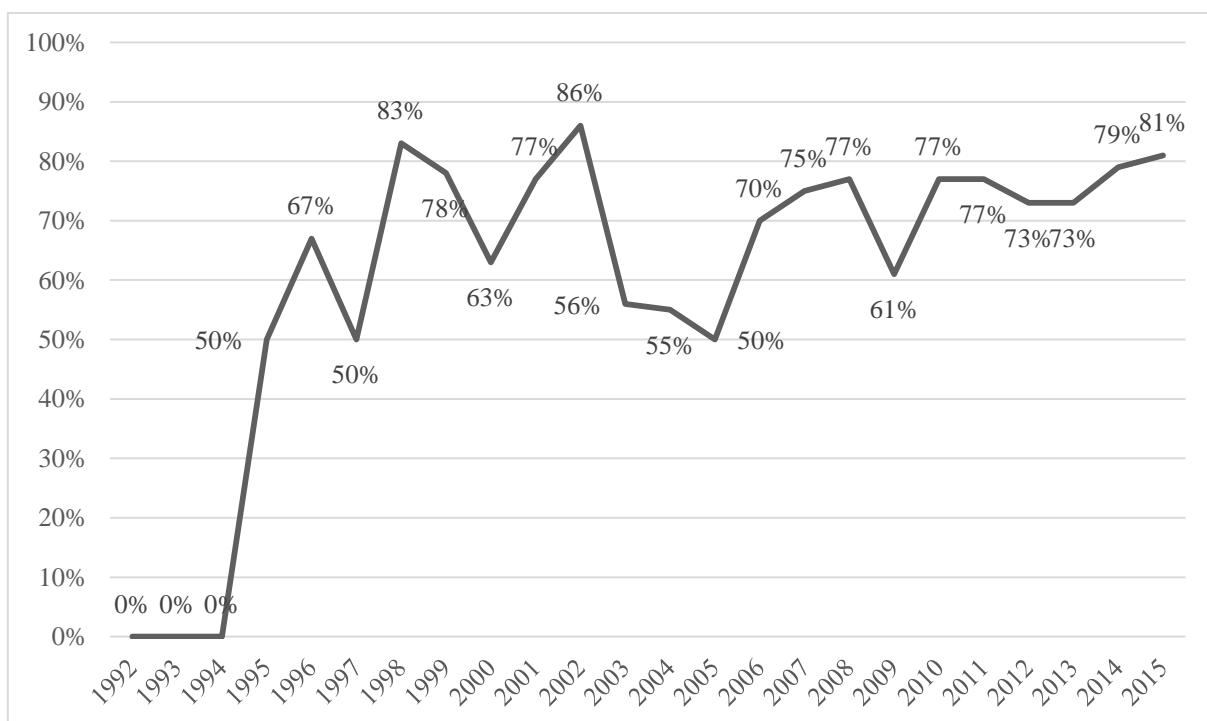

Рис. 3. Частка захищених жінками-науковцями дисертаційних робіт на тему розвитку туризму (за 1992-2015 pp.)
Джерело: складено автором на основі даних [12]

Отже, можна стверджувати, що в Україні реалізація жінок у туристичній індустрії через освітньо-науковий напрямок більш виражена, аніж через підприємництво. Проте, досі не вирішено питання забезпечення триступеневої системи освіти за кваліфікацією «Туризм»: на сьогодні не існує можливості захисту дисертаційних робіт у міждисциплінарній галузі наук «туризмологія».

Напрям державного управління у сфері туризму представлений найбільш гендерно викривлено. Так, згідно аналізу офіційної інформації, станом на початок 2019 року структурні підрозділи обласних державних адміністрацій у сфері управління туризмом та курортами очолювали 18 чоловіків та 7 жінок, тобто частка жінок становила лише 28 %. Ця тенденція чоловічого лідерства в державному управлінні не відповідає реаліям ринку туристичних послуг, що може привести до викривлення політики управління сферою туризму й подорожей.

Жіночий одиночний туризм. Що стосується жінок як споживачів туристичного продукту, то з одного боку, новою найчисельнішою категорією, яка буде генерувати тренди туристичного попиту найближчі 20 років, стало покоління молодих людей, народжених якраз напередодні чи у 2000-ніх (покоління «millenials» від англ. millennials, «покоління Z»), але в тому числі збільшується частка жіночого одиночного туризму. На сьогодні близько 80 % рішень про здійснення подорожі ухвалюється саме жінками. І якщо раніше жінка приймала рішення та мотивувала поїхати в подорож свого супутника або сім'ю, зараз усе більше зростає кількість випадків одиночних жіночих подорожей. За даними досліджен, 72 % американок здійснили одиночні подорожі у 2014 році [13]. Розуміння поведінкових реакцій нових категорій туристів та їх потреб – необхідна умова для розвитку туристичних дестинацій та успішного функціонування турбізнесу.

Функції жіночого одиночного туризму:

- зміцнення економіки дестинації за рахунок внутрішніх та в'їзних туристів-жінок;
- розвінчання гендерних стереотипів, за якими жінка має подорожувати «у супроводі»;
- забезпечення всебічного розвитку жінки як особистості.

Основні причини недооцінки туристичної індустрії як інструменту соціально-економічної реалізації жінок:

- недооцінка туристичної індустрії як інструменту соціально-економічного розвитку дестинації в принципі;
- нестача досліджень рівня активності жінок у туристичній індустрії країни та позитивного впливу ці процеси;
- відсутність культури допомоги в реалізації жінок та втілення програм гендерної рівності.

Висновки та пропозиції. Таким чином, аналіз основних напрямків жіночої реалізації в туристичній сфері продемонстрував лідерство українських жінок у напрямку наукових досліджень із туризму,

туристичного бізнесу, але гендерну нерівність у сфері державного управління туризмом.

Враховуючи глобальні тенденції підвищення ролі туристичної індустрії в економіко-соціальній реалізації жінок, виникає потреба в проведенні наступних заходів:

- підтримка туристичної галузі на загально-державному та місцевому рівнях як інструменту економіко-соціальної реалізації прав жінок;
- розробка державної Стратегії сталого розвитку туризму й подорожей, одним із завдань якої буде забезпечення гендерної рівності через туристичну сферу;
- заохочення жіночого лідерства в туризмі та забезпечення гендерного балансу в керівництві галузю на рівні державних органів влади та місцевого самоврядування;
- впровадження навчальних програм соціальної реабілітації через зайнятість у туристичній індустрії для жінок, які втратили місце роботи та/або потерпають від економічного насильства з боку чоловіка, та/або втратили фахову кваліфікацію через перебування у відпустці по догляду за дитиною;
- популяризація дистанційної зайнятості та вивчення іноземних мов для здійснення підприємницької діяльності в туристичній індустрії під час догляду за дитиною;
- прийняття стандартів вищої освіти за спеціальністю 242 «Туризм» другого (магістерського) та третього (доктор філософії) рівнів вищої освіти задля забезпечення повноцінної наукової реалізації жінок, які досліджують туристичну сферу.

Список використаних джерел та літератури

1. Global Report on Women in Tourism 2010 [Електронний ресурс] // World Tourism Organization (UNWTO). – 2011. – Режим доступу до ресурсу: http://www2.unwto.org/sites/all/files/pdf/follette_global_report.pdf.
2. The Global Gender Gap Report 2015 [Електронний ресурс] // World Economic Forum – Режим доступу до ресурсу: <http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2015/>.
3. Офіційний сайт United Nations World Tourism Organization [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://www2.unwto.org>.
4. Travel and Tourism: driving women's success [Електронний ресурс] // World Travel and Tourism Council (WTTC). – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.wttc.org/economic-impact/social-impact/driving-womens-success/>.
5. International Labour Organization (ILO). Human resources development, employment and globalization in the hotel, catering and tourism sector. Report ТМНСТ/2001 / International Labour Organization (ILO). – Geneva, 2001. – 145 p.
6. Герасименко Г. М. Гендерні аспекти соціально-економічної політики в Україні : автореф. дис. канд. екон. наук: 08.09.01 / Г. В. Герасименко; НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж. – К., 2004. – 20 с.

7. Дисюк Т. М. Гендерний аспект соціально-економічної політики України / Актуальні проблеми політики. – Вип. 50., 2013. – С. 276-282.
8. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експерток аналітичних центрів. – К., 2014. – 65 с.
9. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України. Центр Разумкова. – К., 2016. – 244 с.
10. Tourism and the Sustainable Development Goals [Електронний ресурс] // World Tourism Organization (UNWTO). – 2015. – Режим доступу до ресурсу:
- http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/pdf/sustainable_development_goals_brochure.pdf.
11. Жінки та чоловіки на керівних посадах в Україні – Київ: Програма розвитку ООН в Україні, 2017. – 52 с.
12. Балабанов Г. В. Динаміка і структура наукового пошуку в галузі туризму і рекреації в Україні : аналітична доповідь / Г. В. Балабанов, В. С. Сайчук. – К. : НАУ, 2017. – 100 с.
13. Romanova A. Global trends of tourism development / A. Romanova. // Herald of KNUTE. – 2017. – №6 (116). – P. 32–42.

Суханбердина Бибигуль Батыркаировна

кандидат экономических наук, доцент,

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет

Курманова Гульнара Кусаиновна

кандидат экономических наук, доцент,

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет

Ким Анна Алексеевна

кандидат экономических наук, доцент,

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет

Уразова Бакит Адилгереевна

магистр экономических наук,

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет

ОСОБЕННОСТИ БАНКОВСКОГО РОЗНИЧНОГО БИЗНЕСА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Sukhanberdina B.B.

candidate of economic sciences, associate professor,

West Kazakhstan University of Innovation and Technology

Kurmanova G.K.

candidate of economic sciences, associate professor,

West Kazakhstan University of Innovation and Technology

Kim A.A.

candidate of economic sciences, associate professor,

West Kazakhstan University of Innovation and Technology

Urazova B.A.

Master of Economic Sciences

West Kazakhstan University of Innovation and Technology

FEATURES OF BANK RETAIL BUSINESS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Аннотация. Статья посвящена исследованию особенностей функционирования розничного банковского бизнеса в Республике Казахстан.

Результаты исследования показали, что в Казахстане рынок розничных банковских услуг активно развивается. Установлено, что коммерческие банки внедряют новые продукты, улучшают сервис, развиваются дистанционное обслуживание. Сформулированы рекомендации по повышению эффективности управления розничных продаж банка.

Summary. The article is devoted to the study of the features of the functioning of the retail banking business in the Republic of Kazakhstan.

The results of the study showed that the retail banking market in Kazakhstan is actively developing. It has been established that commercial banks introduce new products, improve service, and develop remote maintenance. Formulated recommendations to improve the management of retail sales of the bank.

Ключевые слова: банковский розничный бизнес, банковский маркетинг, эффективность банковских услуг.

Keywords: banking retail business, banking marketing, effectiveness of banking services.

Постановка проблемы. Как показала практика, кризисы последних лет заставили коммерче-

ские банки пересмотреть прежние позиции в отношении клиентов - физических лиц. Банковские маркетологи озадачились проблемами физических лиц,

как заемщиков, так и депозиторов. Конкуренция за клиентов – физических лиц заставила банки перейти на комплексный охват всех финансово-кредитных потребностей населения. Этот процесс предполагает значительные финансовые затраты, особенно на начальном этапе.

Теоретическая и практическая значимость исследования состоит в том, что выполненное исследование развивает мало разработанное в отечественной экономической науке направление. Оно направлено на решение практической проблемы и вносит определенный вклад в обеспечение стабильного функционирования банковской системы страны и национальной экономики.

Анализ последних исследований и публикаций. Среди исследователей розничного банковского кредитования можно отметить: Попова А.А., Мирошникова Д.С., Сейткасимова Г.С., Палочникову А.В., Саенко Р.Т., Адилхан Н.А., Заирова М., Бекболатулы Ж.К., Каурова Н.Н., Богданова В., Козина Е., Искакова З.Д. и др.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Многие аспекты банковского обслуживания физических лиц рассмотрены в трудах ученых-экономистов, однако в последние годы понимание розничного банковского бизнеса изменилось. Изменились приоритеты банков, цель, задачи и сам подход к обслуживанию физических лиц. Это и предопределило актуальность данной темы исследования.

Формулирование целей статьи. Целью исследования является анализ современного состояния, проблем и направлений развития розничного банковского бизнеса в Республике Казахстан.

Изложение основного материала. Несмотря на активизацию деятельности коммерческих банков в области обслуживания физических лиц и появления понятия «банковский розничный бизнес», этот термин является весьма расплывчатым в понимании многих экономистов самого широкого круга. Действительно, данный термин не определен ни в нормативной, ни законодательной базе, а, следовательно, может интерпретироваться по-разному.

По мнению большинства ученых-экономистов понятие «розничный бизнес» означает деятельность банка по оказанию услуг физическим лицам. Это: Поляков В. П., Москвина Л. А., Кардашов В. В., Мирошников Д. С и др. Опираясь на это и с учетом толкования термина «розница» в энциклопедической литературе, определим следующее понятие розничных банковских услуг: розничные банковские услуги - это услуги банка, предлагаемые населению для удовлетворения личных, домашних, семейных и других потребностей. В розничные услуги также включаются и персональные услуги частным лицам, которые в зарубежной практике выделились в отдельное направление банковской деятельности – Private Banking.[1]

С этой точки зрения нами и будет рассмотрена особенность организации казахстанского розничного банковского бизнеса в современных условиях.

Развитие банковского розничного бизнеса имеет двусторонний взаимовыгодный характер. Население получает широкий спектр банковских услуг, а коммерческие банки – источник доходов. В данной ситуации можно отметить не только экономический, но и социальный аспект этого взаимодействия. Население через депозитные операции имеет возможность сберегать временно свободные денежные средства с доходом, а обращаясь за кредитом – снимает вопросы привлечения заемных средств на решение текущих проблем финансового характера.

Тем не менее, розничный банковский бизнес специфичен. В настоящее время на розничном рынке банки предлагают разнообразные услуги в области депозитов, кредитов, посреднических и консультационных услуг. Каждый из вышеперечисленных видов услуг также подразделяется на подвиды. Со временем упрощается и сокращается по срокам процесс получения банковской услуги, что происходит вследствие конкуренции на банковском рынке розничных услуг.

Наиболее популярными становятся те услуги, которые носят массовый характер, т.е. поставлены банком на поток. Здесь создается взаимовыгодная ситуация, когда заемщикам обеспечивается быстрота и простота в получении банковской услуги, а банкам обеспечивается высокая прибыль за счет эффекта масштаба.

Также развиваются различные дополнительные банковские услуги, такие как смс-сервис, интернет-банкинг и т.п. Удобство таких услуг заключается в том, что они позволяют клиентам пользоваться основными банковскими продуктами с максимальным комфортом. С другой стороны, оказание подобных услуг требует от банка дополнительных затрат. Это прежде всего, затраты на технические средства поддержки данных услуг и специальные компьютерные программы и системы.[2]

Все это позволяет банкам обеспечить дистанционное банковское обслуживание. Развитие дистанционных схем обслуживания становится популярным по всему миру. Круглосуточные доступность и контроль за средствами привлекает все больше клиентов. Поэтому развитие удаленного банковского обслуживания становится объективной необходимостью в банковской практике.

Коммерческие банки, в стремлении создать клиенту максимально комфортные условия работы с платежными карточками, добавляют все новые функции в банкоматы. Так, в последние годы во многих банкоматах появилась такая функция как купоросприемник. Эта функция позволяет клиенту не только снимать через банкомат наличные деньги с карточного счета, но и пополнять его, в том числе и в целях погашения кредита. Это в свою очередь выступает дополнительным стимулом для активизации пользования платежными карточками.

В последние годы также намечается процесс активизации создания единых информационных систем в малых и средних банках. Такие системы позволяют объединить в единую сеть головной

офис и филиалы банка. Для клиентов становятся доступными все услуги этого банка, причем не только в головном офисе, но и во всех филиалах.

В современных условиях реализация продукции является главной проблемой для любой организации, осуществляющей деятельность в условиях рыночной экономики. Это актуально и для коммерческих банков. Основной целью деятельности современного коммерческого банка, и, прежде всего, его руководства является привлечение и расширение клиентуры, увеличение ассортимента банковских операций и услуг, увеличение доли рынка и максимизация прибыли. Достижение поставленной цели предполагает максимальный учет потребностей клиентов и их удовлетворение. Это, в свою очередь, ведет к развитию банковского маркетинга. Актуальным сегодня является комплексный подход в организации менеджмента и маркетинга банка с целью обеспечения четкой взаимосвязи между работой с вкладчиками и заемщиками. [3]

Необходимо учитывать тот факт, что правильная организация маркетинга предполагает изучение финансового рынка, тенденций в его развитии, меняющиеся предпочтения клиентов, новые маркетинговые технологии и т.п. Весь процесс должен проводиться в комплексе. В результате исследования руководство должно разработать новую маркетинговую стратегию на краткосрочный, среднесрочный и долгосрочный периоды.

Процесс глобализации, вхождение в ВТО, дальнейшее развитие рыночных отношений в Казахстане приводит к тому, что банки должны строить стратегии роста учитывая не только внутренний финансовый рынок, но и весь мировой финансово-кредитный рынок. А это предполагает исследование мирового финансового рынка, тенденций его развития, а также изучение стратегий развития крупнейших банковских учреждений, определяющих состояние всего рынка.

Развитие финансового рынка приводит к развитию и банковских продуктов. Меняются как сами продукты, так и предпочтения клиентов. Со временем меняются и приоритеты самого банка.

В современных конкурентных условиях коммерческие банки идут на различные уловки в поисках новых клиентов. Так, в последние годы ряд банков стали предлагать своим клиентам открытие платежных карточек на бесплатной основе. Особенно актуально это в период кризиса. Также заметна тенденция банков в выделении отдельных групп клиентов в самостоятельный сегмент, например, платежные кредитные карточки для деловых женщин – Леди карт от Казкоммерцбанка. Отличие карточки заметно не только по условиям обслуживания, но и по дизайну самой карточки.

В целом, проведенный анализ показал, что коммерческие банки активно используют различные маркетинговые подходы к организации различного бизнеса. Главное условие успеха – не потеряться среди остальных банков и иметь четкую стратегию роста.

Претерпели значительные изменения и сами банковские клиенты. Изменились их предпочтения и ожидания. На первый план выходит надежность банка, на второй – уровень и качество обслуживания, и, только на третьем плане – доходность. Поэтому современные банки большое внимание уделяют уровню и качеству обслуживания.

Потребности современного физического лица зачастую не ограничиваются только кредитом или депозитом. Получая заработную плату посредством платежной карты, человек имеет возможность использовать денежные средства, находящиеся на карточке не только на покупку товара путем обналичивания средств со счета и уплаты наличными за покупку, как было лет 10-15 назад. Сегодня многие физические лица, имея платежную карточку, предпочитают платить безналичным путем, оплачивать коммунальные и другие счета также картой. Не редкость сегодня оплата услуг мобильной связи через банкоматы или мобильные приложения, закаченные на сотовый телефон. [4]

Ряд коммерческих банков предлагает своим клиентам комплексные пакетные услуги (выдачу и погашение кредита, открытие и ведение депозита, страхование, валютный обмен и т.д.). Воспользоваться такими пакетами можно просто зайдя на официальный сайт банка или мобильное приложение в сотовом телефоне. Все необходимые банковские услуги можно получить через личный кабинет клиента банка, который будет доступен все двадцать четыре часа в сутках.

Наряду с этим, многие банки предлагают своим клиентам всевозможные бонусные программы. Особенность бонусной программы в том, что чем больше клиент тратить денег со счета, тем больше ему вернется средств через начисление бонусов. Бонусная программа, как правило, охватывает различных партнеров банка: торговые сети, сети бензоколонок, авиакомпании, туристические фирмы и т.п. При расходовании средств клиент получает бонусы – скидки при покупке товаров и услуг компаний-партнеров банка. [5]

Популярным сегодня в банковской практике является cash-back. Эта система предполагает возврат определенной части денежных средств от суммы произведенных расходов на карточный счет клиента. Сумма возврата составляет примерно от одного до пяти процентов.

Одним из первых коммерческих банков придумавших такую бонусную систему является английская банковская группа Barclays. Эта группа включает три с половиной тысячи отделений и представительств в более чем семидесяти странах. Именно группа Barclays впервые в Европе внедрила кредитную платежную карту. Известно, что Barclays тратит на маркетинг более ста миллионов фунтов стерлингов в год.

Все ведущие коммерческие банки мира в конкурентной борьбе за клиента внедряют различные новые услуги, улучшают сервис и т.п. Мировой финансовой рынок претерпевает изменения. Развитие рыночных отношений, глобализация экономики,

переливы капиталов приводят к образованию единого мирового банковского пространства. Многие крупные коммерческие банки проникают в зарубежные банковские системы, вытесняя слабые отечественные банки. Идет процесс универсализации банковских продуктов и услуг, стирание географических границ между банком и клиентом. Все эти тенденции должны заставить наши казахстанские банки постоянно наращивать капиталы и увеличивать клиентскую базу.

Проникновение зарубежного банковского капитала происходит и в Казахстане. Ряд отечественных крупных банков имеют в числе своих учредителей и акционеров зарубежные банки.

Поэтому в современных условиях развития казахстанского банковского дела необходимо усилить стратегическую и организационную роли банковского маркетинга. Все это должно происходить на основе расширения использования новых банковских информационных технологий.

Казахстанским коммерческим банкам необходимо перенимать передовой банковский опыт и активно его внедрять.

Рассмотрим возможные системы управления розничными продажами, а также как эффективно взаимодействовать головному офису банка с филиалами.

Залогом успешного развития розничного бизнеса является эффективная система управления продвижением розничных банковских услуг. В большей степени развитие розничного бизнеса зависит именно от четкой системы взаимодействия головного офиса банка и филиалов по продажам розничных услуг. Оторванность головного офиса от филиала приводит к тому, что руководство филиала занимает пассивную позицию по вопросам развития розничного бизнеса, не вникает в общую стратегию развития банка и вследствие этого тормозит весь процесс развития банка. На местах заметна и такая картина: сотрудники розничного блока в филиалах действуют неорганизованно, замедляются многие банковские процессы в сфере обслуживания именно физических лиц. Это вызывает недовольство клиентов и они уходят. Тем самым стратегия развития банка остается лишь на бумаге, по факту банк работает не эффективно, теряет клиентов и прибыль.

Система оперативного управления розничными продажами из головного офиса должна предполагать четкую иерархию подчинения. Для этого необходимо принятие и утверждение четко проработанных функциональных обязанностей каждого сотрудника во избежание дубляжа или наоборот, выпадения части функций.

Также необходимо усилить такие направления деятельности как планирование, организация, мотивация и контроль на всех уровнях управления банком. Это позволит наладить не только систему подчиненности, но и позволит наладить эффективный документооборот внутри банка. В свою очередь это даст возможность упростить и ускорить

процесс принятия решений. Эффективный документооборот будет построен на основе унификации всех форм первичной и отчетной документации. Контроль необходимо усилить не только на стадии завершения, но и на предварительной и текущей стадии.

Повышение эффективности системы оперативного управления позволит оптимизировать численность и качественный состав сотрудников банка. Мотивация сотрудников также имеет важное значение в управлении розничными продажами. При этом не стоит забывать и о системе поощрений и взысканий. Это позволит обеспечить высокое качество обслуживания клиентов, снижение не производственных издержек, улучшит имидж банка и увеличит в итоге прибыльность банка.

Вышеперечисленные мероприятия также приведут к изменению организационной структуры управления розничными продажами. Взаимодействие головного офиса и филиала станет эффективнее.

Рекомендуем ряд предложений для внедрения в казахстанский розничный банковский бизнес:

- 1) создать департамент розничного бизнеса в головном офисе и обеспечить соответствующую розничную структуру в филиалах банка;

- 2) выделить приоритетные розничные услуги и обеспечить все условия для их реализации;

- 3) упорядочить правила принятия решений по розничным услугам;

- 4) дать возможность принимать решения о выдаче розничных кредитов филиалами банка самостоятельно в пределах установленного лимита;

- 5) наладить работу с просроченной и проблемной задолженностью по розничному кредитованию.

Розничное обслуживание населения предполагает широкий ассортимент банковских услуг. Нужды населения могут выражаться в разных формах: спрос на услуги по сбережению (различные виды депозитов), спрос на заемные средства (различные виды кредита), платежные карточки (зарплатные, дисконтные и т.п.), консультационные услуги и т.д. По каждому из этих направлений коммерческий банк предлагает различные виды и формы предоставления услуг.

Причем конкуренция между банками идет по каждому направлению.

В зависимости от формы продажи: прямая или партнерская – зависит и особенность организации банковской услуги. При прямой продаже банк определяет не только суммы, сроки и формы представления, но и сопутствующее сервисное сопровождение. К банковским услугам, продаваемым путем прямой продажи, относятся: все виды депозитов, кредиты под залог недвижимости, сейфовые услуги, переводы и т.д.

К банковским услугам, продаваемым путем партнерских продаж, относятся: стандартные автокредиты (продажа через автосалоны-партнеры по различным программам), экспресс-карты и карты с кредитным лимитом, зарплатные проекты (pre-sale

через корпоративный канал), целевые программы потребительского кредитования (pre-sale через партнеров или продажа через офисы партнеров по программам: туризм, образование, медицина).

Розничный банковский бизнес должен строиться согласно розничной политике банка, соблюдение которой должно обеспечиваться на всех уровнях управления. Желательно чтобы при реализации розничной политики банка был минимизирован человеческий фактор, особенно на операционном уровне. Банки сегодня практикуют прием на работу молодых, неопытных кадров, поэтому необходимо обеспечить минимальное их влияние на процесс принятия решения на всех уровнях. [6]

Согласно зарубежной банковской практике в типовую структуру розничного подразделения в структуре филиала банка включаются такие должностные позиции как:

- заместитель начальника по развитию розничного обслуживания,
- менеджер по зарплатным проектам и кредитным картам,
- менеджер по сети банкоматов;
- менеджер-консультант;
- руководитель отделения розничного обслуживания.

Как правило, подразделение розничного бизнеса включает три основные должности. Первая должность - менеджер по продвижению программ автокредитования, которое является достаточно автономной единицей в составе розничного бизнеса и предполагает определенную специфику деятельности. Вторая ключевая должность - менеджер по продвижению нецелевых кредитов, которые также отличаются разнопланностью целей кредита, сроков и обеспечения. Третья должность - менеджер по продвижению целевых программ.

Рассмотрим подробнее организацию управления розничных продаж банка.

Основными задачами управления розничных продаж являются постановка продаж в региональных филиалах банка и дополнительных офисах, участие в формировании консолидированного бизнес-плана по объектам сети, контроль за выполнением бизнес-планов в части розничного бизнеса, формирование планов продаж объектов сети, взаимодействие с подразделениями головного офиса по вопросам формирования бизнес-требований по разработке продуктов и усовершенствованию технологий для организации продаж объектами сети, контроль и повышение показателей эффективности.

Основные функции управления розничных продаж банка предполагают организацию продаж в областных филиалах и дополнительных офисах, реализацию обратной связи с точками розничных продаж, текущий контроль выполнения бизнес-плана и плана продаж объектами сети в разрезе розничного бизнеса, и т.д.

Организация управления розничных продаж банка строится на основе разработанных стандартов, процедур и правил. Принятие этих стандартов

и правил возлагается на высшее руководство банка. Принятые стандарты должны отражать политику банка в области розничного бизнеса, не противоречить самим себе и другим положениям и стандартам, принятым в банке. Все стандарты и правила должны быть конкретизированы и не предполагать двусмысленности. Стандарты также должны содержать четко сформулированные действия сотрудников каждого подразделения розничного отдела.

Помимо подготовки внутренних стандартов и правил, высшее руководство банка должно обеспечить стандартизацию банковских услуг, диагностику объемов продаж, спрогнозировать проблемные участки розничного бизнеса.

Далее стандартизации подлежит и сам процесс продажи. Это означает формулировку и внедрение стандартов продаж и обслуживания клиентов банка. Это: стандарты внутренних и внешних коммуникаций при розничном обслуживании, стандарты рабочего места, стандартов внешних каналов продаж, стандарты dress - кода и поведения сотрудников банка.

Особенности взаимодействия головного офиса и филиалов банка в процессе розничного бизнеса.

Особенности взаимодействия головного офиса и филиалов банка в процессе розничного бизнеса заключаются в том, чтобы своевременно реагировать на изменения внешней среды банка: действия банков-конкурентов, изменения в спросе на банковские продукты, макроэкономические процессы, протекающие в стране и т.д.

С другой стороны, взаимодействие должно охватывать и такой круг вопросов как возможность филиала банка влиять на некоторые индивидуальные параметры кредитного продукта (ставка, комиссии). Эти показатели могут быть изменены заместителем председателя правления по розничному бизнесу в заранее оговоренных допустимых пределах доходности. Такие изменения могут носить исключительный характер, например, для vip-клиентов банка.

Не менее важным параметром эффективности взаимодействия головного офиса и филиалов банка можно назвать лимит самостоятельного кредитования.

Установление лимитов самостоятельного кредитования широко применяется в зарубежной практике розничного кредитования. Он предполагает, что руководитель филиала имеет право принимать самостоятельное решения по кредитованию.

Однако, если филиал сравнительно недавно открыт или по предыдущим фактам кредитования допущены просрочки, то это право замораживается на определенное время. [6]

Лимит самостоятельного кредитования рассматривается как мера поощрения и признания высоких результатов деятельности филиала. Вся деятельность филиала оценивается в баллах. При превышении суммы баллов над нормативными показателями, филиал получает такое право в качестве поощрения. В практике крупных банков используется целая система подсчета баллов. Так,

например, при выполнении плана по рассматриваемому виду кредитных продуктов свыше семидесяти пяти процентов, филиалу прибавляется один балл, если прирост просрочки в филиале за квартал составляет не более десяти процентов, то ему прибавляется один балл.

Выводы из данного исследования и перспективы дальнейшего развития в этом направлении. В современных условиях эффективность розничного бизнеса является главной проблемой для казахстанских коммерческих банков. Основной целью деятельности современного коммерческого банка, и, прежде всего, его руководства является привлечение и расширение клиентуры, увеличение ассортимента банковских операций и услуг, увеличение доли рынка и максимизация прибыли. Достижение поставленной цели предполагает максимальный учет потребностей клиентов и их удовлетворение.

Ряд положений работы, связанных с исследованием розничного банковского сектора, планированием, формированием и управлением розничным продуктами рядом, организационными основами розничной банковской деятельности, формированием и управлением каналами продвижения банковских продуктов и услуг могут быть непосредственно использованы в практической деятельности по банковскому маркетингу, банковскому менеджменту и банковским рискам.

Реализация практических рекомендаций будет способствовать повышению эффективности розничной банковской деятельности, росту качества банковского обслуживания частных клиентов и предприятий малого бизнеса, повышению конкурентоспособности национального банковского сектора.

Список литературы:

- 1 Суханбердина Б.Б., Курманова Г.К., Жумашев А.Т. Особенности банковского ритейла в зарубежных странах. /Материалы I международной научно-практической конференции «Проблемы и перспективы развития кооперации и интеграции в современной экономике». Энгельс, 2018. – С.439-448.
- 2 Курманова Г.К., Айтмуканова Г.М. Цифровые технологии в банковском секторе. Стратегия Первого Президента Республики Казахстан – Елбасы Н.А. Назарбаева – драйвер регионального развития: /Сборник научных трудов международной научно-практической конференции. - Актобе: Актыбинский региональный государственный университет им. К. Жубанова, 2018. – В 2-х томах. - Том 1. - С.339-344.
- 3 Адилхан Н.А. Формирование системы взаимоотношений с клиентами в банковском маркетинге. //Вестник КазНУ . -2015.-№5.-С.47-50
- 4 Богданов В., Козина Е. Банковский ритейл: момент истины//Маркетинг Менеджмент. – 2016. – №1.-С.13-25.
- 5 Зайцев Р.С. Банковский ритейл: забудьте о легких прибылях//Эксперт. – 2010. – №49. – С. 53-58.
- 6 Суханбердина Б.Б., Курманова Г.К., Джайшев М.Т. Совершенствование системы управления рисками розничных банковских услуг. /Материалы I международной научно-практической конференции «Проблемы и перспективы развития кооперации и интеграции в современной экономике». Энгельс, 2018. –С.402-414.

Ukrayinet Liliya

*Ivan Franko National University of Lviv,
1 Universytetska Str., Lviv 79000, Ukraine*

DYNAMICS AND PROSPECTS OF UKRAINIAN-CHINESE FOREIGN ECONOMIC RELATIONS

Украинец Лилия

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина*

ДИНАМИКА И ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ УКРАИНЫ-КИТАЯ

Under the current conditions in the global economy a stable development of the Ukrainian economy is impossible without active participation not only in the European integration, but also in the Asia-Pacific and trans-regional integration processes. Accordingly, there is a need to develop alternative and complementary strategies of Ukraine's cooperation with all major centers of world economic relations.

The article analyzes foreign economic relations between Ukraine and China at the present stage. The deformed structure of exports and imports with a low share of high-tech products in exports and the prevalence of high-tech imports leads to external technological dependence and deepening of structural imbalances in the Ukrainian economy. The technological backwardness of industrial enterprises, the low level of scientific knowledge of production is also compounded by ineffective state policies and imperfect institutional provision of international cooperation, lack of effective tools for supporting innovative enterprises.

Keywords: *China, foreign trade, foreign economic relations, FDI, Ukraine, trade structure, export-import coverage ratio*

Introduction

The stable development of the national economy, the ensuring of a high scientific and technological level and the international competitiveness in global markets are the main directions of economic policy of any country in the world under modern world economy. These tasks are of key importance for Ukraine. Ukraine follows a course on European integration; accordingly "Agreement on Association between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand" was signed in 2014.

But under the current conditions that have emerged in the global economy, a stable development of the Ukrainian economy is impossible without active participation not only in European integration, but also in Asia-Pacific and transregional integration processes. Accordingly, there is a high need to develop alternative and complementary strategies of Ukraine's co-operation with all major centers of world economic relations.

International trade as part of foreign economic relations of Ukraine with the People's Republic of China is reflected in the research of Halperina [5], Levkivsky [12], Makogin [13], Mokiy and Fleichuk [15], Wang Peng[21], Cheng Hongji [7].

Foreign economic relations in the context of strategic development of cooperation between Ukraine and China are considered in the works of Kurnishova [11] and Matusova [14]. Some aspects of economic cooperation including foreign trade and investment are highlighted in the researches by Velychko [22], Holod [6], Pogorelova [16]. The current state and prospects of the development of trade in services with China were considered by Vysotka [23] and Ermachenko [3]. However, the current state of bilateral cooperation between Ukraine and China, the problems of further transformation of foreign economic relations, its impact on the country's economic development is not sufficiently highlighted.

China in the system of foreign economic relations of Ukraine.

China is the leader of economic development among the countries of the Asian region and given its strong economic expansion it is the key economic center of the Asian and Eurasian mega-regions. It should be noted that the economic interests of China have long gone beyond the Asian-Pacific Region. Beijing defends its economic interests in Central Asia and Western Europe, in the Baltic and Balkan regions, there is boosting Chinese economic expansion in Africa, Southeast Asia and Latin America, and China is interested in exploring and developing the Arctic. Europe is one of the priority directions of foreign economic cooperation of China.

China is interested in enhanced cooperation with the countries of Central and Eastern Europe (CEE), as well as with the countries of the Eastern Partnership

(Georgia can be a bright example, which has become an important transit point for China's foreign trade operations). The "16 + 1" format, which combines China with the sixteen CEE states, the Baltic States and the Balkans, is also of interest [17] .In the context of the launch of Belt and Road Initiative, Ukraine's European integration aspirations are an important factor that increases the attractiveness of the state for the Chinese partners.

China's interest in cooperating with Ukraine is also linked to the Chinese leadership's decision to create "foreign food bases." In particular, it includes the use of agricultural capabilities of Ukraine in conjunction with investment and technological capabilities of China. China's growing political and economic interests in the EU and New Eastern Europe (Belarus, Ukraine, Moldova, Latvia, Lithuania and Estonia) are strongly influencing the current Ukrainian-Chinese relations. China plans to implement its global strategy to increase exports and investments in potential markets located between Russia and the EU. Ukraine can become an important place for promotion of Chinese products and brands, access to new markets and the acquisition of strategic assets.

Thus, for Ukraine China acts as an important partner not only in the field of foreign trade, but also for the implementation of the strategic vector of Ukraine's economic development and its integration into the modern world economy. Accordingly, the expansion of cooperation with China means the emergence of new prospects for foreign economic cooperation with both Asian countries and the EU.

During the years of Ukraine's independence, these relations generally followed the upward trend and reached a peak in December 2013, when the Treaty on Friendship and Cooperation between Ukraine and the People's Republic of China and the Joint Declaration of Ukraine and the People's Republic of China on the further deepening of the strategic partnership relations were signed.

According to official data of customs statistics of Ukraine, total import and export of Ukrainian goods in 2018 amounted to \$104.19 billion, which is 12.3% more than in the previous year. In particular, the exports amounted to \$47.37 billion (increasing by 9.4%), and import - to \$56.82 billion (increasing by 14.9%). The deficit of foreign trade made \$9.45 billion (increasing by 53.3%).

In 2018 the deficit was observed in Ukrainian trade with China (\$5.44 billion, an increase of 47.8% compared to the previous year), Russia (\$4.43 billion, growth by 36.3%), Germany (\$3.75 billion, an increase of 2.0%) and Belarus (\$2.48 billion, an increase of 20.6%). The positive trade balance of Ukraine was observed in the foreign trade operations with India and Egypt, with a surplus of \$1.56 billion. (see Table 1)

Table 1

Trade balance of Ukraine with individual countries, 2018 (USD million)

Country	2018	2017	To the previous year, %
Total balance	-9.448	-6.165	53.3
The main sources of the deficit			
China	-5,395	-3,650	47.8
Russia	-4,431	-3,252	36.3
Germany	-3,752	-3,678	2.0
Belarus	-2,481	-2,058	20.6
USA	-1,850	-1,693	9.3
Switzerland	-1,416	-1,413	0.2
France	-940	-1,145	-17.9
Lithuania	-535	-309	73.2
Japan	-505	-505	0.0
Sweden	-395	-356	11.0
The main sources of surplus			
India	1,562	1,645	-5.0
Egypt	1,461	1,754	-16.7
Netherland	822	1,037	-20.7
Spain	742	681	9.0
Moldova	672	605	11.0

Based on the data of the State Statistics Service of Ukraine

If we look at the data dynamic from 2001, we can conclude that Chinese share in the structure of Ukrainian foreign trade amounted to an average of 5.37% - 3.37% for exports and 7.08% for imports (see Table 2).

For reference the share of Ukraine in Chinese foreign trade for the same period amounted to an average of 0.19% (the share in imports was 0.13%, the share in exports was 0.23%).

Table 2.

Foreign trade in goods between Ukraine and China, 2001-2018.

	Total trade with China-billion dollars	China's share in total trade of Ukraine, %	Ukraine's share in China's total trade, %	Export of Ukraine to China, billion USD.	China's share in Ukrainian exports, %	Ukraine's share in Chinese exports, %	Ukrainian import from China, billion dollars.	China's share in Ukrainian imports, %	Ukraine's share in Chinese imports, %
2001	0,68	2,12	0,13	0,48	2,95	0,07	0,2	1,26	0,19
2002	0,93	2,66	0,14	0,67	3,73	0,07	0,26	1,53	0,22
2003	1,52	3,29	0,17	1	4,33	0,11	0,52	2,25	0,24
2004	1,56	2,52	0,13	0,82	2,50	0,12	0,74	2,55	0,14
2005	2,52	3,57	0,17	0,71	2,07	0,23	1,81	5,01	0,10
2006	2,85	3,41	0,16	0,54	1,40	0,23	2,31	5,12	0,06
2007	3,74	3,40	0,17	0,43	0,87	0,27	3,31	5,45	0,04
2008	6,15	4,03	0,23	0,55	0,82	0,39	5,6	6,54	0,04
2009	4,16	4,88	0,18	1,43	3,60	0,22	2,73	6,01	0,14
2010	6,02	5,36	0,20	1,32	2,56	0,29	4,7	7,73	0,09
2011	8,45	5,59	0,23	2,18	3,18	0,33	6,27	7,59	0,12
2012	9,68	6,31	0,25	1,78	2,59	0,38	7,9	9,33	0,09
2013	10,63	7,58	0,25	2,73	4,31	0,35	7,903	10,26	0,14
2014 *	8,08	7,46	0,18	2,67	4,95	0,23	5,41	9,94	0,13
2015 *	6,17	8,15	0,15	2,4	6,29	0,16	3,77	10,05	0,14
2016 *	6,49	8,59	0,17	1,8	4,94	0,22	4,69	11,97	0,11
2017 *	7,74	8,34	0,18	2,1	4,84	0,24	5,64	11,40	0,11
2018 *	9,8	9,40	0,21	2,2	4,64	0,30	7,6	13,37	0,10

* - 2014-2018 excluding the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol.

Calculated on data of Trade Map: International trade statistic

On the one hand, there is a positive trend towards a steady increase in Ukrainian total trade with China (see Figure 1) which confirms the prospects for foreign

trade cooperation between two countries. Since 2001 the foreign trade turnover of Ukraine with China has increased by almost 15 times (average annual growth

rate was 20.8%). However, after 2013 when the volume of trade with China reached its maximum, there was a certain reduction in trade flows due to external factors, but after 2015 the growth trend has been restored. For

the period from 2001 to 2018 exports grew from \$0.48 billion to \$2.2 billion (the average annual growth rate was 16.3%), and imports rose from \$0.2 billion to \$7.6 billion (average annual growth rate of 32.6%).

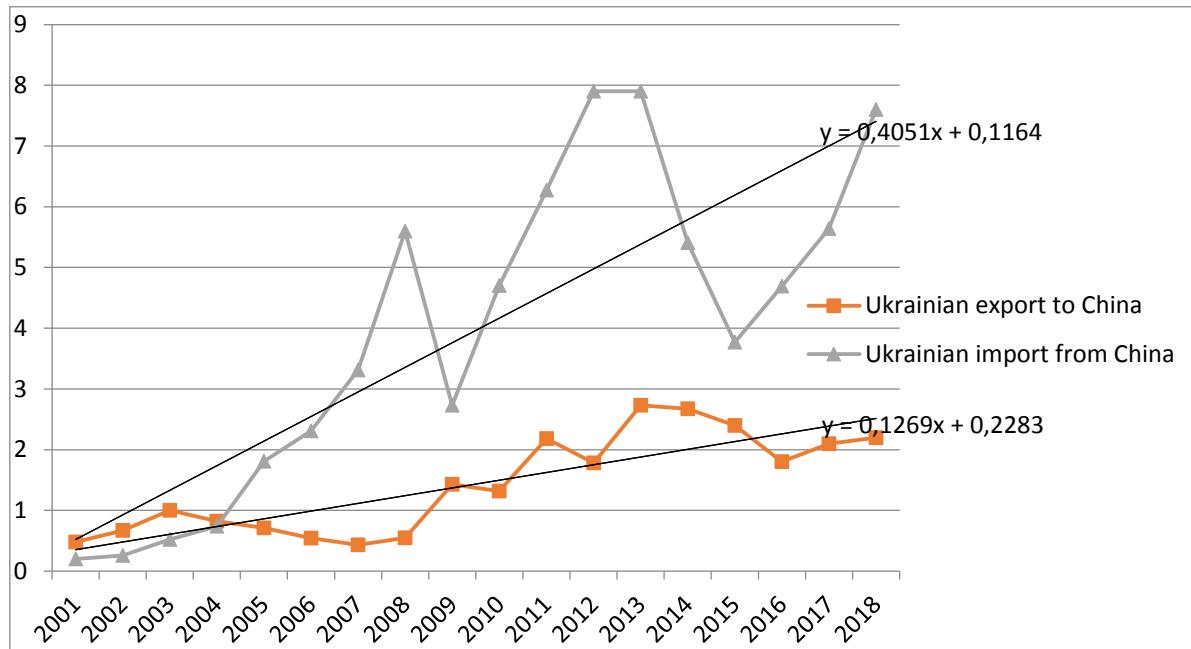

Fig. 1 - The growth trends of foreign trade (export and import) between Ukraine and China, billion dollars, 2001-2018.

On the other hand, Fig. 1 shows that the growth rate of imports is much higher than the growth rate of exports. Consequently after 2004 there is a permanent negative trade balance between Ukraine and China (see Table 3).

Table 3.

The normalized trade balance of Ukraine with some trading partners

Year	Trade balance of Ukraine with China, billion dollars.	Normalized trade balance of Ukraine with China	Normalized trade balance of Ukraine with the Russian Federation	Normalized trade balance of Ukraine with Germany	Normalized trade balance of Ukraine with the USA
2001	0.28	0.41	-0.23	-0.31	0.2
2002	0.41	0.44	-0.34	-0.37	0
2003	0.48	0.32	-0.33	-0.24	0.17
2004	0.08	0.05	-0.34	-0.17	0.43
2005	-1.1	-0.44	-0.26	-0.45	0.16
2006	-1.77	-0.62	-0.23	-0.54	0.14
2007	-2.88	-0.77	-0.14	-0.57	-0.12
2008	-5.05	-0.82	-0.11	-0.6	-0.19
2009	-1.3	-0.31	-0.22	-0.53	-0.63
2010	-3.38	-0.56	-0.25	-0.51	-0.38
2011	-4.09	-0.48	-0.19	-0.59	-0.41
2012	-6.12	-0.63	-0.22	-0.62	-0.49
2013	-5.173	-0.49	-0.22	-0.62	-0.51
2014	-2.74	-0.34	-0.13	-0.54	-0.46
2015	-1.37	-0.22	-0.22	-0.51	-0.5
2016	-2.89	-0.45	-0.17	-0.51	-0.62
2017	-3.54	-0.46	-0.29	-0.49	-0.52
2018	-5.4	-0.55	-0.38	-0.46	-0.46

Calculated on data of Trade Map: International trade statistic

It is obvious that with all major trading partners with the exception of Russia, Ukraine has been facing

a steady tendency of the trade deficit increasing. A particularly striking trend towards the growth of imports

was noticed after 2008, that is, after Ukraine's accession to the WTO. Of course the chronic negative trade balance adversely affects the development of the national economy and reduces the attractiveness of Ukraine as a foreign economic partner.

Another negative trend is observed in foreign trade relations between Ukraine and China: while China has

grown increasingly important for Ukraine, becoming the second largest trading partner in the world, the importance of Ukraine to China is steadily declining. Fig. 2 shows that Chinese share of Ukraine's total imports is steadily increasing.

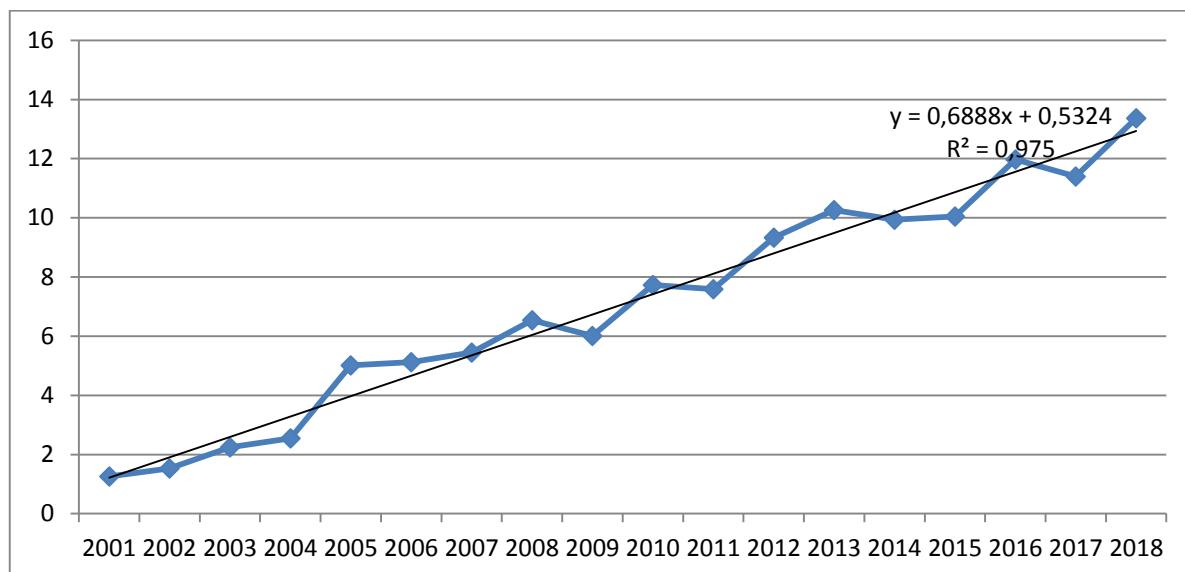

Fig. 2 - The share of China in the total import of Ukraine, %, 2001-2018.

From Fig. 3 we can see that the weight of imports from Ukraine in the trade of China is constantly decreasing.

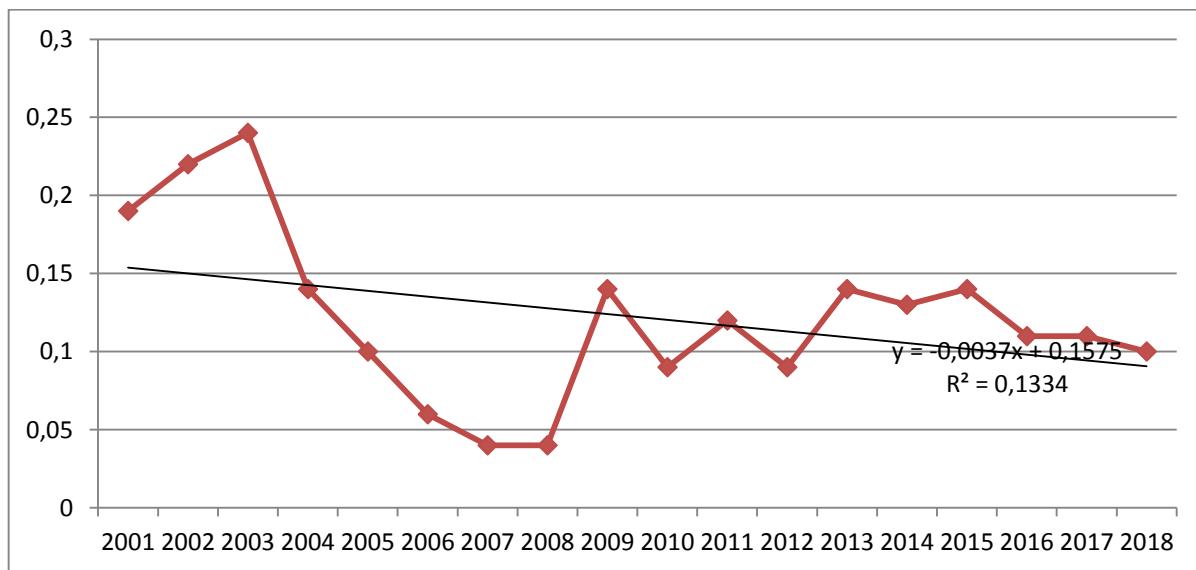

Fig.3 - Ukraine's share in total imports of China, %, 2001-2018

Consequently, we can conclude that the relative importance of Ukraine as a supplier of goods to China is not only small on its own account but also shows a negative dynamics. At a time when China has been growing weight in Ukraine's foreign trade, Ukrainian position as a potential partner of China is weakening.

Another indicator of the development of foreign trade relations between Ukraine and China is the export-import coverage ratio (see Table 4). During the period under study the predominance of import over exports grew steadily. After 2005 this figure never exceeded 1, and in 2018 it approached to the historical minimum and was only 0.29.

Export-import coverage ratio in trade between Ukraine and China, 2001-2018

Year	Export of Ukraine to China, billion USD.	Import of Ukraine from China, billion dollars.	Export-import coverage ratio
2001	0.48	0.2	2.4
2002	0.67	0.26	2.58
2003	1	0.52	1.92
2004	0.82	0.74	1.11
2005	0.71	1.81	0.39
2006	0.54	2.31	0.23
2007	0.43	3.31	0.13
2008	0.55	5.6	0.11
2009	1.43	2.73	0.52
2010	1.32	4.7	0.28
2011	2.18	6.27	0.35
2012	1.78	7.9	0.23
2013	2.73	7,903	0.35
2014	2.67	5.41	0.49
2015	2.4	3.77	0.64
2016	1.8	4.69	0.38
2017	2.1	5.64	0.37
2018	2.2	7.6	0.29

Calculated on data of Trade Map: International trade statistic

The analysis of the main indicators of the foreign trade relations between Ukraine and China proves the instability of terms of trade, a strong increase in Ukrainian imports, and at the same time, falling of Ukrainian export attractiveness for buyers from China.

Commodity structure of foreign trade of Ukraine and China

The commodity structure of trading flows of Ukraine and China has to be studied as well. The main commodities exported by Ukraine to China (see Figure 4) are mineral products (\$ 660 million in 2018), vegetable products (\$ 570 million), animal and vegetable fats and oils (\$ 430 million). .

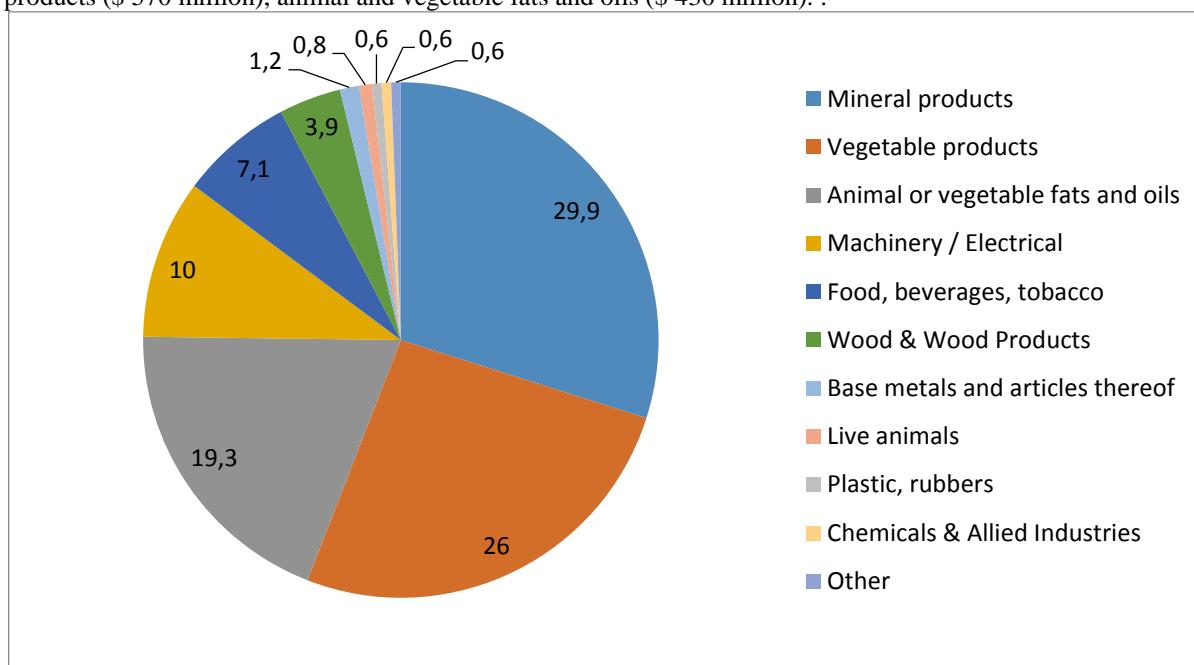

Fig. 4 - Commodity structure of exports from Ukraine to China, 2018, %

Compared to the previous year exports of mineral raw materials and oils declined by 4.2% and 16.8% respectively, while exports of crop production increased by 19.8%. Together these three categories of goods make up 75.2% of Ukrainian total exports to China. Food products and beverages (992.3%), plastics and rubber products (515.9%), and chemical products (535.9%) belong to product categories that showed the

highest rate of growth of exports from Ukraine to China.

The structure of Ukrainian imports from China in 2018 was dominated by machinery and equipment (\$3.33 billion). Imports of these goods in 2018 increased by 41.1% compared to 2017 and amounted to 47.8% of Ukrainian total imports from China (see Figure 5).

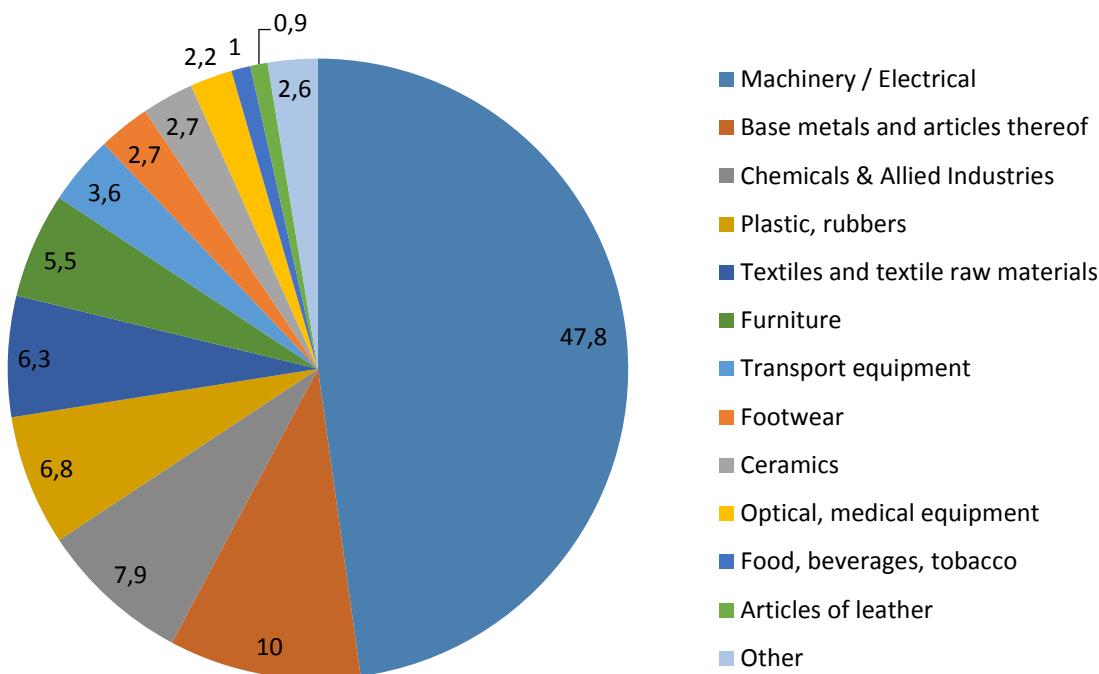

Fig. 5 - Commodity structure of import to Ukraine from China, 2018,%

China is the largest supplier of electromechanical products, base metals, plastics and rubbers, textiles and textile raw materials, furniture and toys, footwear, ceramics and optical instruments to the Ukrainian market. In 2018 in the import of chemical products to Ukraine Chinese goods accounted for only 8.5% of the total import of chemical products, which is smaller than share of Germany and Russia.

The analysis of the dynamics of trade structure between Ukraine and China shows that the share of finished and intermediate products is steadily decreasing in Ukrainian exports, but the share of mineral raw materials and crop production is increasing. This trend is particularly noticeable in case of iron and steel, which in the early 2000's was dominant in Ukrainian exports. In contrast today China has become the main competitor of Ukrainian producers of this product in the Asian and world markets.

Instead the agriculture has shown the high positive dynamics of trade cooperation. For China, the issue of food security remains extremely relevant, so it can become a strategic market for Ukrainian food products, especially grains, sunflower oil, sugar, livestock products. As the analysis of the dynamics of the export structure in recent years confirms, the steady growth in trade in products of vegetable origin is observed. The main player in the sector is an international company *NobleAgri*, owned by Chinese state-owned COFCO (China National Cereals, Oils and Foodstuffs Corporation). *NobleAgri* in Ukraine is the owner of the sun-

flower seed processing complex in Mariupol, the *Danube Shipping and Stevedoring Company*, as well as the port terminal in Mykolayiv (the Chinese State Corporation invested \$ 75 million in the project, which lasted from August 2014 to April 2016 [2]).

Chinese foreign direct investment in Ukraine

The inflow of foreign direct investment is an important indicator of the attractiveness of the national economy and ensuring its competitiveness in world markets.

As of December 31, 2018, the economy of Ukraine attracted \$32.3 billion of FDI [18], although according to the calculations of the Ukrainian Ministry of Economy, the total investment need for structural adjustment of the economy ranges from \$140 to 200 billion.[10, p. 65].

The number of countries that invested in the economy of Ukraine at the beginning of 2019 amounted to 125. The largest volumes of direct investment came from 10 countries: Cyprus, Germany, the Netherlands, the Russian Federation, Austria, Great Britain, France, the USA, the British Virgin Islands, and Sweden, which owns more than 81% of the total direct investment in Ukrainian economy. The number of enterprises involved in foreign investments is almost 19 thousand as of January 1, 2019 [9]. Unfortunately, China is not among the listed countries, which form the basis of investments in the Ukrainian economy, although the country is considered to be the largest creditor of the world.

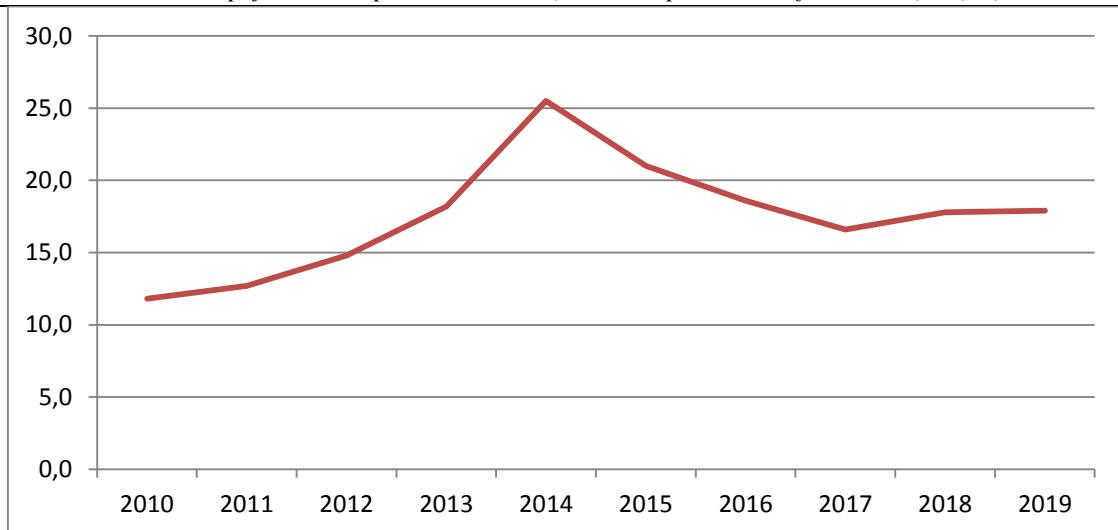

Fig. 6 - Direct foreign investment in Ukraine from China (at the beginning of the year, million USD)

Over last 30 years despite the positive dynamics of investment from China (Fig. 6), their volume remains at a rather low level, indicating that Chinese companies are not aware of the potential investment proposals of the Ukrainian business community.

At the beginning of 2019 Chinese investments in the Ukrainian economy amounted to \$17.9 million, which is 0.05% of the total volume of attracted investments. Given China's potential such numbers are not comforting. At the moment the priority areas for Chinese outward FDI is the extraction of natural resources, since China's own raw material base is gradually being

exhausted; the financial sector considered by the Chinese business community as an opportunity for quick earnings and a separate brand [1, p. 24]. In Ukraine Chinese capital is directed to agriculture and wholesale trade (fig. 7)

Agriculture accounted for the largest share of investments - 39.6%. In the second place is the manufacturing, which accounts for 19.4% of all investments from China that is \$3.53 million. Among them \$1.9 million (56.5%) goes to processing industry, while \$702 thousand (1.99%) – to the mining industry.

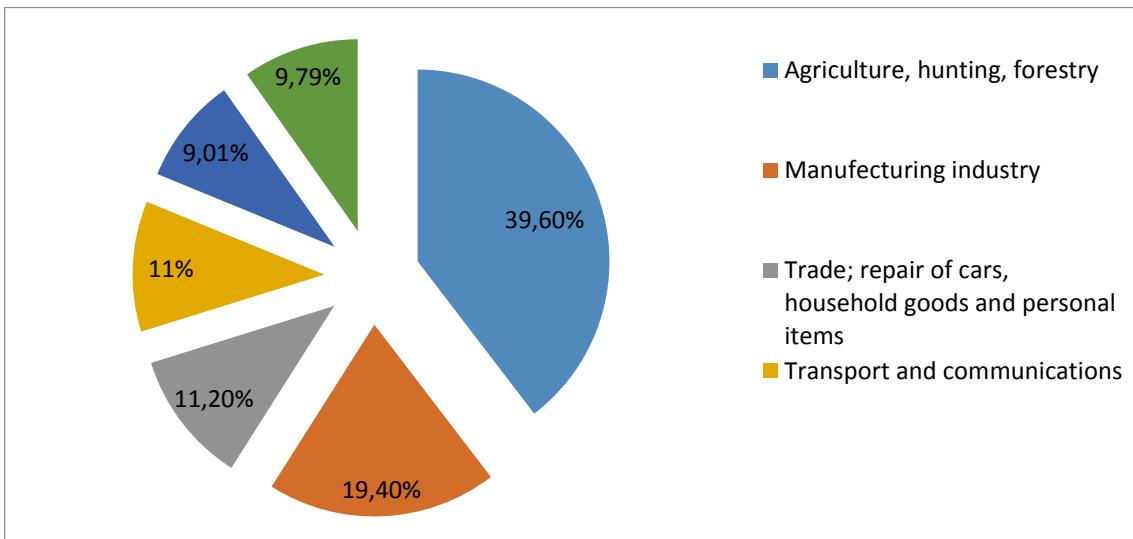

Fig. 7- Chinese FDI into the Ukrainian economy by types of economic activity as of 01.01.2019 p., %

The dynamics of the opening of enterprises with Chinese capital testifies the interest of businessmen in promising investment projects, which, first of all, are oriented to agricultural and industrial regions. From 2014 the situation has changed radically: virtually every region (except Odesa region) feels a decrease in FDI inflows, due to the military conflict in the eastern part of the country and mistrust of Chinese businessmen to the Ukrainian legal framework. The most attractive for Chinese investments was Dnipropetrovsk

region, somewhat fewer investments were attracted in the Kharkiv region.

In the midst of globalization imbalances China's credit and investment policy is aimed at increasing the volumes of outward FDI in Asia and Europe through the creation of joint ventures and the active promotion of their companies to the priority markets. At the end of 2018 more than 10 thousand Chinese companies owned more than 14 thousand foreign enterprises located in 170 countries and regions of the world [8]. In

Ukraine, one can find such companies as China Road & Bridge Corporation; CITIC Construction Co.Ltd, a subsidiary of CITIC GROUP; Beijing Construction Engineering Group Co.Ltd, China Gezhouba Group International Engineering Co.Ltd., Chinese Development Bank, Chinese Construction Bank. However, despite the policy of the Chinese government to encourage Chinese entrepreneurs to place capital in such areas of the Ukrainian economy as energy, mining, forestry and agriculture, machinery, household appliances, communication, textile industry and transport (Feng Yao, p.64), businessmen from China are in no hurry to invest in risky projects, giving priority to preferential lending under government guarantees.

At the political level China has demonstrated its willingness to invest in Ukraine under the Belt and Road Initiative. The agrarian and energy sectors, infrastructure projects, export-oriented processing enterprises and enterprises of power engineering are of great interest to the Chinese companies [17]. Successful projects have emerged in cooperation with *Energoatom* [25], *Ukravtodor* [26], the deepening of the ports of *Pivdenny* [24] and *Chornomorsk* [27].

Conclusions

The unstable dynamics of cooperation between Ukraine and China in the foreign economic sphere is primarily related to military actions in the East of the country, the instability of the regulatory framework for the protection of foreign investors and the excessive corruption of the participants in the investment process. The most important task in foreign economic relations at the present stage is the substantial attraction of Chinese investments into the real sector of the Ukrainian economy and the implementation of large infrastructure and energy projects. Investment cooperation remains a key prerequisite for qualitative and quantitative improvement of the structure of bilateral trade, which in the conditions of crisis phenomena can increase the level of development of the country, contributing to its sustainable economic growth in the XXI century.

The deformed structure of exports and imports, characterized by a low share of high-tech products in exports and the prevalence of high-tech imports over exports, leads to external technological dependence and deepening of structural imbalances in the Ukrainian economy. The technological backwardness of industrial enterprises is also compounded by ineffective state policies and imperfect institutional provision of international cooperation, lack of effective tools for supporting innovative enterprises.

The analysis of cooperation forms and dominant tendencies in foreign economic relations between Ukraine and China makes it possible to conclude that the existing elements of cooperation and prospects for its development in general correspond to both the national economic interests of Ukraine and the Ukrainian foreign policy course to the European integration. In the context of rational prospects for the development of bilateral trade relations with China, development of a strategy of diversification of export-import operations with the partners, aimed at counteracting foreign trade dependence on the EU and the Russian Federation, and

the improvement of trade balance through the deepening of trade relations with the countries of APEC, in particular with China, is necessary. The European Union is also interested in conceptualizing and modernizing the strategy of cooperation with China, as this country is a regional leader in Asia and the second EU partner in international trade. Formation and development of the institutional framework for cooperation with the China will improve the competitive position of the Ukrainian economy, provide additional tools for influence during the negotiation process on the European integration process. China should be considered not only as an important partner and participant in integration groups, with some of which Ukraine has economic and political relations, but also as a separate geographic vector of foreign economic activity at the level of the CIS and EU countries. Ukraine can avoid some of the negative effects of Eurasian integration and accelerate its accession to the EU through cooperation with China.

References

1. China: Threats, Risks, Challenges for Development / by Ed ... Mikheeva - Moscow . The Carnegie Center - M., 2005 - 647 pp.
2. COFCO Agri has invested \$ 75 million US to build a new super-power terminal in the sea port of Mykolaiv // Ministry of infrastructure of Ukraine Access mode: <https://mtu.gov.ua/news/26913.html>
3. Ermachenko V.E. Perspectives of application in the national economy of the experience of transformations of the tourism industry in China / V.Ye. Ermachenko // Chernigov Scientific Journal. Series 1: Economics and Management. - 2015. -No.1. - S. 25-38.
4. Feng Yao . Perspectives and Problems of Effective Economic Relations Between Ukraine and China / Yao Feng // Marketing in Ukraine - 2005 - No. 6, p. 61-65
5. Halperina L.P. Strategic directions of trade and economic relations of Ukraine with China / LP Halperina , A. V Shapoval // Strategy of development of Ukraine . Economics , sociology , law . - 2003. - No. 3. - P. 31 -35.
6. Holod V. Internationalization of the Yuan, the new changes in the world order [electronic resource] / V.Holod // Ukraine - China / Institute of Oriental Studies. - 2014 - # 1 (6). - P. 14-15. - Access mode : http://sinologist.com.ua/ukr/Ukr_Ch/6/Ukraine-China_6.pdf .
7. Hongji, Chen. China's Choice and Strategic Opportunities in the Context of the Ukrainian Crisis [Text]: Bibliography / Chen Hongji//Foreign Trade: Economics, Finance , Law. - 2015. - No. 3. - P. 175-180
8. Investment Map - Access mode: https://www.investmentmap.org/potentialInvestor_comp.aspx
9. Investments of foreign economic activity / by Ed .. Ovdenko L . M . et.al.. - Kyiv , 2018 - 62 s .
10. Kirichenko A. A Anticrisis Investment Policy of Ukraine / A.A. Kirichenko, O. I Kharchenko // Actual problems of economy - 2010 - №1 (103) - P.64-74

11. Kurnishova Y. Topical Principles of Strategic Partnership Between Ukraine and the People's Republic of China / Y. Kurnishova // Analytical Report . - Kyiv. - 2010 - 28 p.
12. Levkivsky V. M. Ukrainian-Chinese Economic Cooperation in the Context of Foreign Economic Security / V.M. Levkivsky , V.V. Levkivsky // Scientific Bulletin of the Chernihiv State Institute of Economics and Management . Series 1 : Economics . - 2013 - Vol . 2. - P. 95-103. - Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NvChdieu_2013_2_15.
13. Makogin Z. Ya. Influence of complementary Index onto the dynamics of foreign trade between Ukraine and China / Z. YA. Makogin // Problems of post-crisis economic policy in Ukraine: theses of sciences conf . for the teaching staff and graduate students "Academy", April 6-7 , 2011 - Lviv , 2011. - P. 72.
14. Matusova O.M. Ukraine in Foreign Economic Policy of China / O.M. Matusova, O.V. Goncharov // Modern issues of economics and law. - 2011. - Iss. 2. - P. 69-75.
15. Mokiy A. The People's Republic of China as a strategic partner of Ukraine in the context of accelerating the process of European integration / A. Mokiy , L. Yaremko , M. Fleichuk and others . - Lviv: Regional Branch of NISS in Lviv, Lviv commercial Academy, NGO "Institute for International Economic Research", 2006. - 52s.
16. Pogorelova I.S. Modern Ukrainian-Chinese relations: the history of formation and development / I.S. Pogorelova // Lviv University Herold, 2010. - No. 19 (206). - P. 80-89
17. S . Gerasimchuk, Yu . Poita . Ukraine - China after 2014: New page in relationas . - Kyiv: Friedrich Ebert Foundation , - 16 p.
18. State Statistics Service of Ukraine
19. Trade and economic relations between Ukraine and China - Embassy of Ukraine to the People's Republic of China - [Electronic resource] - Available from: china.mfa.gov.ua/en/ukraine-cn/trade
20. Trade Map: International trade statistic - Access mode: <https://www.trademap.org/>
21. Wang Peng. Features of the development of trade relations between the People's Republic of China and Ukraine in the conditions of globalization // Actual problems of international relations: Collection of scientific works. - Vol.51: In 2 parts. - Kyiv: Kyiv National University named after Taras Shevchenko Institute of International Relations. - 2005. - P. 108-111.
22. Velychko V.V. China as foreign trade partner of Ukraine // "Ukraine -China: Information and analytic review" -1999. - No. 1, - p. 47
23. Vysotska M. P. Analysis of the main trends of economic relations between Ukraine and China/ M.P. Vysotskaya , A. Al Atti //Strategy of development of Ukraine . Economics , sociology , law . - 2013. - № 4. - pp. 14-20
24. With Russia on the Sidelines, China Moves Aggressively into Ukraine Access mode <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/with-russia-on-the-sidelines-china-moves-aggressively-into-ukraine>
25. Китайська компанія будуватиме бетонну автодорогу "Одеса - Миколаїв" Access mode: https://ua.censor.net.ua/news/446924/kytayiska_kompaniya_buduvatyme_betonnu_avtodorogi_odesa_mykolayiv
26. Китайська компанія вирішила побудувати в Україні дорогу Access mode <https://ua.korrespondent.net/business/companies/3944432-kytaiska-kompaniia-vyrishyla-pobuduvaty-v-ukraini-dorohu>
27. Китайська компанія почала днопоглиблення в порту "Чорноморськ"Access mode <https://economics.unian.ua/transport/10218185-kitayska-kompaniya-pochala-dnopaliblennya-v-port-chornomorsk.html>

Faizov I.D.

master's student of

FSBEI HE «Bashkir State University»

Kurbanaeva L.H.

Ph. D., associate Professor of «Finance and taxation»,
«Bashkir State University»
**ANALYSIS OF THE FORMATION AND USE OF FINANCIAL RESULTS OF ACTIVITY OF LLC
"AGROALLIANCE"**
Фаизов Ильнур Динарович

магистрант

ФГБОУ ВО «Башкирский государственный университет»

Курбанаева Лилия Хамматовна

к.э.н., доцент кафедры «Финансов и налогообложения»,

БашГУ

**АНАЛИЗ ФОРМИРОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ООО «АГРО-АЛЬЯНС»**

Summary: The article describes the method of analysis of the formation and use of financial results. On the example of limited liability company the factor analysis of profit is carried out and recommendations on elimination of problems at the analysis of profit are offered.

Annotation: В статье раскрыта методика проведения анализа формирования и использования финансовых результатов. На примере общества с ограниченной ответственностью проведен факторный анализ прибыли и предложены рекомендации по устранению проблем при анализе прибыли.

Key words: profit formation, profit distribution, net profit, factor analysis.

Ключевые слова: формирование прибыли, распределение прибыли, чистая прибыль, факторный анализ.

Финансовые результаты деятельности любого предприятия характеризуются суммой полученной прибыли (убытком) и уровнем рентабельности.

Прибыль как главный результат предпринимательской деятельности обеспечивает потребности

предприятия и государства в целом. Поэтому, прежде всего, важно определить формирование или состав прибыли предприятия [1].

Анализ формирования чистой прибыли в ООО «Агро-Альянс» приведен в таблице 1.

Таблица 1

Анализ формирования чистой прибыли ООО «Агро-Альянс»

Показатели	в тыс. руб.			
	2016	2017	2018	Отклонение
Валовая прибыль	33461	23064	14028	-19433
Прибыль от продажи продукции (товаров, работ, услуг)	33461	14028	23064	-10397
Прибыль до налогообложения	30747	8536	14198	-16549
Чистая прибыль	30747	8038	13346	-17401

По данным таблицы 1 видно, что в анализируемой организации чистая прибыль в 2018 году по сравнению с 2016 годом уменьшилась на 17 401 тыс. руб., что объясняется уменьшением валовой прибыли – на 19 433 тыс. руб., прибыли от продаж – 10 397 тыс. руб., прибыли до налогообложения – на 16 549 тыс. руб.

Особое внимание в процессе анализа и оценки финансовых результатов следует обратить изменению прибыли от реализации продукции.

Анализ влияния основных факторов на результаты продажи продукции приведены в таблице 2.

Таблица 2

**Исходные данные для факторного анализа прибыли от реализации продукции
ООО «Агро-Альянс», тыс. руб.**

Показатели	2017	Услов- ный	2018
Выручка от реализации продукции за вычетом НДС, акцизов и других отчислений от выручки, (ВР)	152840	164678	188862
Полная себестоимость реализованной продукции, (С)	138812	148210	165798
Прибыль от реализации продукции, (П)	14028	16468	23064

По данным таблицы 2 видно, что в 2018 году по сравнению с 2017 годом сумма прибыли от реализации продукции увеличилась на 9 036 тыс. руб., или на 64,4%, которая изменилась за счет:

а) объема и структуры реализованной продукции:

$$\Delta P \text{ урп.уд} = 16468 - 14028 = 2440 \text{ тыс. руб.}$$

- из них за счет только объема продаж ($P2017 * \% \text{ перевыполнения плана реализации продукции / 100}$):

$$148210/138812 * 100 - 100 = 6,7\%$$

$$\Delta P \text{ урп} = 14028 * 6,7\% / 100 = 939,8 \text{ тыс. руб.}$$

б) влияние структурного фактора:

$$\Delta P \text{ уд} = 2440 - 939,8 = 1500,2 \text{ тыс. руб.}$$

в) влияние изменения полной себестоимости:

$$\Delta P \text{ с} = -(165\ 798 - 148\ 210) = -17\ 588 \text{ тыс. руб.}$$

с) за счет отпускных цен на продукцию:

$$\Delta P \text{ ц} = 188\ 862 - 164\ 678 = 24\ 184 \text{ тыс. руб.}$$

Проверка:

$$\Delta P = \Delta P \text{ урп} + \Delta P \text{ уд} + \Delta P \text{ с} + \Delta P \text{ ц} = \\ 939,8 + 1500,2 - 17\ 588 + 24\ 184 = 9036 \text{ тыс. руб.}$$

Результаты расчетов показывают, что прибыль увеличилась в основном за счет повышения среднереализационных цен и структурного фактора, а также объема реализации продукции. И повышение себестоимости продукции приведет к ее уменьшению.

Показатели эффективности продажи продукции является рентабельность продаж и производства (показатели оценки эффективности управления), так как выше было сказано, что финансовые результаты предприятия зависят и от уровня рентабельности предприятия [2].

Таблица 3

Анализ рентабельности продаж и производства ООО «Агро-Альянс»

Показатели	Алгоритм расчета	2016	2017	2018	Изменение, 2018г. от 2016 г. (+,-)
Рентабельность продаж, %	прибыль от продажи/выручка от продажи*100%	16,3	9,2	12,2	-4,1
Рентабельность производства, %	прибыль от продажи/ себестоимость продаж*100%	19,4	10,1	13,9	-5,5

По данным таблицы 3 видно, что за анализируемый период рентабельность продаж и рентабельность производства снизились, соответственно на 4,1% и 5,5%. Рентабельность продаж в сравнении 2018 года с 2017 годом увеличилась на 3%, а рентабельность производства – на 3,8%.

Следовательно, в ООО «Агро-Альянс» необходимо увеличивать рентабельность продаж за счет улучшения структуры товарной продукции снижения ее себестоимости.

Важно отметить, что экономический анализ имеет неразрывную связь с бухгалтерским учетом, проявляя двойственный характер. С одной стороны, сведения бухгалтерского учета являются главным источником информации экономического анализа (более 70%). Не зная методики бухгалтерского учета и содержания отчетности, очень трудно подобрать для анализа необходимые материалы и проверить их доброкачественность. С другой стороны, для того чтобы более качественно обеспечить анализ информацией, сделать ее более аналитической, правдивой, точной, доступной и понятной, постоянно совершенствуется бухгалтерская отчетность. В этом направлении значимая роль отводится управлеченческому учету.

Проблемы анализа формирования, а особенно использования прибыли, обусловлены состоянием учета и отчетности. Множество предприятий и в настоящее время ведут бухгалтерский учет, формируя отчетность, малопригодную для целей экономического анализа, так как она представляет собой преимущественно налоговую отчетность. Чтобы обеспечить более глубокое исследование, выявить

воздействие факторов на прибыль и рентабельность, сформулировать всесторонне обоснованные выводы, разработать стратегию наращивания доходности фирмы, требуется совершенствовать бухгалтерскую отчетность и внедрять управлеченческий учет в организации.

Список литературы:

1. Курбанаева Л.Х., Климина К.А. Анализ отчета о прибылях и убытках предприятия. - Инновационное развитие современных социально-экономических систем: сборник материалов III Международной заочной научно-практической конференции. Министерство образования и науки Российской Федерации; ФГБОУ ВО «Комсомольский-на-Амуре государственный технический университет»; ФАО Дальневосточный институт при Министерстве регионального развития РФ. - 2016. - с. 246-248.
2. Тихонова А.Ю., Курбанаева Л.Х. Анализ отчета о прибыли и убытках предприятия как важнейший этап анализа финансовой устойчивости. - Традиции и инновации в современной науке: Материалы XVI Международной научно-практической конференции. - М.: Издательство «Олимп», 2016. – 632с. – с. 346-347.
3. Курпачёва Д.И., Курбанаева Л.Х. Динамика финансовых результатов организаций Российской Федерации. - Современное общество: наука, техника, образование: материалы Всероссийской научной конференции с международным участием (г.Нефтекамск, 15 декабря 2016 г.) /Гл. ред. И.Р.Кызыргулов. Т.2- Уфа: РИЦ БашГУ, 2016. – с.126-130

#3 (43), 2019 część 5

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)

Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood(University College London)

#3 (43), 2019 part 5

East European Scientific Journal
(Warsaw, Poland)

The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in English, German, Polish and Russian.

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood(University College London)

Igor Dziedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)
Kehan Schreiner(Hebrew University)
Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)
Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska»

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska

E-mail: info@eesa-journal.com ,
http://eesa-journal.com/

Igor Dziedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)
Kehan Schreiner(Hebrew University)
Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)
Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Poland»

East European Scientific Journal

Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Poland

E-mail: info@eesa-journal.com ,

http://eesa-journal.com